

Tartalomjegyzék

- 3 **Tatár Sándor:** EgyHatvan(ra) (vers)
- 5 **Csorba Béla:** Covid-osztály (versciklus)
- 8 **Bene Adrián:** néplélek; fullba nyomja; exorexia (versek)
- 12 **Szabados Attila:** Ha vált a kép; Mintha arra vágyna; Létra; Felszáradnak (versek)
- 16 **Angeli Maja:** Ja, ná, ky: uगतó magyar rózsa (vers)
- 21 **Balázs Attila:** A kis janicsár utazása a Gutenberg-galaxisban (novella)
- 30 **Orcsik Roland:** Tor (regényrészlet)
- 37 **Jódal Kálmán:** Koppenhága íze (novella)
- 40 **Vukman Péter:** Az állambiztonság célkeresztjében – Vajdasági származású magyarok a bajai háromszögben (1948–1956) (tanulmány)
- 58 **Zakinszky Toma Viktória:** Vendégmunkások a *Magyar Szóban* 1963 és 1974 között (tanulmány)
- 77 **Losonczi Márk:** A vajdasági magyar filozófiai kultúra 1945-től 1980-ig (tanulmány)

KRITIKAPÁLYÁZAT 2021

- 102 Bethlenfalvy Gergely:** „hinta-palinta bele a halálba” (Bíró Tímea: *Hosszú*) (kritika)
- 107 Tóth Ramóna Mirtill:** A te fájdalmad az enyém helyett (Terék Anna: *Háttal a napnak*) (kritika)
- 110 Bittner Mónika:** Nem kell a halálról írni (Zvonko Karanović: *Mindennapi pusztaság*) (kritika)
- 115 Piszár Ágnes:** Folyamatos jelen (Fenyvesi Ottó: *Paloznak overdrive*) (kritika)
- 118 Jódal Kálmán:** Mindannyiunk Rokon Ilonkája (Vass Szabolcs: *Rokon Ilonka evangéliuma*) (kritika)
- 120** A Duna perspektívája – **Palásti Andrea** képzőművésszel
Dancsó Andrea beszélget

A fedőlapon és a számban Palásti Andrea *Hydrophytes/Hidrofiták* című sorozatát közöljük.

TATÁR SÁNDOR

EgyHatvan(ra)

Mindegy, hány éves lettem én,
Urunk fent úgyis tetten ér,
 ha rest
 e test,

mely halogatná még a végkínt;
tud nélkülözni Lambót, bélszínt,
 de esd
 felest.

És idegen célt nem erőltet,
s az sem vagyok, kiből „felnőttet”
 harag
 farag.

Javaim vagyonná nem váltak,
Sőt, amim lett, nos, az az átlag
 alatt
 marad.

Ok nem volt senkit irigyelnem,
és, istenuccse, senkivel nem
 szemét-
 kedék.

Nőm s gyermekem, bár velem nyaralt,
elfogadták, hogy nekem a bank-
betét
se tét.

Felvont lobogóm foszlik itt-ott,
de én tudom a jó kis titkot:
ma lesz
vigasz –

időm *olykor* kedvemre töltöm,
s tán odébb lesz még, hogy a földön
maraszt
haraszt.

Bár teendőm volt bőven, bokros,
életem nem illant el a sok rossz
kölyök
között.

Én szóterítőt hímezgettem,
kiben együgyű szívem-lelkem
gyönyör-
ködött,

s látványban, melyet maga tárt ki...
(Mindegy – *de* azért akad tán, ki
megem-
leget.)

Valék, ki derűt-borút vállal,
no és néhanap a múzsával
szeret-
kezett.

CSORBA BÉLA

Covid-osztály

Hörögország

Már a kórterem eltelve velünk, bizony
Hörgő lázbetegek fekszenek szerteszét,
Ezt Aszklepiadész sem viszi szárazon,
Rímet döf bele Újvidék.

Lefejezett csacsihal ma az ebéd

Utána meg a hörgések szimfóniáját figyelem.
Már-már artikulált harci kiáltások.
Veterniki szomszédom tán Dareiosz hadaival
harcol, álmában véresen gargarizál:
„AlesszandROM-AlesszandROM-AlesszandROM.”
Majd kolónként következik két kemény „IGHEM!”
„Kirké! Kirké!” – A sarokból alpesi cé sikít.
Gazdája hol járhat most a negyven fokos lázban?
Talán csak nem a boszorkány szigetén?
Jobbról a huszonhét éves új fiú
nyögdéssel harminckilenc-egyben,
egy másik a hangját égbe nyújtja:
szaxofonnal húzza félre az otthoni
üres nagyszekrényt.

2021. március 4.

Eső lesz? Lóbl bácsival álmodom

(Kínhalál-palindrom)

LÓB(L), KÉREK RÓT TÓRKERÉKBŐL!

Lassan a testtel vécére menet

Ne legyél oly Egressys,
eshetsz nagyot seggre is!

2021. március 5.

Létvág

Figyelem, figyelem,
Sarak Feri gancáját is benyelem!
Neki is erős a létvágya,
de nem jött még meg az étvágya.
Ha találkozna étvágyaival valaki,
egy-két napig, mondjátok, még bírja ki.

2021. március 6.

Roham

Vadászbombázók bősza a hajnali égből,
felmorajlik a vitéz Siniša tüdejéből.
Infarktus, stroke és cukorbetegség után
szétlőtt város, végső ostromra vár.

2021. március 7.

Bitka kod Salamine (Szalamiszi csata)

Salama, salama, minden nap salama,
nikad se ne vidi, koliko se baca!

2021. március 9.

Hajnali incidens

Guska meg a kacsa összevezett,
kié legyen a lelógó retek.
Hej, nem retek, csak egy kicsi kukac,
annak is egy ál(!)hatatlan vacak!

2021. március 10.

Cinkeljük testünk...

...mint a kártyát hajdani spílerek,
a 10-esben még hatan játszunk,
két régít már otthon a pap temet,
a kórlapoktól tán már ki se látszunk,
hátha nyerünk még az antitesten,
tűnődünk, felröfög-e bennük az aduász,
és lebben-e még az a lenge tüdőlebeny,
és majd az asztalra vágjuk, hogy becsinálsz!

BENE ADRIÁN

néplélek

te vagy a nevelő aki eleszi
a gyerekek előtt a repetát
aki monitor mögé bújva
kanalazza vödörből a joghurtját
hat-hét kávét megiszik ha már ingyen van
nehéz gyerekkora volt vagy
ős-SNI-sként kudarcok érték a suliban
olvasni nem szokott írni nem tud de
számolgot ügyeskedik felfele nyal
unalomból is ügyesen kevergeti a szart
ó te kis agilis
sikkasztózseni
házmester vagy másodállásban
eltartási szerződésekben utazol
a párt is mindig téged akart
kétértelmű megjegyzés az életed
alattomosan bazsalyogsz
tested gömbjébe zárva zajosan rohad
tovább a kontraszelektált anyag
ebből épült itt minden
légypiszok mosolyog a kilincsen
ittthon vagyok

fullba nyomja

régi bűnnek hosszú az árnyéka
választókerületemben a mikulás
sok helyen járt idén
előre kell mennie nem hátra
több száz gyermeknek hozott
fáradhatatlanul segítették breaking
nagy hír a nyugdíjasoknak
akik elmondták hogy mindannyian
mély sebet okozva a nemzet testén
egész évben jól viselkedtek
súlyosabb büntetés vár majd
a magyar emberek biztonsága
bűncselekménynek számít majd
az iskolai LMBTQ-propaganda
a pénzéhes hatalomvágyó luxusbaloldal
letérdelne a liberálfasisztáknak
a pécsi politikust 90%-ban verbálisan
agyonverték legezítették lebarmozták
a véresszájú durva egybites sajtóflotta
a holdudvar politikai odamondogatásai
mögött éhes pénzszivattyúk állnak
politikai akarnokok baloldali cukrosbácsik
nemzetellenes függetlenobjektív pedofilok
a gyermekekkel készült közös fotója alatti
felirat szerint az államtitkár csak ajándékokat
adott át az óvodában
a leendő kisnyugdíjasoknak

exorexia

úgy kezdődik hogy kifulladsz a lépcsőn
regisztrálsz online edzésprogramokra
youtube fitnesscsatornákra iratkozol fel
kettlebellt veszel súlyokat a lábra futsz
felülsz guggolsz kitörsz burpee plenk
nagyobb súlyokra vadászol a marketplace-en
elindul a testedben a változás ez feldob
annyira hogy kilépsz a komfortzónádból és
már edzőterembe jársz aztán naponta pozitív
visszajelzéseket kapsz feszesebb vagy
a sérülések se tarthatnak vissza harcolsz
bemelegítesz nyújtasz hengerezel
étrendkiegészítőket veszel boka- és térdrögzítőt
növeled a fehérjebevitelt a rostokra ügyelsz hidratálsz
az alvás adja a siker egyharmadát szóval fontos
mégis hajnalban kelsz hogy munka előtt lenyomd
erősödik az önbizalmad csökken a nemi vágyad
ha mégis úgy alakul a vérkeringésed javul
ruganyosan lépsz egyenes a hátad
elnézően figyeled mások punnyadását a tévé előtt
a magas glikémiás indexű ételeiket a fehér kenyeret
csak hétvégén vesztéd el a kontrollt
zabálsz kihagyod a futást teszel-veszel
nem találod a helyed mekkora a hasad is
hogy hétfőn újult erővel préseld ki
a büntudat salakját az öregedést

az endorfin nélküli évek iszapját
munkahelyi stresszt elhidegülést
a világot ami dobozba zár
használ érzed
elhasznál ez is

SZABADOS ATTILA

Ha vált a kép

Belépünk nagyanyám apró lakásába,
apám, mint egy vén madár, fészkel
a kanapében, összehúzza magát.
Két éve még nem volt szakálla.
Reklámot néz, az ölelést ülve fogadja.
Pizsamája norvégmintás, hosszú
nadrág, póló. Ebben a bő ruhában
olyan, mintha nagyanyám botjára
köpenyt dobnánk. Nem kérdez, nem
válaszol. Ha vált a kép, pislog.
Mint egy náthás tinédzser, térdei
felhúzva. Fölötte apja képe lóg, akár
egy pallos, hogy bármikor lefejezze,
nyakától az idegen arc messze guruljon.

Mintha arra vágyna

A fényképeket borító vékony réteg
óvja a szemtől védtelen, álló időt,
mint bőrt az átluggatott ózon.

A papír mégis barnul, májfoltokat
rendez át egy egész évtized. Erősíti,
felnagyítja, újakat pöttyöz alig láthatóan.
Mintha arra vágyna, hogy utolérje

modelljeit. Nézem a holtak képét,
arcuk érintetlen, kikerülte őket
az idő, a halál pillanatában megáll
a fotókartont bebarnotó hullám.

Egy-egy szájat tollvonás szakít
félbe, vagy éppen az, mint halvány
anyajegy, ahogy túl sokáig tartották
közel egy forró villanykörte üvegéhez.

Létra

Ezen a nyáron a holtakat kell utánozni.
Nyúlok a fán felfelé, mintha őket akarnám
összekenni meggyel. A konyhai létra süpped,
félíg már a földben vagyok. Nagyapádnál
van egy magas, áthozod nekem. Üres kézzel
sétálsz visszafelé, a járdán várlak, nagyapád
meghalt. Folytatom a meggyszédést, mászom
a vékony ágon, felfelé szórom a gyümölcsöt,
olyan boldog vagyok. Végre piros hó esik.

Felszáradnak

Anyámnak állandó munkahely,
apámnak leszokni az alkohorról.

Nagyapámnak meghalni,
leszakadni a csövekről,
hogy lassan szétcsússzanak
körülotte, mint az agyában lüktető erek.

Nagyanyámnak eltemetni.
Eladni a házat, míg mi a betonon

állunk, nézzük, ahogy a vizes
lábnyomok felszáradnak a napon.
Mindenkinek megvan a feladata.

ANGELI MAJA

Ja, ná, ky: ugató magyar rózsa

(a nyelv/v-ál/t/d/ozatos)

M/m-nek/magamnak

(ma unokám az M betűt „mő”-nek ejti, én első osztályosként és ma is „em”-nek)

bolyongok a polcok között. születésnapom lesz. hatvanhatodik, mit vegyek maszkban magamnak
puhul a testem, akár a hitem, néha azt hiszem, isten
be van kötve a szemed, talán szembekötősdit játszol velem?
nyelvemre fagyjon a káromkodás, mint a férfinak, aki a szupermarket előtt
kezét nyújtja, kinek
fognak szórni ott fenn az angyalok az ajándékokat?
dumm vagy, M, dünn már soha nem leszel,
ott a stühmer rózsa desszert,
láttál már irodalomból kinőtt rózsát?
kitchig lesz e prózaverske talán,
vagy olyan, ami mostanában az emberek szájából ömlik, az enyémből is,
ha épp szavakat hányok, mint kislányként cigány/romakereket
vagy diákjaim szünetben.
pandémiahiszi, pandémiavár,
kimondott megnemgondolt gondolat vár rád is, vigyázz

ne nyúljatok/érjete (fel) hozzám, mert nagyon tövises vagyok már, és betegek a szavaim, ma is épp szívvel-lélekkel-lelkesen-szívesen káromkodtam, mikor megjavítottam a mosogatógépem, amit karanténkor a szerelő tizenötezerért. csak hagyni kellett békén pár napig, míg az elrejtőzködő hab lecsillapodik, de én nem rejtem el a hibáim, menj arrébb, ha nem tetszik, vagyis ha nem akarsz okosodni, mint én, amikor beugrott; talán a gépeknek is kell a pihenés. tehát hozzám se szól/nyúljatok, épp írok, ilyenkor csípős arany vagyok, örüljete, hogy hallgatok az fb-n, mert a kordában tartott szavaim még véletlen kiszabadulnak, mint a kondában tartott állatok, és hasonlítani fog hozzátok.

na, M tisztaságmániája a fejé/ekben is takarítana.

tanárszindróma? örökölt tisztaságjárvány?

két hónapja, anya, nélkülem mentél el, hova? azóta vagyok tövises? tudod/látod? bennem vagy, lélekkalitkámba zártalak. magamon segítenék, ha mellőled kiszabadulnék, ahogy 66 éve méhedből én.

feszítgetem lélekrácsaim, melled a tejtől feszült, én mit adtam neked?

ne kérj rózsát sírodra tőlem, mert itt van még a sikoly bennem, amit adtál, amikor megszülettem, és amit kiadtam, amikor

kitépek most töviseket magamból, jó?

1. tövis:

rózsád nem tud az irodalommal közöszólni, pedig az irodalom is kész volt a pénzért mindig

2. tövis:

macskám karma/szája kitépve, ő is eltemetve, mert megharapott, és kórházba kerültél, így kaptál koronát

3. tövis:

inkább összeszurkálom magam ellened/tek vagy a férfiak irodalom ellen

Marihanna

ugassak is? agyam tiltakozik,

álhír, álpolitika, álmások,

hatalom, vauuuu!

itt a hárommagyarigazság ráadása:

= +1. Menj tesztet csináltatni te is, Irodalom! Engem ne fertőzz meg ---- a távolból se! Mennyi csókot kaptál (ára?) az évszázadok alatt? Te tőlem már pénzt se kapsz. Hiába minden, hogyha hánynék, ahogy 8 évesen, amikor beledobtam apám sírjába a rózsát. Jajjj, de giccses vagy, M, ha senki nem ad legalább tüskét neked? = kritikát? álmodj, M-em, legalább ugatók nélkül. Vauuuu.

Jujjj, még leírom, ma kapásból lehajoltam a földre, pedig betegre egyenesítette ki gerincem az élet. Szerencsére papírsebkendő most is volt a kezemben, bár rózsánátha nincs, a poloska meg nem is olyan bűdös, mint

az élet(M vagy /-ünk, ünk...), és még csak a google, firefox, fb tud lehallgatni.

Kell reklámtövis neked is, M?

Ez szerintem nem jó vers, és a 3-4 tövissel se szúrsz meg kellőképp senkit, és nem vagy R/rózsa se, sőt, nem is vettél soha életedben, és ha férfi hozott, leírta magát tudatalattidban örökre. Odaesett a rózsája apád korporsója mellé.

Ne nézz, olvasó, mint Bálám számara... Én se.

Sóbálványomba semmilyen tövis nem hatol már, de a beleiteket félttem, abban soha ne legyen tüskényi lyuk se!

A barátnőmet nem a C-19 vitte el pár éve.

Jobb, ha befejezem az ugatást, a kutyám különben is nyüszít már.

Kimegyek veled. Sötét van, elmúlt 9 óra is. Az úttestet végtagfájdalmak emlékei keresztezik. Jó a kártékony gondolatokat kifűjni.

ÍGY LEGALÁBB füsttel szállnak a tervek.

A kutyád meg vizel, visszafordul számomra az időszámítás is.

Ez tesz boldoggá egy 3 fiúunokás nagyit.

Mmentsenek el!

Tudom, elmentenek örökre.

Az Irodalom, -lom. -lom meg azt, aki lefekszik neki bármikor, szétteszi a lábát, hajlong, aki bármiért neki és bárhonnán, még ha kilukadt lelki ismerete se marad. De majd kihalnak, mint sok állat és rovar. Hitték ezt

évszázadok óta sokan,
áh,
„hm” (Zalán),
hát, befejezzem, nem ad janakus(s) mariannus több leugatást,
mert tudja, a maszkos világnak, -nak, -nak sok embert némává kellene
tenni,
saját nyelvét/em is összeszurkálni, hogy vérezzen látványosan is,
bár a járvány alatt M kinaivosodott,
lelke képes fel/levenni a bántásmaszkot,

ezért végül kinyílok nektek még:
pálinkamaszk volt anyám utolsó szava.
persze csak képzelem, mert nem lehettem ott,
azóta nem iszom, de csípős vagyok, mint az erős pista
bezárva egy üvegbe.
vítükör mazochizmusomnak ez megfelel
jó lenne
végre befejezni
magam
-szurkálását, az ugatást.

És lőn!
Fel/megnövök, hisz M, mert már meg/ki/átdolgoztam végre véglegár-
vaságom.

66 éves lettem én
vicsorog e költemény
vicik
vacak
se nem eszik
se nem iszik
hallani is alig hall
de meghalni nem akar
vau

vau
majd felrobban stresszbombája
ne legyél a másolata
hinta
palinta
menjél messzebb
mentsd az eszed
szurka
piszka
ez az életnek
hess
hess

BALÁZS ATTILA

A kis janicsár utazása a Gutenberg-galaxisban

(Fantasztikus irodalomtörténet a déli végekről)

Történt ez a mohácsi vész előtt, amikor a török még nem vette be a Kamannal szomszédos Pétervárad akkori rogygantságában szinte tálcán kínálgató várát, hogy valamely belcsényi temetésről gyaloghintón az ő biztonságos kamanci lakába igyekvő ortodox papot megkergette egy medve. Heccből-e vajon, vagy komolyan gondolta a megtermett barma, mindenesetre isten szolgája nem bízta a megoldást az égiekre, hanem azon nyomban felcsippentette a reverendát, majd futni kezdett, ahogy csak a lába vitte. Persze a medvével a nyomában. Valószínűleg annyira mégsem tartotta fontosnak a maci – fiatalabb példány lehetett –, hogy beérje és megölje áldozatát, inkább csak élvezte a maga vak is láthatta fölényét. Bizonyítja ezt az is, hogy Kamannál az egykori, akkorra már a föld felszínéről eltűnt Kelta Vigadó magasságában – ahol az üldözött férfiúnak az a kétségbeesett ötlete támadt, hogy éles kanyarral lefut a Duna-partra, és ott beleveti magát a vízbe, aztán lesz, ami lesz – az üldöző figyelmét elterelték a versenyfutás irányától jobbra, egy vadvirágos réten elhelyezett kaptárak. Tovább nem érdekelte se az Úr szóban forgó, halálra rémült szolgája, sem a megkeresztelkedés, úgyhogy a pap megmenekült. Legalábbis úgy gondolta.

Levegőért kapkodva állt meg a lejtő felénél, és már kezdte visszanyerni lélegzetét, amikor kisvártatva jött megint a medve. Most tényleg rohant, amennyire csak tudott, a pap meg úgy gondolta, hogy akkor hát itt a néha ugyan gyötrelmes, de alapjában véve mégis szép földi élet vége. Keresztet vetett, azzal várta sorsa beteljesülését. Ám a mackó lélekszakadva elrohant tőle nem messze, félig-meddig a bokrok takarásában.

A szent ember jól hallotta fújtatását, prüszkölését, az ágak törését, majd azt is megpillantotta, hogy egy óriási méhraj üldözi. Akkor, hogy az rémisztő felhőt képezett a menekülő rabló feje fölött. Tovább nem követhette szemével az eseményt, csak hallotta az óriási test csobbanását odalenn.

Kis idő múlva, amíg a ruháit rendezgette, átmeneti béke telepedett a tájra. A medve elúszhatott, a méhek visszaszállhattak a helyükre, ki tudná pontosan megmondani. Ekkor azonban a vízpartról érkező, valamiféle gyanús, ismeretlen eredetű láрма után azt volt kénytelen látni, hogy törökök kisebb csapata rohan feléje a később hosszú ideig Törökugratónak nevezett lejtőn felfelé. Arcukon rémület tükröződik, és mindettől a papnak átsuhant az agyán, hogy talán sok lesz ez így együtt ugyanarra a napra, Isten akárhogy is képzei. Itt azonban a meglepetések sora még nem ért véget. Ugyanis ahogy futottak el mellette, az egyik török hirtelen valami batyufélét nyomott ennek az elképedten félrehúzódozó *gyaur*-nak a kezébe, majd rohamt tovább hegynek felfele, hogy valahol feljebb, a kaptárok mögött ő is eltűnjön a Tarcal rengetegében.

Hogy vajon mit szóltak hozzá, hozzájuk az ott élő vámpírok és az akkor érvényes legendáriumban ugyancsak vérszopónak számító bogumilok, másik medvék és másik farkasok, még csak sejteni is nehéz.

A törökök felszívódtak az erdőben úgy, hogy senki se rohant utánuk, a batyuban meg rövidesen elkezdett nyekeregni egy kisgyermek. Hangja elegyült némely ismeretlen férfiak lentről hallatszó vad kurjongatásával, majd egy idő múlva megint minden elhalkult, a pap meg babástul folytatta útját az egyre sűrűsödő sötétségben. Eme váratlan fordulatokkal teli, kalandos útján haza, miközben a csecsemő egyre hallhatóbban, egyre követelőzőbben sírt, végül bögött. Utóbb valósággal bömbölt olyan hangon, mintha máris foga kezdett volna nőni, ha szakálla még nem is. Később kiderült, mi történt, összeállt az eseménylánc. Folyami kalózkodók támadták meg pont azon a helyen török kereskedők kisebb hajóját, amely meg volt pakolva mindenféle földi jóval: szárított dohánnyal, paprikával, édes mogyoróval. A legfinomabb isztambuli cukrászcsmegegével, diós-szirupos baklavával, légyfogó tulumbával és egyebekkel (csak zárójelben jegyzendő meg: diabetikusnak épp nem mondható termé-

kekkel). Mert tudnivaló, hogy bár a hódító hadseregük még nem érkezett meg, a törökök már régtől fogva szállították árujukat a Dunán le és fel, időnként felkeltve az ott garázdálkodó vízi banditák figyelmét. Nos, egyik ilyen járművüket támadták meg azok, majd szorították parthoz éppen az említett helyen. A kalózat nem érdekelte az irháját mentő keleti legénység, csak a préda. Maga a hajó is annak számított, így szépen elúsztak vele. Részükről ezzel meglett az azt napi kvóta.

Ha tudnak is medvéről-papról, nyilván fittyet hánytak mindkettőre. A gyermekről sem szerezhettek tudomást, minden jel arra vall, így kár is lenne találgatásokba bocsátkozni, mi lett volna, ha... A paplakban meg aztán kiderült, hogy egy pólyás kislányról van szó, akinek eltűnéséről igazából senki se hallott. Még kósza hír formájában sem találkozott vele, így attól fogva a gyermeknek új élete kezdődött. Első lépésben mindjárt úgy alakult, hogy valamiért magyar apácákhoz került. Ők egy ideig pátyolgatták, megtanították beszélni, élcelődve nevezték „kis janicárnak”. Dédelgették, játszottak-babáztak vele, aztán odaadták egy családnak, ahol a dajkának volt bőven fölös teje.

Odaadták okosan a Kis Jancsikát. Illetve: Kis János Mihályt, mert erre a névre keresztelték. A János önmagától adódott, utóbbira viszont kimondottan azért szavaztak, mert a főapáca a keresztelő előtt Mihály arkangyallal áldmodott. Ugyan maga sem tudta pontosan, mitől és miért, de tény, hogy az álomban határozott üzenetet látott, amit aztán mégse fejtett ki pontosan soha a többiek előtt. Pedig azok kíváncsiak lettek volna rá, őszintén, azokban a szerb papéhoz képest sokkal eseménytelenebb napjaikban.

Ami a kisfiú további sorsát illeti, arról elmondható, hogy nem alakult egyszerűen. Többször továbbadták, hogy végül szerető mostoha szülőkre leljen egy kosárfonó házaspárnál, nevük szerint Sztojkióéknál, akiknek nem lehetett gyermekük. Hiába próbálkoztak mindennel Sztojkióék szegények, egy ideig vajákoshoz is jártak, egérfarok-teát is ittak csalánnal meg tormalevéllal minden egyes holdtöltekor, azonban mindhiába. Csak az a sok pénz ment el, bár abból utóbb már több is lett, mint elég. Ugyanis a férj, a bolgár–szerb származású Danilo Stojkovból Sztojkió Dánielre magyarított férfi rendkívül ügyes embernek bizonyult. Amikor a borászat újabb lendületet vett a környéken, feltalált egy olyan praktikus

kosarat, amelyet bármely méretű szüretelő – még a legkövérebb XXXL is – roppant egyszerű eljárással, mindössze két mozdulattal patentosan és passzentosan a testére kapcsolhatott úgy, hogy aztán szabadon használhatta mindkét kezét. Sztojkó találmányának híre ment, és míg végül le nem koppintották, addig a messzi Itáliába is szállított. Mire végül a kosarát már mindenhol gyártották kicsiben vagy nagyban, akár a legdízajnosabb olasz változatban is, a feltaláló csinos kis summára tett szert, amelyet részben az időközben felépült műhely korszerűsítésére fordított, részben szőlőtermesztésre alkalmas földeket vásárolt. Ezeket utóbb eladta, kiadta, le a kalappal, jól gazdálkodott.

Misike, mert apja viszont így nevezte, úgyszintén nagyon ügyesnek bizonyult. Szép időben lenni a parti fővenyen szeretett játszani, ahol azt ötölte ki utóbb, hogy az agyagból öntőformákat gyúr, azokat megszáritja a napon, utána megtölti nedves homokkal, kicsit megpaskolja, kifordítja és kész. Ott a mű. Egyik alkalommal meg elcsente a gyúródeszkát, elbújt vele, majd bicskával mindenfélét belevéselt a fába, utána jól bekente erdei tintagombából készült sötét festékkel, amit ezermester édesapja műhelyében talált, és hátul odanyomta az istálló fehér falához. Pompás alkotás született. Nagy előnye volt a dolognak, hogy újabb festékhasználat után meg lehetett ismételni. Később megijedt, hogy baj lesz ebből, azonban Sztojkó Dániel, amikor felfedezte ezeket a nyomatokat, előbb ugyan furcsán összevonta szemöldökét, ám csakhamar elnevette magát. Előparancsolta az ijedtében elbújt Misikét, és verés helyett megdicsérte. Csupán annyit jegyzett meg, hogy egyelőre korlátozódjon ez a művészi tevékenység az istállóra, a főépületet ne érintse. Így is lett aztán, az istálló fala csakhamar megtelt mindenféle ábrával. Hazafelé még a borjú is megbámulta, a tehén meg be se akart menni.

Volt ott a mai Szent Kereszt születése templom helyén akkoriban egy kezdetlegesebb, jórészt cölöpökből és gerendákból ácsolt imaház, mögötte pedig egy jókora lomtár. Misike gyakran belopózott oda, s kíváncsian turkált a törött relikviák között. Egyik alkalommal valami olyasmire bukkant, ami úgy nézett ki, mint az apjának a szőlőprése, csak jóval kisebb formátumú. Este titokban elosont érte, majd hazavitte, elrejtette a szénaboglyában. Másnap egy fehér vászondarabot helyezett az istálló

mélyén a szerkezet satujába úgy, hogy a textilt két díszesre kifaragott, ugyanazzal a sötét festékkel befestett fatábla közé szorította. Némi idő után kivette, mire láss csodát! Gyönyörű, mintás ruhaanyagot kapott, ha egyelőre csak amolyan nagyobb zsebkendőnyit is. A feltaláló mostohaapa nyomdokán lépdelő gyermeknek közben fogalma sem volt, mit használ ehhez eszközül. Márpedig az nem volt más, mint Marchiai Jakab inkvizitor lábszárcsont-roppantó ördögi masinája, amit szemétre vetett az utókor. Emléke azonban megmaradhatott, mert amikor a fiát kereső anya rábukkant Misikére, ott a helyszínen elájult.

A história folytatásához szükséges tudni, hogy a német származású mostohaanyukának, lánykori nevén Weisz Rozáliának volt egy Rudolf nevű féltestvére. Ennek a Rudi bátyónak meg volt egy kardjavító műhelye Péterváradon. Mellesleg régiségkereskedéssel foglalkozott pluszban e derék férfiú, aki az első üzenetre mindjárt megérkezett, majd rögtön elvitte azt, amit ő már előre is a „Jakab présének” nevezett. Szemmel láthatóan nagyon örült neki. Rudi bá egyébként gyakran ellátogatott hozzájuk, mert ő is híres egy furabogárnak számított, ahogy Sztojko Dániel, és úgy látszik, sok közös témájuk akadt.

Egyik alkalommal Rudi bá nagyobb csomaggal érkezett hozzájuk Frankfurtból. Mindenki szeme láttára egy Bibliát húzott elő a behemót pakkból, majd az asztalra tette. Kapcsolatban ezzel valami mainzi férfi nevét emlegette, aki valamiféle új gépet talált fel, amivel csaknem tetszés szerinti mennyiségben lehet ugyanazt a könyvet előállítani. Ördögi dolog. Persze, ott németben már nem újdonság, ám a hírek lassan érnek ide, erre az eldugott vidékre, hát még egy valódi példány abból a nyomda-termékből. És most, íme, szemléljük meg ezt az újabb csodát! A technika legújabb vívmányának káprázatos termékét, amely abban is segíthet, hogy Jézus dicső híre földünk minden sötét zugába eljusson.

Rudi bá mondta is annak a lángeszű férfiúnak a nevét, miközben a Bibliát paskolgatta, akárha az ott helyszíni dicséretre szorult volna. Misike jól megjegyezte a Szent Könyvet, a név viszont olyan hosszú volt, hogy a fiú nem tudta agyába vésni elsőre, másodikra azonban örökre. Így volt az bizony leírva: *Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg*.

Később történt valamivel, hogy egy a település feletti rengetegből gyakorta lepofátlankodó, odalenn garázdálkodó hatalmas medvét ejtettek el Kamancon. A bestiája be-betört az aklokba, feldúlta a kaptárokat, kicsavargatta a zsenge facsemetéket, folyamatosan dézsmálta a gyümölcsöt. Nem is lehetett olyan buta, mert gyorsan szemet vetett az éléskamrára, amivel azonban betelt a pohár, Brumi aláírta a saját halálós ítéletét. Kamanc népe szövetkezett ellene. A lakosság összedobta a pénzt, és hivatasos vadászt fogadott, egy Milán nevű embert. Annak ugyan a kutyájába került a dolog, miután lépre csalta a mackót, ám sikerült egyetlen lövéssel leterítenie azt a megveszekedett randalírozót.

Érdekes lett volna, ha elvétí, tekintettel az akkoriban használatos gyújtózsínóros puska kissé körülményes újratöltési lehetőségeire. Persze, a vadászati izgalmak fokozásának és az esélyegyenlőség megteremtésének hatékony eszköze lehet az ilyesmi.

Klasszikus, precíz szívlövés volt. Iskolapélda. Az előzőleg két lábra állt, otrombán táncolni látszó óriási hím példány rögtön összerogyott, s többé nem mozdult. A helyszínen kilehelte ádáz lelkét. A vadász köpött rá egy hegyeset, utána a kölcsönként ásóval eltemette a széttépett ebet hátul, a trágyadomb oldalában, ahol a kakas szokott felugrani a kukorékoló helyére, felfarkolta a tallérokat, azzal köd előtte, köd utána. Meg se olvasta rendesen a pénzt. Maradt a vérében heverő döglött medve Sztojkiék udvarában, a spájz ablaka alatt. Persze, ma már Karl May regényeiből tudhatjuk, mekkora csemegének számít a medvetalp, ám kétséges, mit tudhatott erről azokban a régi szép időkben Sztojki Dániel.

Mit tudhatott, mit nem, az az ötlete támadt, hogy fogja magát és kitömi, hiszen a vadász csak az állat nyelvét vitte magával, valamiért.

Szót tett követte, Dániel apuka Rudi bá segítségével – miután megitták az áldomást – nekifogtak preparálni az állatot. A hosszú, bonyolult folyamatot végül siker koronázta, és kerített is neki megfelelő helyet a hosszú, cúgos gangon a ház ura. Misike sokáig a csodájára járt a remekműnek, utána már csak elsomfordált mellette, de minden egyes alkalommal az a határozott érzése támadt, hogy a medve nagyon szeretne neki valamit mondani.

Megfelelő forrásokban fellelhető, hogy régtől fogva, a Duna-parton egykor élő kelták óta létezett arra valamiféle közút. Majd utána a római időkben épült annak a vonalán kocsiót, ám a birodalom bukása után a köveket széthordta a környező lakosság, ha sérvet kapott is. Sztojkóék idejében az út felújított része Péterváradról – Kamancon át – elvezetett Belcsényig, sőt annál is messzebb, és menetrendszerű járat közlekedett rajta. Igaz, ló húzta kocsi lehetett a szállítási eszköz, ám becsületére váljék, pontosabb volt némely mai buszjáratnál. Ezen utazott Rudi bá is, amikor leugrott látogatóba Péterváradról. Egyik ilyen többedik alkalommal mesélte el, hogy a messzi Itáliában ferde tornyot épített egy púpos mester, amely torony rövidesen el fog dőlni. Persze, nevetett hozzá nagyot, aztán másra terelte a szót. Nagy kópé volt Rudi bá, csípte a fehérenép is, ám nem tartotta fő céljának az élvhajhászatot. Rettenetesen szeretett utazni, ugyanakkor a boltját sem szerette sokáig magára hagyni, így legmesszebbre csak Majna-Frankfurtig jutott el. (Forró afrikai álmait feltételezhetően sosem váltotta valóra.)

„Csak”, mondjuk itt, ám tudni kell ehhez, hogy az akkori, messzebbre szóló utazás rendkívül lassú és körülményes lehetett. Már csak azért is, mert mindaz a rengeteg kiskirályság/nagykirályság a maga határaival, útagóival, telhetetlen sarcaival nagymértékben akadályozta a haladást, egyben a közlekedés fejlődését. Szerencsére a dunai hajózás használhatóbbnak bizonyult, legalábbis az út java részén Frankfurt felé Rudi bá számára. Azt a távot többször is megtette, hogy az egyik ilyen „kiruccanás” után úgy fusson be Kamanca, hogy már messziről kiabál, köteg papírt lobogtatva. Valósággal lázban égett, úgy terítgette ki azokat a valamiket – amik egyébként precíz tervrajzoknak bizonyultak – a konyhaasztalra, hogy előtte szó szerint lesöpört róla mindent a szeretett féltestvér, Rozália döbbenetére. Rudi bá viszont annyira izgatott volt, hogy ügyet sem vetett rá.

A rajzok, ahogy utóbb kiderült, Gutenberg nyomdagépét ábrázolták. Hogy pontosan hol és hogyan kaparintotta meg, sosem árulta el Weisz Rudolf. Lényeg az, hogy Dániel ezermesterrel – rengeteg veríték és sok-sok megújuló erőfeszítés árán – barkácsoltak valamit, ami sokkal bonyolultabb volt, mint Marchiai Jakab kis hordozható (portable) inkvizitori

eszköze, távolról azonban kísérteties módon hasonlított egymásra a kettő. Ehhez, persze, még sok egyéb különféle mesterember segítsége is kellett, szerencsére sikerült mindnyájukat, ha mással nem, hát készpénzzel meggyőzni. Sikerült a gép üzemeltetéséhez szükséges anyagokat is biztosítani – így indult be Péterváradon a Weisz–Sztójkó nyomda. Az abszolúte első, magyar időszámítás szerint még középkori nyomda azon a tájon. Hogy aztán a kis növésű Misike váljék a vállalkozás egyik oszlopos tagjává.

Misikéről tudni kell, hogy ha nem is volt a szó szoros értelmében törpe, azonban nagyon alacsony maradt, madárcsontú, úgyhogy janicsárként biztos nem vált volna be. Ez ellenben nem akadályozta meg abban, hogy képzelete szárnyán fantasztikus meséket írjon. Egyikük egy medvéről szólt épp, aki emberi hangon tudott beszélni, s akit örökre fogadott egy idős favágó a párjával. Érdekes, hogy ez a téma kisebb-nagyobb eltérésekkel ma is megtalálható mind a finnugor, mind az arab, mind a dél-amerikai indiánok mesevilágában azzal a különbséggel, hogy a finnugorban is medve szerepel, az arabban viszont teve, az indiánoknál meg jaguár. Lényeg, hogy mindegyikben van egy hatalmasság, akinek a lányát szemeli ki feleségének az állat, s aztán következnek az ebből származó bonyodalmak. A halálra vált öregnek meg kell kérnie adott esetben a királylány kezét magánál a királynál, aki teljesíthetetlennek látszó feladatokat talál ki. Ám a titkos varázserővel és rengeteg segítőkész medvepajtással rendelkező állat mindet játszi könnyedséggel megoldja. Úgy látszik, ezekben a mesékben számít még az adott szó, ezért a harmadik akadály elhárítása után a medvéé lesz a királykisasszony. Illetve, ugye, a tevéé vagy a jaguáré. Persze kiderül, hogy a férj tulajdonképpen egy elvarázsolt daliás herceg, és akkor jönnek a további csavarok a kusza cselekményben. Ám az idő ekkora távlatából sem szeretnénk lelőni Misike poénját, még ha tudnánk is, mint ahogy: nem.

Lényeg az, hogy maga Meseíró Misike sosem nőült meg, ekképp minden energiáját az írásra és a nyomda üzemeltetésére fordíthatta. Itt említett műve könnyen forgatható könyvecske formájában jelent meg Sztójkó szül. Weisz Rozália szellemes kis leheletfinom illusztrációival. A hangsúly a képeken volt, kevés szöveggel, amiben a mai képregények-

re emlékeztethetett. A kötetecske nagy sikerrel járt a Pétervárad ostroma előtt megrendezett utolsó vásárban. Állítólag vitték, mint a cukrot. A másik, komolyabb projekt egy magyar nyelvű biblia volt, amelyet nem sikerült befejezni.

Mohács felé tartva a török – szinte amolyan kis bemelegítésként – bevette a várat, feldúlt mindent, maga a nyomda lángok martalékává vált, úgyszintén a félkész biblia.

Kamancról is menekülni kellett. Hogy pontosan mi történt, hogy történt, nem tudjuk. A papnövelés Meseíró Misukáékkal együtt Meseíró Misikéék is – az ezermesterség világi irányzatának jeles képviselői – átmenetileg a Tarcál rengetegében bújtak el, csak hogy aztán mi lett velük, senki sem tudná megmondani. Se a medve, se a róka, de még a bölcs bagoly sem. Úgy tűnik, örökre nyomuk veszett. Utóbb a fák között szitaló őszi köddé válhattak. Felszívódhattak ők is, ahogy az a török kereskedőcsapat régebben, vagy éppenséggel az a sok istentelen „sátánfattyú” eretnek. MESEÍRÓ MISIKE AZ TSUDÁLATOS MESÉINEK reprezentatív kiadását állítólag egyetlen káposztává lapozgatott példány formájában még látta valaki Újvidéken az 1848–49-es magyar szabadságharc alatt, csak épp nem volt már ideje magához venni. Neki is menekülnie kellett, amikor az akkorra már rég újjáépített várból a szabadságharcosok Kiss Pál honvédtábornok vezérletével megsemmisítő ágyútűz alá vették a várost. A régi Újvidék akkor pusztult el, vélhetően Meseíró Misike művének utolsó példányával együtt.

Ugyanakkor ma már biztosra vehetjük, hogy a péterváradi nyomdában készülő, magyar nyelvű biblia nem lehetett más alapműből, mint abból a két – úgyszintén ördögtől való – kamanci pap, Tamás és Bálint fordította-ferditette Huszita Bibliából, melynek maradványait három legendás kódex őrzi. Nevezetesen, ugye, a Bécsi, a Münchener és az Apor. Nem utolsósorban híres professzorunk, dr. Bori Imre állandó hivatkozási alapul szolgáló műve a jugoszláviai magyar irodalom gyökeret eresztéséről, szárba szökkenéséről, bimbózásáról, illatos virágzásáról az ország véres szétfröccsenéséig: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (3. átdolgozott és bővített kiadás; Újvidék, Forum, 1993 /Bányai János utószavával/).

ORCSIK ROLAND

Tor

(Regényrészlet)

Az Entertainment team vezetője, a cseh Jan délelőtt behívatott minket az irodájába. A hétvégén különleges esemény lesz az Aquapolisban! A koncertünk után, éjfélkor a színházi csoport a *Fasztitokalon* című darabot adja elő, utána viszont nekünk még muzsikálnunk kéne egy blokkot, afféle levezetőként. Az előadás nevének hallatán vigyorogni kezdtem, Erna persze infantilisnek tartott, Adriana azonban szigorúan ránk pillantott, maradjunk nyugton. Nos?, kérdezte Jan a homlokát dörzsölve, nyilván nem értette, mi a fenén kuncogok. Harminc körüli férfi, az egyik szeme tikkkel, évek óta a hajós szórakoztatóiparban dolgozik. Hát persze, vágtuk rá mind a hárman egyszerre. De van itt még valami, jelezte Jan, és elővette a fekete pipáját, takarítani kezdte. Az esten mindenki meztelen lesz, leszámítva a személyzetet. Nem tudtam visszatartani, hangosan felröhögtem, Adriana viszont hátba vágott. A menedzser szigorúan rám nézett, bárminemű röhögés, piszkálódás kirúgással jár, mondta határozottan, miközben tikkelt a jobb szeme. Nekünk ugyanúgy kell játszani, mint addig, bármit is tegyenek közben a vendégek. Világos?

„It’s a deal!”, bólintott Erna.

„And what about royalties?”, tapogatózott finoman Adriana.

Persze, kapunk egy kis béremelést, cserébe szigorúan hallgatnunk kell arról, amit ott láttunk. Minden információkiszivárogtatást felmondás követ! Ezt meg hogy érti, firtattam. Adriana viszont rátaposott a lábamra, kussoljak, és írjam már alá az új szerződést. Amikor harmadikként Erna is aláírta, valaki kopogott az ajtón. Idő van, lépünk kell, jelezte Jan, majd kitessékelt az irodájából.

„Faszitok! Ha ezt elmondom Aksának, megpusztul a nevetéstől!”, bökte oda röhögve Ernának.

„Inkább szakítani fog veled, ha rájön, milyen jó a humorérzéked”, jegyezte meg unottan Erna.

„Kíváncsi vagyok, milyen lenne a Puncitok?!”

„Jaj, ez már fáj”, fintorodott el Erna.

Adriana elkomorodott.

„Hát ennek meg mi a baja?”, vettem oda Ernának.

A perui nő azonban továbbra is hallgatott.

„Tán karót nyelt?”

„Ne piszkáld már!”

Adriana se szó, se beszéd, otthagyt minket.

„Majd elmondja, ha akarja. Találkozunk egy óra múlva a próbateremben”, búcsúzott el Erna.

„Ennyitől megsértődött volna? Micsoda mimóza!”, csodálkoztam. „Jól van, én meg ott leszek a konditeremben, rám fér egy kis mozgás, teljesen berozsdásodtam.”

Miután felvettem a sportszerkómat a kabinban, elindultam a konditerem felé. A liftben annyian voltak, hogy alig fértem be. Egy négygyerekes kínai családdal és egy fiatal európai párral zsúfolódtunk össze a szűk kabinban. A hajón szokatlan volt a család látványa, a legtöbb vendég szülő a gyerekeket a gyermekmegőrzőbe adja, aztán nyugodtan flangál, vásárol a hajón.

A liftben senki sem beszélt. Ha meg is szólalt valaki, alig pár szót, amit csupán a sajátjai értettek.

„The lift is very slow...”, sóhajtottam színpadiasan. A fiatal fehér pár csak hümmögött, a kínaiak pedig udvariasan, szótlanul mosolyogtak. Igazából én sem vágytam arra, hogy megnyíljanak. Első ránézésre mind az európaiak, mind a kínaiak taszítottak, ha nincs ez a lift, még a közelükbe sem mennék. A lift csengetett, a kínai apa és anya tisztelettudóan biccentettek, majd kiléptek a kabinból. Vissza akartam köszönni, ám a liftajtók záródtak.

Az európai párra néztem, a vörös csaj elfordította a tekintetét, a hosszú hajú pasija pedig bal kezével nekitámaszkodott a lift oldalának.

„China is beautiful, but Chinese people are ugly...”, mondta franciás akcentussal.

„Have you ever been in China?”, érdeklődtem.

„Oui.”

„In which city?”

„Peking, Pataling, Tai Shan mountain, Xi’an and so on...”, válaszolta unottan. „And you’re from?”

„Voivodina...”

„What?”

Beláttam, hogy a Vajdaságot hanyagolni kell, ki sem tudja mondani. Be-dobtam a „mentőövet”:

„Sorry, I was just born there. I live in Budapest.”

„Oh, Budapest, it’s a gorgeous city, I’ve been there once... It’s like a gnome Paris!”, kezdett bele a férfi az élményeibe, ám a lift csengetett. Anyád a gnóm, Te gögös fasz, gondoltam magamban, de persze csak mosolyogtam.

„Au revoir!”, vetette oda búcsúzóul. Be sem mutatkoztunk egymásnak, a nevüket sem tudom. Pár nap, és alig emlékszem majd rájuk, ha egyáltalán eszembe jutnak.

Miután bejelentkeztem a konditerem recepciójánál, bementem az arany mozaikkockás mosdóba. A mosdótálak is aranyozott fémből készültek, a plafonon meleg, sárgás fényű szpotlámpák. A WC-kabinban volt egy gomb a falon, ha megnyomom, akkor a fölötte lévő útmutató rajz szerint egy robotkéz fényesre csiszolja az ülepem. Nem vágytam arra, hogy egy robot markolássa a seggem, a klasszikában bíztam.

A férfiöltözőben egymással szemben lakkozott barna fából készült öltözőkabinok, ezüstszínben pompázó öltözőszekrények. Belöttem a sérómat, majd a mágneses kártyámmal bezártam a szekrényemet.

A konditeremben többen edzettek, különböző korosztályok, férfiak, nők egyaránt. A legtöbbjük fülessel, karjukra rögzített iPoddal, digitális idő-, pulzus- és vérnyomásmérővel kiegészülve. Az emberek szótlanul futottak a futópadokon, emelgették a súlyokat a fekvőnyomó padokon, lépcsőztek a lépcsőzőgépeken, izzadtak a teremkerékpárokon. Szapora szuszogások, zihálások, halk dúdolások, különböző nyelveken számolá-

sok. A gépek hiába permeteztek frissítő illatokat a terembe, a testek kipárolgását, izzadságszagát nem sikerült teljesen semlegesíteni. A gépekkel szemben hatalmas tükrök álltak, amelyekben a testformáló vendégek magukat nézegethették edzés közben. A plafonon is óriási, kerek tükrök voltak. Egy nő egész közel ment a szemközti tükörhöz, úgy méregette a zsírpárnáit a hasán. Mellette egy középkorú férfi a bicepszeiben gyönyörködött. Mindenki úgy szobrászkodott a testével, mintha valami termékbemutatóra vagy kiállításra készülne. Odamentem az egyik üres lépcsőzőgéphez, készítettem néhány szelfit. Utána pedig a tükörnek háttal végtelenített szelfisorzatot nyomtam. Néhány szemközti falon nagy, beépített képernyők: animációs edzők irányították az edzésprogramot. Az útmutató könyvecske szerint az ötcsillagos konditermet egy londoni gentleman klub társalgási tereiről és Michael Jackson Neverland birtokáról mintázták. A recepció után vörös és fehér rózsákból kirakott, ovális óra díszelgett a padlón, fölötté a plafonon a *Fantastic Voyage* felirat, kék mozaikkockákból. Minden teremben egy-egy bronzból készült, életnagyságú szobor élsportolókról. Schwarzenegger Conan-, Stallone pedig Rocky-pózban üdvözölte a sportoló vendégeket a fekvőnyomógépekkel teli férfiterem bejárata előtt. A csúcsos tornyú, rózsaszínű kasszetyókban külön kondigépek sorakoztak nők számára, valamint kék-fehér mozaikkockákkal kirakott úszómedencék, pezsgőfürdők. Előttük lilium alakú, sárga szökőkutak lótték magasba a kereszteződő vízsugarakat. Egy óceánra néző futógépet választottam. Adrianától kértem kölcsön testhez rögzíthető iPodot. A sok death-, doom- és black metal között kerestem valami könnyedebb zenét. A Black Sabbath-válogatásra kattintottam, régen hallgattam már. Az első szám egyszerű, felvezető gitártémával nyit, amit dob és basszus követ. Futás közben együtt énekeltem halkán Ozzyval a dalszöveget:

*Well people look an' people stare
Well, I don't think that i even care
You work your life away an' what do they give?
You're only killin' yourself to live*

Killin' yourself to live
Killin' yourself to live

Csorgott az izzadság a vállamon, a gerincemen, a homlokomról. Killin' yourself to live, killin' yourself to live, ismételttem monoton futólépésben, élveztem a testem fokozatos kifáradását. A következő számnál, a *Lord of this world*nél begyorsítottam a futószalagot. Ozzy zsillettvékony hangján a láthatatlan gonosz sorserőről énekelt, én meg egyre ziháltam, ziháltam. A félköríves, hatalmas ablakon át a csendes, mozdulatlan óceánt, a kékbe omló horizontot figyeltem.

You're searching for your mind don't know where to start...

Testemre tapadt a trikóm, a rövidnadrágom, minden porcikám sajgott, elevenül égett. Amikor úgy éreztem, alig kapok levegőt, kikapcsoltam a futópádot és a Black Sabbathot. Elővettem a vizesüveget, jó nagyokat kortyoltam, leöntöttem vele a fejem. Valaki megszólított hátulról.

„Te vagy az, Fülöp?”

Megfordultam, először nem ugrott be, kicsoda, majd amikor kitisztult, felkiáltottam:

„Illés! Még mindig itt vagy?”

„Igen, az Antique party után el kellett mennem, de két hónap múlva visszatértem. Te még mindig pincérkedsz?“, mondta amerikai akcentussal.

„Nem, nem, zenész lettem.”

Illés hangosan fölröhögött.

„Főpincér vagy étteremmenedzser, az még oké, but musician?”

Leültem a futópadra, a nyakamba akasztottam a törölközőt.

„Mindig is az akartam lenni, a háború megszakította, ez a hajó pedig valóra váltotta kamaszkori álmomat.”

Illés lehuppant mellém.

„Jól kikészültél a futás alatt, ömlik a víz rólad. Mit hallgattál közben?”

Megmutattam neki, az *Into the void* taktusaira kikerekedett a szeme.

„Nem csoda, hogy alig kaptál levegőt.”

„És te mire buksz?”

Illés a fülembe illesztette a fejhallgatóját. Kedvence, Gustav Mahler VI. szimfóniája tombolt fékezhetetlen erővel. Kikapcsoltam.

„Gyilkos.”

„Az, nem véletlenül nevezik »Tragikus«-nak. It's fucking awesome, a végkimerülésig tudnék futni alatta!”

„Nekem túl harsány. Sohasem szerettem Mahlert, kész cirkusz, fülsértő csinnadratta.”

„Az utolsó ítéletet jelző kalapácsütés a végén szintiszta prófécia”, mondta felemelt ujjal Illés.

„Iszunk valamit a büfében?”, javasoltam. Nem kellett kétszer mondanom, a magyar üzletember most is egyedül volt a hajón. Társaságihiánytól szenvedett, máskülönben szóba sem állt volna egy alacsonyabb kaszthoz tartozó személyzeti taggal. Elvileg ez tilos is lenne, ám a zenészekkel szemben elnézőbb volt a vezetőség.

„És melyik részlegen szolgálasz?”, kérdezte a limonádéját kortyolva a *Fitness büfé*ben.

„Az Aquapolisban”, válaszoltam a pultnak támaszkodva.

Illés megnyalta a szája szélét.

„Jártál már ott?”

„A hétvégén valami extra műsor lesz.”

Illés körbenézett, majd halkán a fülembe súgta.

„Ott leszek, but not breath a word, senkinek egy szót sem róla.”

„Mi van, tán cidrizel a feleségedtől?”, piszkáltam.

Ebben a percben több vendég is belépett a büfébe, izzadtak, kimerültek és hangosak voltak. Hirtelen megcsapott egy ismerős illat, annyira erős volt, hogy a számban is éreztem a rumos, fűszeres ízét. Körbenéztem, senkit sem ismertem az alakok közül.

„Keresel valakit?”, kérdezte Illés.

„Nem, nem, csak nagyon ismerős ez az illat...”

„Izzadságszag.”

Szimatolni kezdtem a levegőt.

„Nem érzed ezt a rumos, ánizsos illatot?”

„Nem”, mondta határozottan.

Közben én sem éreztem többé, úgy tűnik, a figura eltűnt, vagy csak a kimerültségtől képzelődtem.

„És mi újság odahaza?“, érdeklődött Illés.

Először nem tudtam, mire kíváncsi, Vajdaságra vagy Magyarországra.

„Fogalmam sincs, amióta a hajón vagyok, ritkán figyelem az otthoni híreket.”

Lehajtotta az utolsó kortyot a limonádéjából.

„Én is ritkán keresek rá az online portálokra, totál madness, my friend!

Pedig nekem komoly terveim voltak Magyarországgal!”

„Ne is mondd, látod, emiatt nem olvasok otthoni híreket”, legyintettem.

„Kérsz még valami italt?”

„Nem.”

Illés ránézett az órájára.

„Hűha, bocs, mennem kell, fél óra múlva tárgyalnom kell egy ausztrál businessmannel!”

Vállat vontam.

„Találkozunk hétvégén az Aquapolisban!”, mondta, és mielőtt elővettem volna a pénztárcámat, kifizette mindkettőnk italát.

Tőlem azzal kefél, akivel akar, csak tejeljen a muzsikámért.

JÓDAL KÁLMÁN

Koppenhága íze

– Tulajdonképpen semminek semmi értelme – szólok a szemközt ülő farkasemberhez a Sabbiadoro étteremben ülve, aprót kortyintva a Jack Danielsemből (nem volt Bourbon roséjuk).

Milosh, a farkasember-kamikaze megértően rám villantja krómacél fogsorát.

– Gyakran én is így vagyok ezzel.

Elgondolkozva kifújom a füstöt, és kibámulok a lenti utcára. Egyenruhás terrorelhárító csapatok kardlapozzák épp a valami ellen tiltakozó tömeget. Egy másodpercre lehunyom a szemem. Tudom, hogy közhelyes, de hát maga az élet is ilyen vacakul közhelyes.

Milosh ismét a fogsorát csikorgatja. Úgy látszik, tud olvasni a gondolataimban.

– Én egy izgi kis atomháború után sóvárgok. Akkor úgy eltűnnék a balfenéken, hogy észre sem venném. Persze tökéletesen tudatában vagyok annak, hogy ez a vágy ugyancsak belesimul a laposságok birodalmába. Igen, úgy eltűnni, hogy észre sem veszi az ember.

Újabb korty whisky, újabb szófordulat.

– Csöppet sem vagy eredeti.

– Ahogy te sem.

Témát váltok.

– Látod ezt a nőt itt mellettünk? Szerintem a legősibb mesterséget űzi. De azt első osztályon műveli, legalábbis a csomagolása azt sugallja.

A nő a szomszédos asztalnál megfordul, és ránk bámul. Úgy látszik, ért magyarul. Bársonyszíveink mechanikusan meg-megdobbannak. Na, mindegy. Folytatjuk a konverzációt.

– Szerinted milyen bugyi van rajta? – szól Milosh.

– Valószínűleg csipkés, fekete-rózsaszín csíkokkal – röhhentem el magam.

– Nem, neonzöld műanyag férfialsót visel.

Milosh se szó, se beszéd, föláll az asztaltól, és odasétál a nő mellé.

– Bocsánat, a barátommal fogadtunk, hogy milyen bugyi van magán. Megmondaná?

A kalapos nő nem háborodik fel, nem is kéri ki magának, csak úgy simán megjegyzi:

– Csipkés, fekete-rózsaszín csíkokkal.

Milosh mosolyogva csak annyit mond:

– Köszönöm szépen – majd visszatér az asztalunkhoz. – Szóval hol is hagytuk abba?

– Ott, hogy semminek semmi értelme – válaszolok.

– Nem, a nő bugyijánál. Mit gondolsz, szerinted teljesen simára borotválja, vagy hagy középen egy vékony szőrcsíkot?

– Aha. Nem, csak megstuccolja, és beleborotvál egy horogkeresztet. Majd letérdelteti a kuncaftokat, a hajukba markol, és aztán durván rájuk rivall: Nyaljad, szolga!

– Lefogadom, hogy bilincseket is hord a neszyszerében. Meg egy Frommer baby-t. Dupla fájdalom, dupla ár – vihog fel a farkasember-kamikaze.

– Sajnos ebbe a keretbe sem szorult sok értelem – szólok morózusan, aztán idehívom a kiborgpincért, és rendelek két Tuborgot. – Koppenhága íze. Tömény után sör, valódi beton – morfondírozok.

Egyszer csak a nő ott áll előttünk. Felém fordul, kalapja hálódekorációján keresztül szemlél.

– Azt akarom, hogy velem jöjj a női mosdóba, hogy megmutassam a bugyimat.

– Ugyan, vicc volt az egész, nyugodjon meg – válaszolok.

A nő fölborítja a sörösüvegeinket.

– Ragaszkodom hozzá!

Bent a mosdóban a nő, fellibbentve kalapjáról a díszhálót, fémesen kongó hangon sziszegi:

– Na, nyúlj már alám.

Megteszem. Semmilyen alsónemű sincs rajta.

A kalapos nő visszakézből pofon vág, aztán sarkon fordul, és szó nélkül faképnél hagyta. Utána kapok, bele a szemébe, és megnyomom a mutatóujjaimmal. Úgy mállik szét az arca, mintha papundepliből lenne. Rezzenéstelen arccal – már ami megmaradt belőle – fordul vissza. „Aszt-ráldémon” – suhan át az agytekervényeimen. Ő meg, céklaszínű ajkait résnyire nyitva ennyit szól:

– Hogy verje beléd a beteg robotszamar.

Majd kimegy, háromnegyed arc nélkül is határozott léptekkel. Mire magam is kiérek, a nő már eltűnt. Visszaülök Milosh mellé.

– Na, milyen fehérenemű volt rajta?

– Semmilyen.

– Mondtam, hogy a legősbibb mesterséget űzi.

Az arcomat tapogatom. Bőrbe van kötve, szerencsémre.

– Talán. Mit gondolsz, a világegyetem mit szól mindehhez? Ehhez az egész pillanatfolyamat-túlادagoláshoz?

– A világegyetemnek befájdul a vesszeje. Az az irdatlan, méretes cyber-vesszeje.

– Oké. Minden bizonnyal igazad van. Megiszunk még két Tuborgot? – és már hívom is a kiborgpincért. Aztán az üveglakokon túli utcaképre pillantok. Még mindig folyik az utcai vérzsúr, könnygázt is bevetettek. A sikolyokat elnyeli a vastag üveg.

Az új, makulátlanul tiszta söröspoharat vizslatom, a kiborgpincér csillogó, zselézett haját, és közben hallgatom bársonyszívem tompa, monoton koppanásait. Aztán elhúzó a számat.

– Igen, valóban kéne egy atomháború. Legalább egy icipici, háztáji, dobozos kiszereelésű.

VUKMAN PÉTER

Az állambiztonság célkeresztjében

Vajdasági származású magyarok a bajai háromszögben (1948–1956)

A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945 és 1956 közti történetét meglehetősen hullámzás jellemezte. Mint ismeretes, a kétoldalú párt- és államközi kapcsolatok a második világháborút követően korántsem két egyenrangú fél között indultak újra. Miközben Jugoszlávia a világháborúból a győztesek oldalán, teljes szuverenitását visszanyerve került ki, addig Magyarország háborús vesztesként fejezte be a harcokat, szuverenitását pedig csak az 1947 februárjában aláírt békeszerződés parlamenti ratifikálását követően nyerte vissza (Magyarország korabeli nemzetközi helyzetéről lásd: VIDA 2002, a békeszerződésre: ROMSICS 2006, FÜLÖP 2018, a békeszerződés jugoszláv vonatkozásaira: VUKMAN 2018). A kétoldalú kapcsolatokat a közelmúlt eseményei komolyan megterhelték; Jugoszlávia pedig érvényesítette győztes pozíciójából származó erőfölényét (a magyar–jugoszláv kapcsolatok korabeli alakulásáról lásd: A. SAJTI 2008, A. SAJTI 2015). Az új magyar demokratikus vezetés ugyanakkor őszintén kereste a közeledés lehetőségeit és törekedett a magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálására, hiszen a szomszédai közül Jugoszláviában vélte felismerni azt az országot, amely leginkább segíthette Magyarország nemzetközi elszigeteltségének enyhítését. A Balkán-félszigeten regionális hatalmi ambíciókat dédelgető jugoszláv vezetés céljai eléréséhez biztonságban kívánta tudni Jugoszlávia északi határát, Magyarországon így egy vele szövetséges, szorosan együttműködő, kommunista vezetésű országot kívánt látni. A felfelé ívelő kétoldalú kapcsolatok 1947 decemberében, Josip Broz Tito kultikus elemeket sem nélkülöző budapesti látogatásával és a magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírásával értek zenitjükre (a látogatás előzményeiről lásd: A. SAJTI 2012).

Az 1948 tavaszától éleződő szovjet–jugoszláv konfliktus azonban a magyar–jugoszláv kétoldalú kapcsolatokban is ellentétes előjelű fordulatot eredményezett. A szovjet táboron belüli „mini” hidegháborús konfliktus során szinte lenulláztak a magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok. A magyar vezetés sorra mondta fel a Jugoszláviával kötött különböző gazdasági és politikai szerződéseket, heves propagandahadjáratot indított Tito, az „imperializmus láncos kuttyája ellen”, mindennaposá váltak a nem ritkán emberélelet is követelő határincidensek, Rajk László perbe fogásával pedig magát Titót is – távollétében – a vádlottak padjára kívánták ültetni. Habár Sztálin nem járt sikerrel Jugoszláviával szemben, Tito és a jugoszláv vezetés személyében hasznos ellenségképet teremtett ahhoz, hogy az amúgy is egyre feszültebbé váló hidegháborús légkörben megszilárdítsa befolyását kelet-európai érdekszférája felett. Ezáltal a konfliktus Rákosi rendszerének megszilárdulásához is hozzájárult (a konfliktus magyar–jugoszláv vetületéről lásd: VUKMAN 2016, 2017).

A kétoldalú kapcsolatokban Sztálin 1953. márciusi halála hozott újabb fordulatot. A szovjet–jugoszláv állam- és pártközi kapcsolatokat követve magyar–jugoszláv viszonylatban is egy lassú, elhúzódó normalizálódási folyamat vette kezdetét. A kapcsolatok rendezését Rákosi Mátyás személye komolyan megterhelte, így a pártkapcsolatok újbóli felvételére csak Gerő Ernő 1956. októberi, a budapesti forradalmat közvetlenül megelőző belgrádi látogatásakor került sor. A jugoszláv vezetés ugyanakkor őszintén szimpatizált Nagy Imre és a reformkommunisták elképzeléseivel, az 1956-os forradalom leverését követően azonban (ha nem is az 1948-hoz fogható mértékben) újfent megromlottak az állam- és pártközi kapcsolatok (MARELYN KISS–RIPP–VIDA 2001, RIPP 1994, RIPP 2011, a korabeli jugoszláv külpolitikáról lásd: CVETKOVIĆ 2013).

E hullámszó kapcsolat a határ két oldalán élők életére is alapvető hatást gyakorolt, legyen szó magyarországi magyarról, jugoszláviai délszlávról, vagy a jugoszláviai magyar és a magyarországi délszláv kisebbséghez tartozóról. Mindez a bajai háromszögben élőkre is igaz. A más néven Észak-Bácskának is nevezett térség nagyjából a Baja–Szabadka–Zombor közti háromszöget foglalja magába. A térséget évszázadok óta vegye-

sen lakták magyarok, délszlávok (szerbek, horvátok, sokácok és bunyevácok) és németek; a régió földrajzi, vízrajzi, gazdasági, közlekedési és történeti egységét a trianoni békeszerződés bontotta meg. A rendezés következményei még évtizedekkel később, 1945 után is éreztették hatásvukat. A 20. század határváltozásai, a második világháborút követő népességmozgások azonban sok szempontból új helyzetet teremtettek. Az elmenekült vagy a kollektív bűnösség vádjával kitelepített németek távozásával a korábbi etnikai viszonyok megbomlottak, helyükre sok esetben a Jugoszláviából elmenekült vagy onnan hivatalosan előzött magyarok kerültek (a térségben bekövetkezett etnikai változásokra és a magyarországi délszlávok helyzetére: TÓTH 2016). A magyar–jugoszláv kapcsolatok elmérgesedésén túlmenően a bajai háromszögben élők mindennapjaira, a hatalommal való kapcsolatukra a második világháborút követő gazdasági-társadalmi átalakulás és a rákosista diktatúra kiépülése (a szövetkezetesítés első fázisa, az egyházi iskolák államosítása, az egyházellenes fellépések) alapvető hatást gyakorolt (a Rákosi-korszakra: GYARMATI 2011). A határ közelsége miatt 1948 után a régió fontossága állambiztonsági szempontból, az elhidegülő magyar–jugoszláv kapcsolatok okán felértékelődött. Az állambiztonsági szervek részéről felerősödő megfigyelés, a határövezetből történő kitelepítések (ORGOVÁNYI 2001) a gazdasági-társadalmi átalakulással együtt egzisztenciálisan is érintette az itt élőket és alapjaiban hatott ki mindennapjaikra.

Tanulmányomban már csak a terjedelmi korlátok miatt sem vállalkozhatok arra, hogy a bajai háromszögben élők 1945 és 1956 közti történetét minden részletére kiterjedően, árnyaltan bemutassam. Mindössze arra teszek kísérletet, hogy a második világháborút követő népmozgások során Délvidékről a bajai háromszög területére menekültek és kiutasítottak történetének egyes aspektusait megvizsgáljam az állambiztonsági hatóságok szemüvegén keresztül, különösen az 1950-es évek közepére vonatkozóan. Kiindulópontként a *Jugoszláv kapcsolatok* címmel 1951 novemberében nyitott objektumdosszié szolgál, amelyet az Államvédelmi Hatóság a Bácsalmási járás területén élő „jugoszláv kolónia tagok” (értsd: délvidéki származású, zömmel magyar nemzetiségű személyek) felderítésére nyitott. Ezt a bajai háromszög településein megnyitott

további, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött objektumdossziékkal egészítettem ki. Tanulmányom első részében röviden arra keresem a választ, hogy megtudhatunk-e valamit az objektumdossziékból a jugoszláviai származású magyarok számáról és az új egzisztenciájuk megteremtéséről. Ezt követően három tevékenységi kört (csempészés, kémtevékenység, információszolgáltatás) tárgyalok részletesebben, majd írásom zárásaként arra keresem a választ, milyen volt a titói Jugoszláviáról alkotott kép. Itt jegyzem meg, hogy a régió korabeli történetével kapcsolatos levéltári kutatásaim folyamatban vannak, a további kutatások tehát árnyalhatják és bővíthetik a most megrajzolt (vázlatos) képet. Tanulmányomban több helyütt a forrásokkal kapcsolatos kutatói dilemmáimra és a módszertani problémákra is rövid utalást teszek.

Délvidékiek a bajai háromszögben

Mint ismeretes, egy 1946 végén készült statisztikai felmérés szerint a szomszédos országokból Magyarországra menekültek és kiutasítottak (összesen 267 340 fő) közül 84 800-an Jugoszláviából érkeztek, számuk tehát majdnem kétszerese volt az 1918 után Magyarországra áttett és elmenekült magyaroknak (44 903 fő). Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint 65 877 személy vallotta magát jugoszláviai illetőségűnek (A. SAJ-TI 2004: 347–348). Arra a kérdésre, hogy közülük hányan telepedtek le tartósan a bajai háromszög falvaiban, kutatásom jelen állása szerint még csak megközelítő választ sem adhatok. Annyi bizonyos, hogy a bácsalmási járás nyolc településére vonatkoztatva a fentebb jelzett dossziében az Államvédelmi Hatóság emberei 478 fő „jugoszláv kolónia tagot” írtak össze. Túlnyomó többségük a második világháborút követően érkezett, és mivel korábban nagy számban egyszerűen magyar állampolgárnak vallották magukat, a hatóságok számára nem is tűnt fel (vagy legalábbis nem volt fontos) a jugoszláviai származásuk (ÁBTL 1: 59–60.). Létszámuk a járás összlakosságához viszonyítva elenyésző volt (az 1949-es népszámlálás adatai szerint 41 744 fő lakott a járás területén; 1949. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS: 87), többségük a két legnagyobb településen, Bácsal-

máson (227 személy) és Mélykúton (111 személy) élt, a többi községben létszámuk tízes nagyságrendben mozgott, és zömük 1945 és 1948 júniusa között érkezett (324 fő, 84 százalék; a listák összesen 478 helyett csak 348 nevet tartalmaznak). Többségük még 1952 novemberében sem rendelkezett magyar állampolgársággal.

Habár az Államvédelmi Hatóság a bajai háromszög több más településének (Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Csátalja, Dávod, Vaskút) vonatkozásában is többször készített név szerinti feljegyzéseket a délvidéki illetőségű lakosokról, pontosabb képet ezekből a kimutatásokból sem alkothatunk. A listák ugyanis az esetek többségében részlegesnek tűnnek, gyakran a helyi informátorok információira és gyűjtéseire támaszkodtak. A kimutatások, feljegyzések településenként eltérő időpontokban készültek, és bár valamennyi említett településen az 1950-es évek elején többször is megpróbálták összeírni a délvidéki származásúak számát, az adatok nagy eltérést mutatnak: Dávod esetében 12 és 25 között, Csátalja vonatkozásában 10 és 34 között, Bácsborsód kapcsán 24 és 38 között mozgott a számuk, és azok jellemzően 1952-ben, a határincidensek csúcsra járatásának idején voltak a legmagasabbak (ÁBTL 2: 30., 41/1., 392., 405.; ÁBTL 3: 13., 25/2–3., 25/7–8.; ÁBTL 4: 56–70.; ÁBTL 5: 30–34., 40/1–2., 40/7–10.; ÁBTL 6: 23/12., 23/155., 241.). A forrásokból ugyanakkor nem derül ki, hogy a növekedést a szovjet–jugoszláv konfliktus idején érkezettek okozták, a korábbi összeírás nem volt-e kellően precíz, vagy a hidegháborús pszichózissal függött-e össze.

Az egyes életrajzokat olvasva bizonyosnak tűnik ugyanakkor, hogy a délvidéki származásúak többsége a határ közeléből (Órszállás, Szenttamás, Kúla, Regőce, Bajmok) érkezett, többségük rokoni kapcsolattal is rendelkezett a bajai háromszög falvaiban élőkkel. Előfordult, hogy a szülők a határ egyik, a gyerekek a határ másik oldalán éltek, vagy éppen 1941 után költöztek át a visszacsatolt Délvidékre, majd a titói partizánok elől menekülve vagy 1944/1945-öt követően Jugoszláviából kiutasítva, vagy éppen a zöldhatáron átszökve tértek vissza Magyarországra. A barátok és a rokonok köré szőtt kapcsolati hálók a beilleszkedésüket és az új egzisztenciájuk megteremtését is megkönnyíthette, míg mások számára az újrakezdés a korábbi jólét feladásával járt együtt. G. Ferenc újvidéki ügyvéd például 1944-ben

a titói partizáncsapatok elől feleségével előbb Baranya megyébe, majd a szovjet csapatok közeledtével Ausztriába menekült. Innen 1945 májusában került Dávodra. Pechjére a helyi vasútállomáson a jugoszláv partizánok azonnal elfogták és Szabadkára szállították, majd a zombori lágerba került. Dávodra két évvel később, 1947 májusában tért vissza. Először napszámosként kényszerült dolgozni, majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) helyi titkárának javaslatára újságkihordással bízták meg. 1950-ben még mindig újságbizományosként dolgozott (ÁBTL 5: 152–153.). A minden valószínűség szerint német származású H. Péterné két évvel később, 1947 júniusában egy internálótáborból szökött át Magyarországra, és került szintén Dávodra. Családja eredetileg több száz hold földön gazdálkodott, apjának kendergyára is volt. Férje német katonaként a Dél-Bácskában szovjet hadifogságban halt meg, rokonait a világháború után nagyrészt Németországba telepítették ki, őt két gyermekével együtt internálták. Dávodon még 1950-ben is különféle alkalmi munkákból élt (ÁBTL 5: 96–97.). Ellenpéldaként a szegény paraszti családból származó, 30 év körüli, alkalmi mezőgazdasági munkából élő B. Illést említem (szülei Regőcén voltak napszámosok), aki 1945 májusában Bácsborsódon élő rokona bátorítására feleségével együtt szökött Magyarországra. A fiatalember a földosztás során hat kh. földet kapott és bérleményként további kilenc kh. földet művelt. Érthető módon szimpatizált az új, „demokratikus államrenddel”, és a községi tanács tagjává is megválasztották (ÁBTL 6: 224.).

Az Államvédelmi Hatóság azonban inkább aggodalommal tekintett a délvidéki származásúakra és a délvidéki kapcsolatokkal rendelkezőkre. A szovjet–jugoszláv konfliktus nyomására elmérgesedő magyar–jugoszláv kapcsolatok hiszterizált légkörében már-már Jugoszlávia „ötödik hadoszlopává” váltak, közöttük titóista ügynököket sejtettek. Negatív színben tűntek fel amiatt is, mert az azonos községből származók (érthetően) keresték egymás társaságát, ritkábban-gyakrabban egy-egy lakáson jöttek össze (nem egy esetben azért, hogy az „imperialista rádió” adását hallgassák, szóltak a vádak) (ÁBTL 1: 59. és 60.). A Bácsalmás vonatkozásában fennmaradt, 1952 és 1954 között szórványosan keletkezett, összefoglaló jellegű feljegyzések a délvidéki származásúakról olyan képet festenek, mint akik igyekeztek a befolyásuk alá vonni az irá-

nyítást a helyi állami gazdaságban és a járás termelősövetkezeteiben. A téeszekben rossz hangulatot keltettek, negatív színben tüntették fel a kolhozosítást, megélhetési nehézségek hangoztatásával rontották a közhangulatot és a munkamorált, valamint az 1953. évi aratás kezdetekor rémhíreket terjesztettek az újabb beszolgáltatási kötelezettségekről (úgy vélem, ez utóbbi esetben inkább növekvő aggodalmuknak adhattak hangot). Természetesen a hozzá nem értésből, a megfeszített tempó vagy éppen a rossz időjárás következtében a termelősövetkezetekben és állami gazdaságokban jelentkező károkért – a korszakban korántsem egyedi módon – emberi felelősöket kerestek, és azokat legalább részben a délvidéki származásúak körében vélték megtalálni. Az Államvédelmi Hatóság jelentéstevője számára nyilvánvalónak tűnt például, hogy a bácsalmási állami gazdaságban az aratás és a cséplés során bekövetkezett géptörésekért a felelősöket a gazdaságban dolgozó nagyszámú délvidéki származású között kell keresni. A mátételkei Törekvés termelősövetkezetben 1953–1954 telén tapasztalható sertéshullást pedig nem a rossz idő, hanem a délvidékiek részéről megmutatkozó, a „szocialista szektorok” ellen irányuló tevékenység okozta. A kunbajai szőlőgazdaság vezetését a vádak szerint M. Jakab egykori délvidéki „kulák” úgy kaparintotta meg, hogy lánya szexuális kapcsolatot létesített a gazdaság vezetőjével, akit így apja teljesen a befolyása alatt tarthatott (ÁBTL 1: 136. és 153.; ÁBTL 7: 141.). Fontosnak tartom azonban már itt hangsúlyozni, hogy a dossziékat olvasva kirajzolódó kép könnyen torzíthat, hiszen az állambiztonság figyelme nem a rendszerrel szimpatizáló vagy apolitikus egyénekre, hanem a rendszerellenes nézeteket megfogalmazókra irányult (miközben feletteseik utasításainak és elvárásainak is meg kellett felelniük), így tevékenységük felülreprezentált az iratokban. Működött a bűnbakképzés mechanizmusa is, a korszak paranoid, hiszterizált légkörében pedig a rendszer okozta hibákért is egyéni felelősöket kerestek.

Az ÁVH célkeresztjében: csempészs, kémkedés, információforrás

Az egyes dossziékat olvasva olybá tűnik, három, egymással összefüggő tevékenységi kör, a határokon átívelő csempészs, a kémtevékenység

folytatásának akár csak elvi lehetősége és az információszerzés különösen foglalkoztatta az állambiztonsági szerveket. Természetesen korántsem csak a Délvidékről 1945 után érkezettek vettek részt a csempészség jövedelmező, ám bár nem veszélytelen munkájában, ahogyan az sem igaz, hogy az államvédelem illetékesei kizárólag bennük látták volna a potenciális jugoszláv kémeket, hírszerzőket és ügynököket. A szovjet–jugoszláv konfliktus és az elmérgesedő magyar–jugoszláv kapcsolatok keltette paranoid légkörben azonban származásuk, Jugoszláviában maradt rokonaik, ismerőseik miatt – magyar nemzetiségüktől függetlenül – a hatóságok gyanakodva tekintettek a délvidéki származásúakra.

A két ország közti csempészség kérdéskörét alaposabban megvizsgálva olybá tűnik, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatok megromlása és a határon való átkelés fizikai megnehezülése nem nullázta le a tiltott tevékenység űzését, sőt, a Duna folyóként akár még elő is segíthette. A határmenti falvak kettős birtokosai és délvidéki származású lakosai számára helyismeretük, rokoni kapcsolataik, a határ túlsó oldalán élő ismerőseik meg is könnyítették a csempészséget, és további könnyítést jelentett, ha valaki a határ közelében, attól pár száz méterrel tanyával vagy birtokkal rendelkezett. A bácsalmási járás vonatkozásában 1951 áprilisában tizenhét olyan csempészt írtak össze, aki a Délvidékről 1945 után került Magyarországra, és további kilenc esetben feltételezték, hogy az illető az UDB beszerzett ügynöke volt (ÁBTL 7: 102–107.).

A csempészség azonban korántsem volt veszélytelen foglalkozás. Az elfogott csempészekre a jugoszláv hatóságok tiltott határátlépés és csempészség vádjával különböző mértékű büntetéseket róttak ki, ezek időtartama a húsz hónapos börtönbüntetésről akár négy évig terjedő kényszermunkáig is terjedhetett (ÁBTL 7: 95–96.); a visszatérő, és a határon elfogott csempészekre pedig az ÁVH mint az UDB potenciális kémjeire tekintett. Minden bizonnyal nem is teljesen alap nélkül. Habár a kérdés további kutatásokat igényelne, azt a magyar levéltári források alapján is kijelenthetjük, hogy a csempészek között volt, aki propagandaanyagot is terjesztett. A magyar–jugoszláv határt 1950. december 16-án illegálisan átlépő T. Györgynél például a tettenérésnél a jugoszláv propagandaanyagok mellett 600 darab cigarettát találtak (ÁBTL 6: 148.).

Előfordult, hogy a csempészes egyfajta családi vállalkozásként működött, mint S. Józsefné regőcei születésű, csátaljai lakos esetében. Ő férjével 1945-től kezdve foglalkozott csempészéssel, abból a fiuk is kivette a részét. Őt azonban a jugoszláv hatóságok elfogták, két év börtönbüntetésre ítélték, majd 1949 decemberében a zöldhatáron átdobták Magyarországra. A fiúnak ekkor sem volt szerencséje, a magyar határőrök is elfogták, és tiltott határátlépésért nyolc hónap fogházbüntetésre ítélték. A vonatkozó levéltári források arról azonban nem tesznek említést, hogy S.-né fiát a jugoszlávok kémkedéssel vagy propagandaanyag terjesztésével is megbízták volna, ahogyan arról sem, hogy elfogása után a magyar hatóságok mire vonatkozóan hallgatták ki. Gyaníthatjuk azonban, hogy a jugoszláv részről történt esetleges beszerzés lehetősége felmerült a kihallgatás során. A viszonylag enyhe fogházbüntetés viszont inkább arra látszik utalni, hogy a fiatalembert végül nem tekintették potenciális jugoszláv kémnek (ÁBTL 4: 82., ÁBTL 8: 65.).

A csempészzel összefüggésben említem meg, hogy az Államvédelmi Hatóság 1952 júliusában hálózati jelentés alapján megkezdte egy Bácsalmáson működő „embercsempész társaság” ügyének felgöngyölítését. Vezetője egy Horgoson született, húszas évei közepén járó fiatalember volt, aki 200 forintért bárkit késznek mutatkozott átcsempészni a határon. A fiatalember általában kéthetente járt át Jugoszláviába, amit a vonatkozó feljegyzés szerint megkönnyített, hogy kettősügynökként Magyarország és Jugoszlávia részére is kémkedett. Az állítás első fele minden bizonnyal helytálló, a fiatalember ugyanis az ÁVH Határőrség kiskunhalasi felderítő osztályának beszervezett ügynöke volt. További két bandatagot is név szerint ismerünk, mindketten nők voltak, és 1945-öt követően Szabadkáról, illetve Szenttamásról érkeztek Bácsalmásra. Ha hihetünk a forrásoknak, esetükben már jóval drágább volt a tarifa, hiszen egy-egy levél átcsempészéséért akár 600–800 forintot is elkértek. Az egyéni haszonszerzésen túl a drágulásba belejátszhatott, hogy a határzár kiépülése és a határövezet létrehozása után sokkal körülményesebb és veszélyesebb lett az átjárás a zöldhatáron, miközben az igény is növekedhetett, hiszen a határzár kiépülésével összefüggésben megnehezült – bár teljesen el nem lehetetlenült – a kapcsolattartás a

Jugoszláviában élő rokonokkal. Mindez akár árfelhajtó tényezőként is szolgálhatott. A pénz előteremtése korántsem lehetett egyszerű feladat, amikor egy munkás átlagban havi bruttó 606 forintot keresett 1949-ben és 893 forintot 1952-ben (ÁBTL 7: 128–132., a korabeli átlagbérekre: VALUCH 2013: 38).

A csempészésen túlmenően, részben vele összefüggésben a Délvidékről származók információforrásként és vélt vagy valós kémtevékenységük révén is az államvédelmi szervek radarjára kerülhettek. Ne feledjük, a konfliktus éveiben szabályos kémháború bontakozott ki a két ország között. Kutatómunkám jelen szakaszában az egyéni életutak összegyűjtésénél járok, ebből idézek kivonatossan két részletet.

A Szabadkán 1922-ben horvát nemzetiségű parasztcsaládban született K. Miklós 1936 és 1939 között szabótanonc volt. 1940 nyaráig Belgrádban dolgozott szabósegédként, majd visszatért Szabadkára és villamoskalkulánsként helyezkedett el. 1942-ben munkaszolgálatos, 1945 áprilisában Németországban került brit hadifogságba. A hadifogságból 1947 májusában érkezett Magyarországra, innen Szabadkán élő szüleihez kívánt visszamenni (a délvidéki hadifoglyok visszatéréséről lásd: A. SAJTI 2006). Mivel a jugoszláv hatóságok az ő esetében sem engedélyezték a beutazást, előbb kelebiai rokonaihoz ment, majd röviddel később Csikériára költözött, és önálló szabómesterként dolgozott. Szüleivel a kapcsolattartást megkönnyítette, hogy a család Kelebián 700 négyszögöl szőlővel rendelkezett, és kettősbirtokosként az édesapa havonta két-három alkalommal átjárt Magyarországra. A két ország között 1948 nyaratól egyre inkább elmérgesedő viszony a kapcsolattartást is megnehezítette, különösen, hogy 1948 őszén a határátlépés feltételeként az UDB feladattal bízta meg K. Miklós édesapját. Ebben a helyzetben inkább a fia vállalta, hogy visszaszökik Jugoszláviába. Átszökési kísérlete (1948 decemberében) azonban kudarcba fulladt. A jugoszlávok már másnap elfogták és azonnal kihallgatták az UDB szabadkai kirendeltségén, majd pressziós alapon (szüleivel való kapcsolattartás) beszerverték. Konkrét feladatként 1949 májusában a csikériai választásokról kellett információt gyűjtenie, július elején a csikériai határőrsről, a közelben állomásozó katonák létszámáról és a helyi szövetkezetesítésről kellett adatokat szereznie. A vá-

dak szerint mindeközben édesapját is beszervezték a jugoszlávok, sőt egyenesen őt jelölték ki fia kapcsolattartójaként (ÁBTL 1: 585/2–585/8.). K. Miklós 1949 őszén („Rajk és bandája lebukása után”) eltűnt, de rövid időn belül a rendőrség magyar területen elfogta. 1951 januárjában még mindig letartóztatásban volt (ÁBTL 1: 585/1.). További sorsáról az általam eddig átnézett levéltári források nem szolgáltatnak újabb információval. Így nem tudjuk meg, megalapozottnak bizonyultak-e az ellene a jugoszláv kémtevékenységgel kapcsolatos állítások, elítélték-e, és ha igen, mekkora büntetést róttak ki a harmincas évei elején járó fiatalemberre. Szintén 1949-be visz minket a Bezdánban 1907-ben született Gy. Sándor állítólagos kémtevékenysége is. A család paprikamalmát a második világháború után államosították, az ekkor, feltehetően a hatóság emberével történt, tettelegességgig fajuló szóváltás miatt elsőfokon hat hónapra, a fellebbezés után nyolc hónapi szabadságvesztésre ítélték. 1947 elején családját hátrahagyva Magyarországra szökött, és Csátalján telepedett le. A szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódásakor személye felkeltette a magyar állambiztonsági szervek érdeklődését, amibe belejátszhatott az is, hogy lánya ekkoriban a belgrádi iparügyi minisztériumban dolgozott. Gy. korábban egy-két alkalommal megfordult illegálisan Jugoszláviában, 1949 februárjában pedig már feladattal kelt át a zöldhatáron. Magyarországra azonban csak június végén tért vissza; állítása szerint a megerősített határon nem mert átkelni, június 4-ei kísérlete során pedig a jugoszláv határőrök elfogták (a határon történt elfogásakor a határőrök a *Magyar Szó* 72 lapszámát és Tito beszédeit tartalmazó 75 brosúrát találtak nála, amit Garán, Vaskúton, Csátalján, Dávodon, Hercegszántón és Nagybaracsán kellett volna szétszórnia). A törvényszéki fogházban több, Magyarországról átszökött és Nyugat-Európába tartó személlyel is találkozott, erről és a határ jugoszláv oldalról történő megerősítéséről (huszonkét vagon fényszóró és ágyú Zomborba érkezéséről tudott) információval szolgált a magyar hatóságoknak. Történetét az államvédelmiség ugyan hitetlenkedve fogadták, felmerült ugyanakkor, hogy letartóztatás helyett kettősügynökként foglalkoztassák (ÁBTL 3: 174., 176., 317., 320–324.). Erre vonatkozó bővebb információval azonban esetemben sem rendelkezem; a személyéről 1951 májusában készült környe-

zettanulmány sem elítéléséről, sem további foglalkoztatásáról nem tesz említést (ÁBTL 3: 141–142.).

Függetlenül attól, hogy sor került-e konkrét beszerzésükre, a délvidéki magyarok információforrásként is szolgálhattak a magyar államvédelem és a helyi lakosság számára. P. Imre 47 éves regőcei lakos például kettősirtokosként 1948 második felében többször megfordult Magyarországon (elsősorban Garán és Bácsszentgyörgyön). Az államvédelmis informátornak 1948 júniusában többek között a jugoszláv gazdasági nehézségekről („pénzért semmit sem lehet venni”) és a magyarellenes fellépésekről számolt be (a szerbek és a betelepített dobrovoljácok állandóan robotoltatják a magyar kisebbség tagjait) (ÁBTL 9: 315.). Fél évvel később újabb, magyarok elleni retorziókról tett említést: a regőceiekkel 30 kilométerrel távolabb takaríttatják be a burgonyát, a magyarországi kettősirtokosoknak pedig a partizán parancsnokságokon kell jelentkezniük. A regőceiek között arról is hírek terjedtek, hogy a gazdasági munkák befejezése után a jugoszlávok még 1948 decemberében elfogják rendelni a határzárát (ÁBTL 9: 320.).

A szovjet–jugoszláv konfliktus és a nyomában fagyossá váló magyar–jugoszláv kapcsolatok a vajdasági magyarság helyzetére kedvezőtlenül hatottak. Általánosságban is elmondhatjuk, hogy azzal, hogy a két ország ismét ellenséggé vált, Magyarország amúgy is csekély kisebbségtámogató lehetőségei teljesen annulálódtak (A. SAJTI 2010: 131). A magyar kisebbség sorsa teljes egészében a jugoszláv vezetés pillanatnyi hatalmi és politikai érdekeitől függött; a jugoszláviai magyarok – hasonlóan a magyarországi délszlávokhoz – ismét kényszerhelyzetbe kerültek. Habár a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökségén 1948. október 10-én készült jelentésben még arról olvashatunk, hogy a politikailag semleges magyarokkal szemben – a jelentés számukat a jugoszláviai magyarok 80–90 százalékára becsülte – semmiféle retorziót nem alkalmaznak (MNL OL 1), pár nappal később (október 14-én) bizalmas forrásból az MDP Titkárságán arról értesülhettek, hogy a magyar–jugoszláv határtól 6–8 kilométernyire lakókat, nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül, 8 napos határidővel kiköltöztetik a határsávból (MNL OL 2). *A jugoszláv helyzetkép* címmel október 22-én készült jelentésben pedig

már arról is olvashattak, hogy a magyar kisebbséget Magyarország elleni állásfoglalásra kényszerítik és a kor propagandisztikus nyelvezete szerint „terrorintézkedésekkel” sanyargatják. A magyarokból toborzott munkásbrigádokat Belgrád utcáin vonultatják fel, Magyarország elleni feliratokkal. A Népfront több helyen magyarelles tüntetéseket szervezett, köztük olyan, szinte teljesen magyarul telepedéseken is, mint Bácsstopolya. A horvátországi Eszéken a Népfront helyi titkára egy alkalommal a széles nyilvánosság előtt fenyegette meg a magukat magyar nemzetiségűnek vallókat, hogy „nem fognak sokáig dicsekedni magyar valójukkal”. A hírsztelések szerint a titeli és szabályi járásokban megkezdődött a magyarok kilakoltatása és Ószerbiába költöztetése, Nemesmilitics községben pedig a magyarok ingó és ingatlan vagyonát leltározták (MNL OL 3: 11–12.).

A Jugoszláviáról alkotott kép

Mindezek kapcsán joggal merül fel a kérdés, miként vélekedtek a délvidéki származású magyarok Jugoszláviáról, Titóról és az ottani életkörülményekről. Az Államvédelmi Hatóság iratai szerint olybá tűnik, élt egyfajta pozitív kép körükben. Az őrszállási születésű, Bácsborsódra 1946-ban érkező, földjét kishaszonbérletben művelő N. József 1950 tavaszán egyenesen így fogalmazott: „itt nem tud az ember Magyarországon rendesen megélni” (ÁBTL 6: 23/10.). A Bácsszentivánon született, Csátalján élő H. Péterné sem volt megelégedve életkörülményeivel: saját és a helyi gépállomáson dolgozó férje fizetését Rákosi Mátyás jövedelmével állította szembe. Miután helyi ismerőse megjegyezte, hogy az ország vezetőjeként Rákosi megérdemli a magasabb fizetést, H.-né rákontrázott: „megérdemli még a kötelet is a nyakára”, majd kijelentette, hogy a „szerbek jó emberek, és sokkal jobb volna, ha Titóék itt volnának” (ÁBTL 3: 49.). Nehezményezte a magyarországi életkörülményeket a csúrogi születésű, 1944-ben Dunántúlra menekülő, végül Csátalján leteleplülő U. Ferenc is, aki 1953 őszén kifejtette, hogy Jugoszláviában jobb a helyzet, hiszen ott „nincs beszolgáltatás, ez a sok adó és szabad a nép” (ÁBTL 3: 243.). Hasonló véleményen volt 1954 elején a Bezdánról feleségével 1945-ben

illegálisan Csátaljára érkező B. Sándor is. Az élet szerinte Jugoszláviában sokkal jobb volt, miközben „Magyarországon nem érdemes dolgozni, itt mindenkit kirabolnak” (ÁBTL 3: 256.). Sőt, előfordult, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának délvidéki származású tagja is azonos véleményen volt: „Jugoszláviában sokkal jobb dolga volt, mint itt, mert ott volt 6 kh. saját földje és valamennyi szőleje, és az mellett lókereskedéssel is foglalkozott, majd kijelentette, hogy bármikor visszamenne, ha nem volna ilyen erős a határ” (ÁBTL 6: 346.).

Miközben a magas adók, a beszolgáltatások és a kollektivizálás miatt magyarországi életkörülményeiket – hasonlóan a „törzsgyökeres” magyarokhoz – egyre negatívabb színben látták, egyfajta ellenpólusként az 1950-es évek elejétől egyre pozitívabban tekintettek a titói Jugoszláviára. Ebbe egy falusi, paraszti társadalom esetén nagyban belejátszhatott, hogy a (részben a) szovjet–jugoszláv konfliktus keltette súlyos gazdasági helyzetre adott válaszként, az önigazgató szocializmus hivatalos ideológiává emelésének részeként Jugoszláviában lehetővé vált a kilépés a termelőszövetkezetekből. A földhöz ezer szállal kötődő paraszti népeség számára ez egyértelműen kedvező változást jelentett. A titói Jugoszláviáról alkotott kedvező képet tovább erősíthette, hogy a kétoldalú állam- és pártközi kapcsolatok fagyossá válását végül nem követte az 1944-es „még hidegebb napokhoz” hasonló magyarelles retorzió, már csak azért sem, mert a belpolitikai stabilitás biztosítása is a jugoszláviai kisebbségek felé tett gesztuslépésekre kényszerítette Titóékat. A jugoszláviai fejleményekről a bajai háromszögben élők is naprakész információkkal rendelkeztek, hiszen a határt soha nem sikerült teljesen hermetikusan lezárni, a rokonokkal folytatott levelezés 1953 után pedig érezhetően könnyebbé vált. Mindezt alátámasztja a csátaljai K. Dániel, aki a továbbra is Nemesmiliticsen élő szüleivel folytatott levelezéséből már 1951-ben javuló jugoszláviai közállapotokról értesült. Szülei arról számoltak be, hogy a boltokban egyre több közszükségleti cikk válik elérhetővé, sokan már földjeiket is visszakapták (ÁBTL 4: 79.). Szintén Csátalja vonatkozásában maradt fenn 1954-ből az az ügynöki jelentés, amelyben egy negyvenes évei elején járó, Délvidékről 1941 után átköltöző férfi a magyarországi nehézségekkel összevetve azon véleményé-

nek adott hangot, hogy „most jobb volna Jugóban, ott már nincs ilyen kötelezettség, és nem is kell úgy félni a népnek, mint itt az ávosoktól”. Egyre könnyebbé vált a kapcsolattartás is, hiszen sógorától két-három hetente kapott levelet: „Mindég azt írják [...], hogy jól vannak, de én nem tudok ilyent írni, mert mindig rosszul vagyunk. Lassan a demokrácia úgy kifoszt bennünket, hogy még nadrágunk sem lesz” (ÁBTL 4: 96.). Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mennyire volt általános ez a vélekedés. Az államvédelmi szervek a fentiekkel ellentétes nézetekről is tudomással bírtak. Az Ószivácon született, német nemzetiségű R. Ádám kovácmester – a német kisebbség második világháborút követő kollektív megbélyegzése okán tíz testvérét Németországba telepítették ki – egyáltalán nem vágyott vissza Jugoszláviába: „itten nincsen az meg mint Jugoszláviában, hogyha valaki sváb, akkor munkatáborba viszik, hanem lehet neki szabadon élni. [...] inkább lőjék itt agyon, minthogy ő még egyszer a szerbekhez menjen” (ÁBTL 6: 348–349.). Hasonlóan vélekedett a tanulmányomban korábban már említett, a helyi földosztás során több hold földbirtokkal részesülő B. Illés bácsborsódi lakos is, aki 1951-ben kijelentette: „hogy Jugoszláviában nyomorgassák a népet, és nem a nép érdekében, hanem az ellen cselekednek, Jugoszláviában tartózkodó testvérei annyi papírhoz sem tudnak jutni, hogy neki levelet írjanak.” Majd hozzátette, hogy „ő nem érez rokonszenvet Tito politikájával, mert az ő testvérei, akik Jugoszláviából írnak, azok is azt írják, hogy ott nagyon rossz a helyzet, és nem kapnak még annyi papírt sem, hogy levelet írjanak, rossz az ellátás, és ő örül annak, hogy Magyarország területén lakik és nem Jugoszláviában, ahol elnyomásban tartják a dolgozókat Titóék” (ÁBTL 6: 224.).

Úgy vélem, mint minden más esetben, a származás és az egyéni élettapasztalat a fenti példákban is meghatározta, ki hogyan vélekedett régi és új hazája felől. Ne feledjük el azt se, hogy az állambiztonsági szerveket elsősorban a negatív, a fennálló rendszert bíráló vélemények érdekelték, így az iratok között felülreprezentálva találunk a mindennapi nehézségekről szóló és a titói Jugoszláviát kedvezőbb színben feltüntető vélekedéseket. A világháború befejezésének zűrzavaros körülményei és a kiépülő rákosista diktatúra keltette nehézségek, a magyar–jugoszláv

kapcsolatok elhidegülését kísérő paranoid légkör közepette úgy vélem, joggal feltételezhetjük, hogy a bajai háromszög lakosságának jelentős részében (és nem csak a délszláv kisebbség körében) még az esetleg korábbi negatív vélekedést is felülírhatta egy pozitív Jugoszlávia-kép. Tanulmányom zárásaként fontosnak tartom újból hangsúlyozni, hogy az Államvédelmi Hatóság iratai sajátos forrástípust képviselnek, a vonatkozó kutatásaim pedig folyamatban vannak. Jelen írásomban így nem is tűztem, nem is tűzhettem ki célként egy teljes tabló felvázolását, sokkal inkább a lehetséges fókuszpontokat, kutatási irányokat, lehetőségeket kívántam felvillantani. A téma további vizsgálatát regionális összefüggéseiben, esetleg más határrégiókkal összehasonlítva (is) érdemesnek látom. Más levéltári forráscsoportok (kisebbségi iratok, a vajdasági és a megyei levéltárak fondjai) és a korabeli sajtó (*Bácskiskunmegyei Népjúrság*) és a szubjektív források vizsgálódásomba emelésével egy árnyaltabb és teljesebb kép is kibontakozhat.

IRODALOM

Levéltári források

- ÁBTL 1 (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – Jugoszláv kapcsolatok, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9528.
ÁBTL 2 – Vaskút, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9555.
ÁBTL 3 – Csátalja, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9558.
ÁBTL 4 – Csátalja, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9558/1.
ÁBTL 5 – Dávod, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9560.
ÁBTL 6 – Bácsborsód, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9569.
ÁBTL 7 – Jugoszláv kapcsolatok (Bácsalmási Járás), objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9528/1.
ÁBTL 8 – Dávod, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9560/1.
ÁBTL 9 – Bácsszentgyörgy, objektumdosszié, ÁBTL 3.1.5. O-9557.
- MNL OL 1 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) – Jugoszláv állapotok a magyar határ mentén. Budapest, 1948. október 10., MNL OL M-KS 276. f. 68. cs. 67. ő. e. p. 1–19.
MNL OL 2 – Feljegyzés. Budapest, 1948. október 14., MNL OL M-KS 276. f. 68. cs. 67. ő. e. p. 20.
MNL OL 3 – Jugoszláv helyzetkép. Budapest, 1948. október 22., MNL OL M-KS 276. f. 66. cs. 35. ő. e. p. 33–55.

1949. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1950. Demográfiai eredmények. II. rész. II. Táblázatok. Községi eredmények. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1950. 87. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_09/?pg=162&layout=s (Letöltés ideje: 2020. 08. 27.)

Szakirodalom

- A. SAJTI Enikő 2004. *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Napvilág, Budapest
- A. SAJTI Enikő 2006. A délvidéki hadifoglyok hazatérése 1947/1948-ban. *Bácsország*, 1., 56–64.
- A. SAJTI Enikő 2008. Bűntudat és győztes főlény: Magyarország és Jugoszlávia 1945–1947. In PAPP Richárd–SZARKA László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 203–210.
- A. SAJTI Enikő 2010. *Bűntudat és győztes főlény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok.* SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Program, Szeged
- A. SAJTI Enikő 2012. Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In BARÁTH Magdolna–MOLNÁR Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.* Magyar Országos Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Budapest–Győr, 587–605.
- A. SAJTI Enikő 2015. Magyarország és Jugoszlávia 1944–1947. *Délvidéki Szemle*, 1., 5–25.
- CVETKOVIĆ, Vladimir Lj. 2013. *Pogled iza gvozdena zavesa. Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953–1958.* INIS, Beograd
- FÜLÖP Mihály (szerk.) 2018. *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára.* Dialóg Campus, Budapest
- GYARMATI György 2011. *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon, Budapest
- MARELYN KISS József–RIPP Zoltán–VIDA István 2001. A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a levelezési diplomácia tükrében 1954–1955. *Múltunk*, 1., 233–284.
- ORGOVÁNYI István 2001. A déli határsáv 1948 és 1956 között. *Bács-Kiskun megye múltjából*, 17., 253–285.
- RIPP Zoltán 1994. *Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés (1956. november–1959. február).* Politikatörténeti Alapítvány, Budapest
- RIPP Zoltán 2011. Magyarország és Jugoszlávia politikai viszályának évtizede 1948–1958. In A. SAJTI Enikő (szerk.): *Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok.* JATEPress, Szeged, 121–136.
- ROMSICS Ignác 2006. *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Osiris, Budapest
- TÓTH Ágnes 2016. A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948. In BÍRÓ László–HORNÁK Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek. A változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 337–372.
- VALUCH Tibor 2013. *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig.* Napvilág, Budapest
- VIDA István 2002. Magyarország nemzetközi helyzete a második világháborút követő években. In PRITZ Pál (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában.* Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 107–121.

VUKMAN Péter 2016. Barátból ellenség – ellenségből barát (?): A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956). In MOLNÁR Tibor (szerk.): *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Történelmi Levéltár Zenta, Zenta, 45–79.

VUKMAN Péter 2017. „A fordulat évei”. Magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948–1949). *Acta Historica Szegediensis*, Tomus 141., 179–194.

VUKMAN Péter 2018. Jugoszlávia és a magyar béke. In FÜLÖP Mihály (szerk.): *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára*. Dialog Campus, Budapest, 197–211.

ZAKINSZKY TOMA VIKTÓRIA

Vendégmunkások a *Magyar Szóban* 1963 és 1974 között

A migrációkutatások szerint a politikai és a médiadiskurzusban alkalmazott keretezés (framing) (ENTMAN 1993) döntően befolyásolja a migráció jelentéséről, okairól és következményeiről alkotott definícióinkat. Emellett a migrációt gyakran használják olyan gazdasági, kulturális, szociális és biztonsági témák taglalásakor, amelyek sok esetben nem kötődnek közvetlenül magához a migrációhoz (BRUNNBBAUER 2019). Ulf Brunnbauer, a regensburgi egyetem kutatója, a délkelet-európai politika és kortárs történelem szakértője – aki egyebek mellett fontos kutatásokat végzett a vendégmunkásság-jelenségről is – fenti megállapítása általános érvényűnek mondható, hiszen ugyanúgy érvényes az éppen aktuális európai migrációs folyamatokra, mint a jelen tanulmányban elemzett korszak migrációjára, amely a hatvanas években kezdődött, a nyolcvanas évek közepéig tartott, és elsősorban gazdasági indíttatású volt.

Miközben Jugoszláviában a decentralizáció elveit igyekeztek a gyakorlatba átültetni a *kommunák* (a községnek megfelelő közigazgatási egységek) nagyobb gazdasági önállósodását megcélozva, a pártapparátus mechanizmusai a központosítás felé mozgatták a gazdasági folyamatokat. Túlnépesedés és munkaerő-felesleg fenyegetett minden oldalról, ezért a jugoszláv államvezetésnek lépnie kellett, és a külföld felé nyitást választotta. Választhatna volna a szigorításokat is – tudván, hogy a kivándorlás folyamata már megindult, főleg a fejlettebb köztársaságokból, Horvátországból és Szlovéniából –, illetve megnehezíthette volna a külföldi munkavállalás feltételeit, de ennek ellenkezőjét tette, amire a többi

középkelet-európai országban nem volt példa, s e lépés indokoltságát több gazdasági és demográfiai megfontolás is alátámasztja. Egyrészt ez ideiglenesen megoldást jelentett a munkaerő-felesleg miatt fenyegető krízisre, másrészt a gazdasági szakértők is arra számítottak, hogy a külföldön megkeresett pénz majd valamilyen módon lendít Jugoszlávia gazdaságán (BRUNNBAUER 2016). E tekintetben – mint utólag kiderült – tévedtek, hiszen a külföldön megkeresett pénznek csupán mintegy ötöde vándorolt vissza a hazai gazdaságba (VINSKI 1972).

A második világháború utáni migrációs mozgásokat a hatalmas nyugat-európai gazdasági fejlődés diktálta, amely olyan gazdasági programoknak volt köszönhető, mint az amerikai Marshall-terv. Habár közvetlenül a háború után a kivándoroltak jelentős része politikai menekült volt, a hatvanas években, illetve az általunk vizsgált időszakban túlnyomórészt gazdasági migrációról beszélhetünk a volt Jugoszlávia esetében is, egészen a kilencvenes évekig.

A nagy léptékkel történő iparosodás olyan mértékű munkaerőhiányt okozott, melyet csak külföldi munkaerővel tudtak feltölteni, főleg a mediterrán térségéből. A legnagyobb igény a segéd munkások iránt volt, de szakmunkásokat is kerestek. Így nem csupán Jugoszlávia, hanem más mediterrán államok is egy-két éves munkaszerződésre kötöttek megállapodást a nyugati országokkal saját munkásaik vonatkozásában (MIHAJLOVIC 1987).

A hatvanas évek jugoszláv decentralizációs törekvéseivel is összhangban volt a külföld felé nyitás. Amikor 1967-ben megszüntették a járásokat, a kommunák hatásköre jelentős mértékben bővült a gazdasági élet megszervezése terén, mind a termelés, mind a jövedelemelosztás tekintetében (GULYÁS 2009). Sokcsevits Dénes szerint a gazdasági reform „következtes végigvitele a veszteséges gyárak bezárását, a termelés ésszerűsítése nagyarányú munkanélküliséget és olyan szociális feszültségeket okozott volna, melyet a párt vezetői nem mertek felvállalni” (SOKCSEVITS et al. 1993 via GULYÁS 2009).

A gazdasági reform megalkotói figyelmen kívül hagytak több alapvető közgazdaságtani tételt (például a piac szabályozó szerepét). Az említett decentralizáció következtében a belföldi piac darabjaira hullott, ugyan-

akkor mindezek felett létrejött egy többszintes adminisztrációs rendszer, amelynek az lett volna a funkciója, hogy a decentralizációt ellensúlyozza. Mindennek ellenére azonban, ahogyan Gulyás László megfogalmazta, „az öngazgatás egy életképtelen rendszer volt, melyet csak a külföldi hitelekkel lehetett fenntartani” (GULYÁS 2009). A válságot már az egyre növekvő nyugati hitelekkel sem lehetett palástolni, és a munkanélküliséget némileg csökkentették azért, hogy megengedték a külföldi munkavállalást, emellett pedig a vállalatok külföldi jelenlétét is támogatták (elsősorban a harmadik világban, Afrikában és a Közel-Keleten) (SZERB-HORVÁTH 2015).

Számos tanulmány, kutatás készült a vendégmunkások motivációjáról, és ezek mind a gazdasági migráció téziséét támasztották alá: a munkások több mint 80 százaléka azért ment külföldre, hogy több pénzt keressen, elmeneküljön a szegénység elől, és jobb jövőt építsen magának (REIMANN 1972).

A jugoszlávok gazdasági migrációja, ami a vajdasági magyarokat is érintette, a hatvanas években kezdődött. Míg 1963-ban a hivatalos adatok szerint az országból mintegy 140 ezren dolgoztak külföldön, 1971-ben a becslések szerint a vendégmunkások száma meghaladta az egymilliót. Az emigrációs területek nem a legfejletlenebb országrészek voltak. Szerbia területén a legnagyobb mértékű kivándorlás Vajdaságból indult, és a hatvanas évek végén csúcsosodott ki. Vajdaságon belül a viszonylag fejletlen Dél-Bánát, valamint Észak-Bácska területéről volt tapasztalható a legnagyobb mértékű elvándorlás (TÁTRAI et al. 2013). 1965-től már intézményes keretek között, állami támogatással „szervezték meg” az „ideiglenes külföldi munkavállalást”, amely 1965 és 1970 között 16 627 magyar távozását jelentette (GÁBRITY MOLNÁR 2006: 70). A célországok főleg az NSZK, Ausztria és Franciaország, de a *Magyar Szóban* például gyakran olvashatunk a svédországi, a belgiumi és a svájci vendégmunkás-kolóniákról is.

Korábban, közvetlenül a második világháború után az emigráció nem feltétlenül gazdasági indíttatású volt. Sokan kényszerültek önkéntes politikai emigrációba, illetve a két világháború közötti időszakban egyszerűen kiutasították őket az országból. 1918 és 1924 között 45 000

vajdasági magyart, főleg értelmiségieket, birtokosokat és közigazgatási alkalmazottakat utasítottak ki (MIRNICS 2001). A magyarok száma Vajdaságban 1961-ben érte el a csúcst (442 561), ezután már csak csökkent, amihez nem csupán az alacsony szaporulat és az asszimiláció, hanem az elvándorlás is nagyban hozzájárult (GÁBRITY MOLNÁR 2010).

A Tartományi Munkaközvetítő Iroda hivatalos adatai szerint 1968 augusztusától decemberéig (tehát nem egészen fél év alatt) Vajdaságból 3000 ember vállalt külföldön munkát. Névelemzés alapján ezeknek körülbelül kétharmada volt magyar nemzetiségű. Ezek az adatok is arra utalnak, miszerint a vajdasági magyar közösséget különösen érzékenyen érintette az emigráció. Csak azoknak a magyaroknak a száma, akik vendégmunkásként mentek külföldre, szám szerint néhányszorososan meghaladta a természetes szaporulatot, illetve az évi növekedést (MIRNICS 2001).

Ebben a tanulmányban arra a tízéves időszakra fókuszálunk (1964–1973), amikor a vendégmunkásság fogalma először megjelent a *Magyar Szó*-ban, a jugoszláviai magyarok napilapjában, majd fokozatosan bekerült a köztudatba. Az első, témával kapcsolatos cikkekben szómagyarázatot fűztek a vendégmunkás kifejezéshez, amely ugyanakkor a hatvanas évek végére a hivatalos politikai diskurzus fontos elemévé vált, miután a jugoszláv államvezetés felismerte a külföldi munkavállalás gazdasági jelentőségét, és annak liberalizációja mellett döntött, egészen a hetvenes évek elején történt paradigmaváltásig, amikor a vendégmunkásság már nem feltétlenül pozitív értékeléseket kapott a politikai diskurzusban, a közbeszédben és a sajtóban.

Magáról a „vendégmunkás” kifejezésről szólva érdemes megemlíteni Kossa János jegyzetét a *Magyar Szó* 1973. március 3-ai számában, melyben bírálja a „Gastarbeiter” kifejezés magyar szövegkörnyezetben való használatát, mondván, mivel van megfelelő magyar szó erre a fogalomra, nem indokolt, hogy az újságíró a Gastarbeiter mellett döntsön. Még akkor sem, ha ezzel az a célja, hogy „hiteles” és „színes” képet fessen a német vagy osztrák viszonyokról.

A jugoszlávai munkás „megbecsültsége”

Az *Arcanum* digitális adattárban a „vendégmunkás”, „gastarbeiter”, „elvándorlás”, „kivándorlás” kulcsszavakra való keresés után összesen 726 cikk került be az elsődleges korpuszba, ebből 378 alkotja a jelen tanulmány alapjául szolgáló tartalomelemzést. Azokat a cikkeket, amelyek nem a jugoszláv vendégmunkásokra vonatkoztak, illetve azokat, amelyekben az elvándorlás és a kivándorlás nem a migráció kapcsán, hanem más kontextusban került említésre, nem elemeztük. Az elemzett újságcikkek az 1964 és 1973 közötti időszakban jelentek meg a *Magyar Szóban*.

1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
1	1	4	4	9	9	44	84	101	121

1. táblázat: Jugoszláv vendégmunkásokról szóló médiatermékek száma a *Magyar Szóban*

A cikkeket egy előre elkészített kódex segítségével kódoltuk, az alábbi kategóriák szerint: műfaji besorolás, terjedelem, kivitelezés, téma, alany, tárgy, helyszín, alany–tárgy viszonya, újságíró álláspontja, cím típusa. Az elemzés során kvantitatív és kvalitatív módszert alkalmaztunk, a szóhasználat, stílus mellett ügyelve a cikkek hangnemére, az esetleges paradigmaváltásra a narratívák tekintetében.

A cikkeket nagy műfaji változatosság jellemzi. Az egyszerűbb, tényközlő műfajoktól kezdve (hír, tudósítás), egészen a hosszabb terjedelmű, véleményközlő műfajokig (kommentár, tárcsa, riport, interjú, jegyzet) mindenre volt példa a vizsgált időszakban. A kritikai megközelítés értelemszerűen az utóbbi műfajcsaládba sorolható cikkeket jellemzi. Terjedelem tekintetében is nagy a változatosság: a rövid, néhány soros hírektől kezdve a hosszabb tudósításokig, interjúkig, de akad néhány egészen hosszú elemző cikk is. Ami a kivitelezést illeti, ritkán került címdalra a vendégmunkások helyzete, általában csak valamilyen államközi szerződés vagy államférfiak találkozója alkalmával, akik egyebek között a vendégmunkások helyzetéről is tárgyaltak. Legtöbb esetben tényközlő

vagy neutrális címeket olvashatunk, nem jellemzőek a szenzációhajhász megfogalmazások.

A *Magyar Szó* tudósított a kiszervezett munkát övező kezdeti lelkesedésről, a külföldön nehéz sorsot vállalt vendégmunkások küzdelmeiről, a befogadó országok munkaerő-szükségeiről, a vendégmunkásokat fenyegető terrorizmusról (kivándorolt usztrasák szervezetei), az úgynevezett „jugoszláv klubok” (a vendégmunkások művelődési központjai) működéséről, az államközi megállapodásokról és tárgyalásokról, a szakszervezeti képviselők külföldi látogatásairól, melyek célja a „vendégmunkásokról való gondoskodás” volt, majd később a hazatérni vágyó vendégmunkásokról, a számukra szervezett „fogadásokról”, az őket visszafogadni vágyó, de még mindig nehézségekkel küzdő kommunákról, a hazai gazdaságról. Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a hetvenes évek elején leginkább a vendégmunkásság gazdasági aspektusai kerültek előtérbe a témában íródott cikkekben, majd 1972-ben és kiváltképp 1973-ban, amikor az olajválság miatt az NSZK után már más nyugati országokban is bizonytalanná vált a vendégmunkások státusza, a kérdés egyre inkább politikai szintre terelődött. A *Magyar Szó* is politikai pártok, pártharcok, választási kampányok tükrében cikkezett a vendégmunkások helyzetéről. A döntés, hogy mennek vagy maradnak, sok esetben a különböző politikai opciók győzedelmeskedésének a függvénye volt. Az egyéni sorsok lehangsúlyosabban 1971-ben jelentek meg a lapban. Ezekből a cikkekből derült ki leginkább, hogyan élték meg az itthon maradtok és a kivándoroltak a vendégmunkásságot a gyakorlatban, milyen sztereotípiák alakultak ki és épültek a kisebb-nagyobb ütemben zajló, máig tartó elvándorlásnarratívák köré.

Téma (%)	1970	1971	1972	1973
gazdaság	48	50	37	20
politika	16	26	48	60
egyéni sorsok	16	24	13	14
demográfia	20	0	2	6

2. táblázat: A vendégmunkásokról szóló cikkek témája a *Magyar Szó*ban

A riportokban, interjúkban felsejlő vendégmunkássorsok keserűségükben kiegyenlítődnek a jugoszláviai munkássorsokkal, így építve a szolidaritást az itthon és külföldön dolgozók között, akik – a cikkek hangvételét és felütéseit figyelembe véve – egymás ellenségei lennének, s szinte ezt az ellenségeskedést enyhítendő jelenik meg a lap hasábjain a vendégmunkások látszatra irigylésre méltó, valójában azonban keservesen nehéz élete.

	Alany viszonyulása a tárgyhoz	Újságíró viszonyulása a témához
pozitív	4	3
negatív	9	5
pozitív is, negatív is	5	6
semleges	0	4

3. táblázat: A *Magyar Szóban* 1971-ben megjelent, „egyéni vendégmunkás sorsokról” megjelent cikkek „előjele”

A fenti táblázatban ábrázolt, összesen 18 médiatermék, amely egyéni sorsokat mutatott be, arról tanúskodik, hogy több esetben párosult valamilyen negatív érzelem (panasz, szegénység, elégedetlenség, honvágy stb.) ezekhez az emberi sorsokhoz, mint ahányszor pozitív élményről, tapasztalatról, érzésekről számoltak be az interjú- vagy riportalanyok.

A munkaképes lakosság (főleg a fiatalság) a vizsgált időszakban egyre tömegesebben távozott külföldre, és nem csupán ideiglenes munkavállalás, hanem tartós letelepedés céljából. Ez a vonatkozó statisztikákból látszik, melyek szerint a munkások többsége öt–tíz évig tartózkodott külföldön, a tervezett egy-két év helyett. A „magányos” vendégmunkásokat sokszor családjaik is követték, és a külföldi országokban szocializálódtak gyerekek már az új, a befogadó ország értékrendjét fogadták el, és eszerint tervezték jövőjüket, egyszóval, itthon idegenebbek lettek, mint odakint. Gábrity Molnár Irén kutatásai szerint a legtöbb magyar „a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra, legnagyobb arányban a bánási és bácskai szórványból”, és a „belső ván-

dorlásokhoz képest a Vajdaságot elhagyó (külföldre irányuló) emigráció súlyosabb veszteségeket okozott az itteni magyarságnak, mint maga a nemzetiségi asszimiláció” (GÁBRITY MOLNÁR 2010: 2).

Az említett településeken minden évben, a karácsonyi-újévi ünnepek idején úgynevezett vendégmunkás-fogadásokat szerveztek a 70-es évek elejétől kezdve, melyeken a községek, azaz kommunák vezetői, a helyi szakszervezeti képviselők meghallgatták a vendégmunkások „panaszait”, „észrevételeit”, és tájékoztatták őket az aktuális itthoni helyzetről. Ezekről a találkozóról a *Magyar Szó* rendszeresen tudósított (1973 decemberében például szinte minden napra jutott egy-egy ilyen jellegű tudósítás, beharangozó vagy hír), és a legtöbb vendégmunkással készült interjú ilyen alkalmakkor készült. Általában a tudósításokban a vendégmunkások hazavágyódását domborították ki, vagy a helyi illetékesek, felkészületlenségét”, hiszen nem tudtak elegendő információval szolgálni az itthon kínáló munkalehetőségekről, vagy éppen azt, hogy (sajnos) nincsenek is itthon munkalehetőségek, tehát „nincs mire hazajönnie” az „ideiglenesen külföldön dolgozóknak”.

A vendégmunkások száma 1961 és 1968 között az NSZK-ban háromszorosára növekedett: 686 ezerről 2 millió 318 ezerre nőtt (MILLER 1981). A jugoszláv férfi munkások mintegy háromnegyede a fémiparban és az építőiparban helyezkedett el. A nők a szolgáltatóiparban, a textiliparban, az elektronikai cikket gyártó vállalatokban és a közmunkáltató ágazatban. Míg korábban a legtöbb jugoszláv vendégmunkás a mezőgazdaságban kapott munkát, a hatvanas években inkább az ipar szippantotta fel a – sok esetben szakképzett – munkaerőt. A jugoszláv munkások a hivatalos statisztikák szerint 54 százalékban szakképzett munkásokként, 34 százalékban betanított munkásként és 12 százalékban segédmunkásként, azaz teljességgel képzetlen munkásként helyezkedtek el, ami a jugoszlávok magasabb társadalmi-gazdasági státuszát jelzi más nemzetek (például a törökök) vendégmunkásaival szemben.

Hány vendégmunkás dolgozik az NSZK-ban?

Az utóbbi tíz év alatt a Német Szövetségi Köztársaságban foglalkoztatott külföldi munkások száma megháromszorozódott. Az összes munkaviszonyban levők alábbi százalékát tették ki a külföldiek:

1963-ban	3,7	1968-ban	5,2
1964-ben	4,4	1969-ben	7,0
1965-ben	5,7	1970-ben	9,1
1966-ban	6,1	1971-ben	10,0
1967-ben	5,1	1972-ben	10,8

1973 utolsó negyedében az egyes országokból a következő számú vendégmunkást alkalmazta a nyugatnémet gazdaság (csak a hivatalos munkavállalási engedéllyel rendelkezők számát tüntetjük fel):

TÜRÖKORSZÁGBÓL	528 200
JUGOSZLÁVIÁBÓL	466 100
OLASZORSZÁGBÓL	409 700
GÖRÖGORSZÁGBÓL	268 100
SPANYOLORSZÁGBÓL	179 500
PORTUGÁLIÁBÓL	69 000
MAROKKÓBÓL	15 300
TUNÉZIÁBÓL	11 200
EGYÉB ORSZÁGOKBÓL	398 000

(Az NSZK Állami Statisztikai Hivatalának évkönyvéből)

1. kép: Forrás: *Magyar Szó*, 1973. december 2.

A szakmunkások tömeges elvándorlása a hatvanas–hetvenes években az alacsony bérekkel is összefüggésbe hozható, hiszen akkor egy munkás átlagfizetése 80 dollár volt Jugoszláviában, míg az NSZK-ban 255 dollár, és ez a különbség csak nőtt a jugoszláv gazdasági válság gyűrűzésével: 1983-ban egy férfi, aki a német iparban dolgozott, átlagosan 785

dollárt keresett, Jugoszláviában pedig mindössze 150 dollárt (CASTLES 1984).

Mivel a szakmunkásoknak az esetek többségében itthon is volt munkája, a törvényi szabályozás szerint pedig az itthon munkaviszonyban lévők a szövetségi/tartományi munkaközvetítő irodán keresztül nem kaphattak külföldön állást, a kivándorlók többsége nem a hivatalos utat választotta: inkább alternatív csatornákon keresztül távozott külföldre. Jól működő hálózatok épültek ki, melyek segítségével ismeretségeken, családi kapcsolatokon keresztül jutottak munkához a rokonok, ismerősök. A jugoszláv állam tehát minden igyekezete ellenére sem tudta követni polgárainak külföldre távozását és ottani életét. A *Magyar Szó* is tudósított ugyan a jugoszláv klubokról és a szakszervezeti találkozók-ról, de ezek a vendégmunkások valós életének, hétköznapijainak csupán elenyésző részét képezték.

A jugoszláv államvezetés mégsem mondott le abbéli szándékáról, hogy fenntartsa és ápolja a kapcsolatot a vendégmunkásokkal: kétoldalú egyezmények útján próbálta javítani munkásainak helyzetét, garantálni a jogait, rengeteg újságot, könyvet, filmet, tankönyvet, rádiós és televíziós műsorokat bocsátott a jugoszláv klubok rendelkezésére. A cél a nemzeti identitás és a közösségi élet megőrzése volt. Emellett persze a jugoszláv klubok voltak hivatottak csökkenteni a szélsőséges szervezetek ténykedését a vendégmunkások körében (MILLER 1981), amely szervezeteket a jugoszláv nép ellenségeiként, terroristaként mutatták be a hazai sajtóban.

„Az 1981-es népszámlálás adatai szerint 874 966-an dolgoztak külföldön. Ez a számadat a külföldön munkát vállalók családtagjait is magába foglalja. (...) A külföldi munkavállalás dinamikáját illusztrálja az adat, mely szerint Szerbia területét 1970-ben két és félszer többen hagyták el, mint az előző évben. (...) A külföldön tartózkodók száma mérsékelten, de folyamatosan növekszik, kivéve a legfejlettebb részt, Vajdaságot, ahol 1991-ig a külföldi munkavállalók száma 33 957-re csökkent” (GÁBRITY MOLNÁR 2001: 5). Ezen adatok alapján a hetvenes évek után Vajdaságban nem volt olyan számottevő az emigráció, mint az ország fejletlen területein, nem szabad megfeledkeznünk azonban arról a tényről, hogy

ezek a hivatalos adatok: a szakmunkások a tartományi munkaközvetítő intézetet megkerülve, más utakon vállaltak külföldön munkát. Ezek az emberek később családostul le is telepedtek, amennyiben nem a hazatérés mellett döntöttek (mert erre is volt bőven példa a hetvenes évek elején, a nagy olajválság idején). A *Magyar Szó* is foglalkozott a „szigorító” törvénnyel, ismertetve a még csak tervezet szintjén létrehozott jogszabályt, illetve annak közérdeklődésre számot tartó részleteit:

„Aki külföldön akar munkát vállalni, a községi munkaközvetítőnél jelentkezik. Ennek kötelessége megállapítani, hogy van-e mód arra, hogy a jelentkező itthon megfelelő munkát kapjon. Ha erre nincsen lehetőség, vagy az illető ezt elutasítja, a munkaközvetítő köteles segítséget nyújtani a külföldi elhelyezkedéshez. Aki itthon munkaviszonyban van, annak a munkaközvetítő nem nyújt támogatást a külföldi munkavállaláshoz” (*Külföldi munkavállalás csak a munkaközvetítő útján – Magyar Szó, 1973. január. 6*).

Brigitte Le Normand szerint a vendégmunkások látták a rendszer hiányosságait, de a róluk alkotott kép igen kétélű volt, és ez a kettősség jól láttatja a jugoszláv kommunisták erőfeszítéseit, hogy egyrészt építsék otthon a szocializmust, másrészt pedig az ország integrálódjon a nemzetközi, kapitalista munkaelosztásba. A vendégmunkás figurája ennek az ellentétnek egyik – ha nem is látványos, de – szemmel látható, kitapintható alakja volt (LE NORMAND 2014).

2. kép: Illusztráció Garai J. Béla *Csábít a nagyobb kereset* című cikkéhez a *Magyar Szó* 1973. december 30-i számában

S amíg a „vörös burzsoázia” és a bürokrata osztály privilégiumai, a társadalmi egyenlőtlenség, valamint közvetlenül a szerény ösztöndíjak és az egyetemista otthonokban uralkodó áldatlan állapotok miatt 1968 júniusában megkezdődtek Belgrádban az egyetemista tüntetések, a társadalomnak egy másik, elégedetlen rétege külföldre távozott a jugoszláv szocializmus illúziójának széthullását követően.

A vendégmunkás karaktere az időszak sajtótermékeiben is igen ellentmondásos: egyszerre kap pozitív és negatív jelzőket, egyszerre jó hazafi, szerencsétlen, magányos lélek, aki idegenben tengeti napjait, hogy önmagát és családját eltarthassa, és pénzéhes, anyagi javakkal hivalkodó ember, aki az itthon maradt honfitársainak hazudozik a külföldi életről, amely egyáltalán nem olyan fényes, mint ahogy ő állítaná. Szolgáljon példaként az alábbi részlet egy tudósításból, amely a korábban említett „vendégmunkás fogadások” egyikéről készült, s már a címe sokat elárul a tudósító szándékáról (*Idegenben sem fenéig tejfel*): „Az elmúlt évek folyamán Zentáról is, akárcsak Vajdaság és az ország legtöbb helységéből sokan összecsomagoltak, és

a jobb megélhetés reményében egyik vagy másik nyugat-európai ország felé vették az irányt. Hazalátogatásuk alkalmával többen is tele torokból dicsekedtek. Egekig magasztalták a kereseti lehetőségeket, csaknem mind-egyikük »kitűnő munkahelyen« dolgozik, a munkaadó végtelenül korrekt stb. Itthon, a nyilvános helyen szórták a pénzt, hogy ezzel is bizonyítsák: lám, odakinn mennyivel jobb. (...) Az emberek pedig megérezték, hogy nincs helye az üres dicsekvésnek, és kitárták a lelküket. Elmondták, hogy munkát ugyan nem nehéz kapni, de a tőkésék legtöbbször igyekszik minden módon kihasználni őket, s aki a nyelvet nem ismeri, az hamar megbánja, hogy vándorbotot vett kezébe. A visszaközös azonban nagyon nehéz. Elsősorban a kispolgári környezetben élők miatt, mert az emberek hajlamosak elítélni azokat, akik belátva tévedésüket, hazajönnek. Pedig sokan hazajönnének, ha itthon bármi, szerény megélhetési lehetőséget biztosító munkahelyet is kapnának. (...) Habár kevesen mondták ki nyíltan, hogy megelégteltek az idegen kenyeret, csaknem mindegyikük szavaiból érezni lehetett, hogy szívesen hazajönnének” (*Magyar Szó*, 1973. január 5.).

Ebből a néhány soros idézetből arra lehet következtetni, hogy számos előítélet volt a vendégmunkásokkal kapcsolatban az akkori társadalomban, és az újságíró egy sor olyan dolgot feltételez vagy állít, amelyről semmilyen hivatkozást nem közöl anélkül, hogy bárkit is megszólaltatna az eseményen jelenlévők közül. A külföldi munkavállalást egyszerűen „tévedés”-nek nevezi, mondván, „a tőkésék gátlástalanul kihasználják a szegény munkást”. Az itthoniak előítéleteiről, a kispolgári környezetről, amely meggátolja a vendégmunkások hazatérését, úgy ír, mint már jól ismert fogalmakról, ami azt jelzi, hogy a vendégmunkások „jó sora” állandó téma a lakosság körében. A korábban ecsetelt őrlődést a szocializmus építése és a nemzetközi munkapiacra való részvétel között a fenti cikk tovább árnyalja, példázva a migráció felhasználását más, gazdasági és társadalmi problémák feszegetésére.

A hatvanas években az egyéni sorsok, a vendégmunkás-karakterek bemutatásával szemben elsősorban a nyugati államokkal kötendő kétoldalú szerződések, a vendégmunkások jogai, a külföldi szakszervezetekkel való együttműködés voltak napirenden a sajtóban. Statisztikákat, általános migrációs trendeket közöltek a vendégmunkásokról szóló cik-

kekben. Mindemellett a külföldön dolgozók mindennapos gondjainak (szociális és munka-, valamint emberi jogi vonatkozásban) megoldása önszerveződésen alapuló helyi és jugoszláv csoportosulások tevékenységén alapult, nem volt jól szervezett, és gyakran a katolikus egyház vette át ezt a szerepet (amit természetesen az államhatalom nem vett jó néven, s erre a *Magyar Szóban* is történt utalás). Az *Úgy bánnak velük, mint a rabszolgákkal* című tudósítás szerint a jugoszláv mezőgazdasági idénymunkások Svájcban teljesen kiszolgáltatottak – a katolikus miszión kívül egyetlenegy jugoszláv intézménynek sem volt a közelben szociális munkása (*Magyar Szó*, 1972. július 2.).

Újabb ellentmondás, hogy a jugoszláv vendégmunkások „felsőbbrendűsége”, „kivételes helyzete” úgyszintén gyakori téma volt a *Magyar Szóban*, amit a lap hasábjain a vizsgált időszakban lehozott alábbi újságcímek is alátámasztanak: *Megbecsülik a jugoszláviai munkást* (*Magyar Szó*, 1972. január 5.), *Szipkázják a jugoszláv szakmunkásokat* (*Magyar Szó*, 1970. május 28.). Ugyanakkor az első újságcímmel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a címben hangoztatott állításra rácafolta maga a cikk, melyben a vendégmunkások nehézségeit, a munkaadók kegyetlenségét boncolgatta a szerző, tehát végül nem derült ki, miben nyilvánult meg a gyakorlatban a jugoszláv vendégmunkások megbecsülése külföldön. A másik cikk, mely szerint elszipkázják a szakmunkásokat, annak a narratívának volt a része, amely az ideiglenes külföldi munkavállalásnak a jugoszláv gazdaságra gyakorolt negatív hatását feszegette.

A jugoszláv vendégmunkások felsőbbrendűségi érzése indokolatlannak tűnik *A vendégmunkások nem akarnak gettóban élni* című hírt olvasva, melyből kiderül, hogy 1971-ben nyolcvanezer jugoszláv dolgozott Ausztriában, és egy közvélemény-kutatás alkalmával „a megkérdezett bécsiek 66 százaléka azon a véleményen volt, hogy a törökök és a jugoszlávok nagy része nem tisztálkodik rendesen, 50 százalék pedig úgy vélekedett, hogy a vendégmunkásokból több a kár, mint a haszon, mivel rengeteg gyerekpótlékot kell fizetni nekik” (*Magyar Szó*, 1971. január 17.). A befogadó országok lakosságának vendégmunkásokkal szembeni előítéletei számos újságcikkben megjelentek. Több hazatérő vendégmunkás mesélt a német vagy osztrák munkások irántuk érzett gyűlöletéről, többek

között azért, mert „lenyomták a béreket”, és az élet minden terén kiérződik a vendégmunkások elszigeteltsége a befogadó országok társadalmától. A *Vendégmunkás is ember* című cikksorozatban az újság foglalkozik a beilleszkedés, az asszimiláció problémájával. Olyan megállapítások kerülnek bele ezekbe a tárcákba, mint „a szegények támogatják a gazdagok fejlődését”, valamint hogy a fejlettek „olcsón jutnak munkaerőhöz, és betöltik a megüresedett állásaikat is”, itt találkozunk az olvasó a „gazdasági emigráns” fogalmával, ebben a cikksorozatban jelentik ki, hogy „a gazdasági migráció világjelenség lett”, és a befogadó országok „munkaerőt kerestek, és ehelyett embereket kaptak” (*Magyar Szó*, 1972. június 31-étől július 5-éig). A lap tudósított a svájci népszavazásról is a vendégmunkások számának csökkentéséről, és a referendumot, melyen a svájciak a törvény ellen szavaztak, *Szavazás az embergyűlölet ellen* című kommentárral nyugtázták (*Magyar Szó*, 1970. június 9.). Konkrétabb keserűség fogalmazódik meg a *Mindjárt a jugoszlávokat hibáztatják* című kommentárban, melyben az ausztriai vendégmunkások problémáival foglalkozik a szerző, idézve az ott dolgozókat, akik tiltakoznak az ellenük irányuló folytonos gyanúsítás miatt (*Magyar Szó*, 1972. január 21.).

A hetvenes évek elején kezdett világossá válni, hogy a vendégmunkásság nem hozta meg a remélt eredményeket a jugoszláv gazdaság vonatkozásában, ezért az állam megpróbálta szigorúbban szabályozni a külföldi munkavállalást, főleg a szakmunkások kivándorlását megakadályozandó. Ez összefüggésbe hozható azokkal a demográfiai adatokkal, miszerint a fejlett gazdasági régiókból csökkent az emigráció.

Jugoszlávia a hazatérést serkentő programokat kezdeményezett. Például az 1973/74-es „társadalmi szerződésekről” szóló jogszabályok is ezt a célt szolgálták. Ennek értelmében adókedvezményekkel, munka- és befektetési lehetőségekkel bátorították a külföldre szakadt munkásokat a hazatérésre. Egyes közgazdászok egészen derűlátó becslésekbe bocsátkoztak, melyek szerint akár félmillió új munkahely is létrejehetett volna, ha a viszatérők összegyűjtött vagyonkájukat a magánszférába fektették volna.

Valószínűleg ilyen indíttatásból született a *Téli találkozások* című tudósítás is, melyben az áll, hogy a vendégmunkások számára szervezett itthoni fogadásokon „[a] szakmunkások érdeklődtek az itthoni kisipari szolgálta-

tó műhelyek megnyitása iránt, miután a külföldi munkával erre alaptókéként teremtenek, továbbá a szerszámok és a felszerelés kedvezményes behozása iránt. Nyilván sokan lépnének a kisiparosok soraiba itthon, s erre gyűjtögetik a keresetet" (*Magyar Szó*, 1973. február 4.). Mint az a későbbiekben bebizonyosodott, igen derűlátó volt Vigh Rudolf, a tudósítás szerzője, mivel a vendégmunkások zöme nem ölte pénzét a hazai kisiparba. A hazatérők ugyanis a kedvezőtlen feltételek miatt nemigen fektettek a hazai magánszférába. A mezőgazdaságban például továbbra sem lehetett senkinek 15 hektárnál több földje, a magánvállalkozók számára pedig szigorú előírások szabályozták a munkaerő alkalmazását. Több közgazdász is arra a következtetésre jutott, hogy a külföldről származó jövedelem inkább gátolta, mint fejlesztette a társadalmi-gazdasági fejlődést: javított ugyan valamelyest a hazatérők életszínvonalán, de magán a vidéki gazdaságon nem lendített. Ezzel együtt az iparosodást, az urbanizációt is lassította.

Sara Bernard tanulmányában egy helyen azt írta, hogy a jugoszláv államvezetést „meglepte” a 70-es években hazatérő vendégmunkások hulláma. Még akkor is, ha a hivatalos politikai diskurzus szerint ezek a munkások csak „ideiglenesen” távoztak külföldre. S még akkor is, ha a jugoszláv államvezetés mindvégig igyekezett ápolni a külföldre távozottak kulturális identitását és jugoszláv gyökereit a jugoszláv klubok, kiadványok, könyvek, újságok, folyóiratok által. 1973 novemberében, amikor már evidens volt a nyugat-európai munkaerő-toborzás leállítása, a jugoszláv politikai elit végre megpróbált valamilyen tervet kidolgozni a hazatérők újraintegrálására (BERNARD 2019).

A vendégmunkás kifejezésben kulcsfontosságú a „vendég” jelző, mely tulajdonképpen több szempontból is téves asszociációkat ébreszt. Egyrészt a vendég általában „eltartott”, „kiszolgált” személyt jelent, miközben ezek a munkások dolgozni mentek külföldre. Másrészt, az ideiglenesség, amit a „vendégség” sugall, végül mégsem bizonyult átmeneti állapotnak, minden politikai retorika, és a reintegrációs törekvések ellenére sem. A második generációs vendégmunkások, vagyis a vendégmunkások gyermekei már a német fiatalsággal azonos célokért küzdöttek, és nem a hazatérés lebegett lelki szemeik előtt (GUPTÉ 1984).

Egyébként a hazatérés nem csak a hetvenes években jelent meg témaként a *Magyar Szóban*. Már 1966-ban az *Ekonomiska politikából* átvett cikk *A nyugat-német gazdaságot válság fenyegeti* címmel arról szól, hogy az NSZK-ban nő a munkanélküliség, egyre kevesebb vendégmunkás távozik külföldre, és sokan a távozók közül visszajönnek (*Magyar Szó*, 1966. december 16.). Időről-időre, így például már 1967-ben is olvashatunk a nyugat-német gazdaság pangásáról, és a vendégmunkások kiszolgáltatott helyzetéről, a fenyegető munkanélküliségről, így például a *Pang a nyugat-német gazdaság* című jegyzetben (*Magyar Szó*, 1967. január 18.). A jugoszláv közgazdászok már a hatvanas évek elején felismerték, hogy a vendégmunkások jelentős anyagi bevételt termelnek az országnak. Mégis, hosszú évekbe telt, mire ez a tény bekerült a hivatalos politikai diskurzusba. Ezzel párhuzamosan pedig máris megjelentek más problémák, mint például a szakmunkások „elszipkázása”, ami pedig az említett politikai retorika szerint a hazai ipar fejlődését hátráltatta. Először Horvátországban vált ez a téma a politikai diskurzus részévé, de elsősorban nem a gazdasági migráció, hanem a politikai, úgynevezett „ellenséges emigráció” vonatkozásában (BERNARD 2019). A „terrorista cselekmények” külföldön, amelyek kompromittálták a jugoszláv kormányzatot, és veszélybe sodorták a jugoszláv vendégmunkások biztonságát, a *Magyar Szóba* is beszűrődtek. A cikkekben szereplő terroristák mint a jugoszláv vendégmunkások és az ország ellenségei jelentek meg.

A vendégmunkás sorsábrázolása a sajtóban sok esetben közhelyes és felületes, gyakoriak az olyan szólások, szófordulatok, amelyeket a jelenkori magyar nyelvű sajtó is nagy előszeretettel szajkóz, ilyenek a „nehéz idegenben az élet”, „nem fenéki tejfel”, „a szívük hazahúz”, „keserű az idegenben megkeresett kenyér” stb.

A témák közül gyakoriak még a jugoszláv szakszervezetek szövetségének erőfeszítései, a jugoszlávok lakhatási gondjai külföldön, a szórakozási lehetőségek hiánya, az úgynevezett jugoszláv klubokkal kapcsolatos problémák, a jugoszláv munkások felsőbbrendűsége más vendégmunkásokhoz és a német, osztrák, francia munkásokhoz képest.

A *Magyar Szóban* helyszíni tudósítások, úti jegyzetek, tudósítások formájában számos cikk jelent meg a „kiküldött munkatársaktól”. Így Bogdánfi

Sándor leírja a brüsszeli vendégmunkások mindennapjait, említést tesz a „nemzeti kávézókról”, az „idegen munkások” gyülekezőhelyéről (*Magyar Szó*, 1967. június 1.). Kiemelhető még Garai Béla *Munkásaink külföldön* című cikksorozata, azután Matuska Márton *incognito* riportja, melyben vendégmunkások között elvegyülve szerzett németországi tapasztalatait írta le.

IRODALOM

- BRUNNBAUER, Ulf 2019. Yugoslav Gastarbeiter and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique. *Journal of Migration History*, 5., 413–437.
- BRUNNBAUER, Ulf 2016. Migration and Economic Development in Socialist Yugoslavia. *Hypotheses*, March. <https://ostblog.hypotheses.org/728> (2020. 08. 23.)
- BERNARD, S. 2019. Deutsch marks in the head, shovel in the hands and Yugoslavia in the heart. The Gastarbeiter return to Yugoslavia (1965–1991). Wiesbaden
- CASTLES, S. 1984. Here for Good: Western Europe's New Ethnic Minorities. Pluto, London, 75–77.
- ENTMAN, R. M. 1993. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43 (4): 51–58.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2001. A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának oka és méretei. In GÁBRITY MOLNÁR I.–MIRNICS Zs. (szerk.): *Fészekhágyó vajdaságjak*. MTT, Szabadka, 115–161.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2006. Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk. In *Kistérségek élettereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 57–71.
- GULYÁS László 2009. Politika, gazdaság és nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában, 1945–1980. *Rubicon*, 5.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/politika_gazdasag_es_nemzeti_kerdes_a_titoi_jugoszlaviaban_1945_1980/ (2020. 09. 10.)
- GUPTA, P. 1984. *The Crowded Earth: People and the Politics of Population*. WW Norton & Co., New York, 228–229.
- MIHAJLOVIC, Steven 1987. Yugoslav Gastarbeiter: The Guest Who Stayed for Dinner. *Northwestern Journal of International Law and Business*, 1 (8): 181–196.
- MILLER, M. 1981. *Foreign Workers in Western Europe: An Emerging Political Force*. Praeger, New York, 7–10.
- MIRNICS Károly 1970. Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. *Híd*, 1., 83–99.
- LE NORMAND, B. 2014. The gastarbajteri as a transnational Yugoslav working class. In Rory ARCHER, Igor DUDA, Paul STUBBS (eds): *Social inequalities and discontent in Yugoslav socialism*. London and New York, 50–69, 51.
- REIMANN & REIMANN 1979. Federal Republic of Germany. In R. KRANE (ed.): *International Labour Migration in Europe*. 56–69.

SOKCSEVITS et al. 1993. *Déli szomszédaink története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest

SZERBHORVÁTH György 2015. Szenvetés és legitimáció. *Pro Minoritate*, tél, 1–25. <http://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1504-06-Szerbhorvath.pdf> (2020. 09. 20.)

TÁTRAI P.–KOCSIS K.–GÁBRITY MOLNÁR I.–TAKÁCS Z. 2013. A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. *Tér és Társadalom / Space and Society*, 3., 35–54.

VINSKI, Ivo 1972. Ljudski kapital i neto produkt savremene jugoslovenske emigracije. *Ekonomski pregled*, 23., 3–4.

LOSONCZ MÁRK

A vajdasági magyar filozófiai kultúra 1945-től 1980-ig

A címválasztásunkkal igyekeztünk elkerülni, hogy „vajdasági magyar filozófiáról” beszéljünk, hiszen az általunk vizsgált korszakban mindössze egyetlen vajdasági magyar akadt, aki szisztematikus filozófiai életművet dolgozott ki, így hát sokkal indokoltabb egy laza keretekkel rendelkező „kultúráról” beszélni. A társadalomtudományokkal kapcsolatban is több ízben felmerült, hogy a közösség kapacitásai elégtelenek a művelésükhöz, márpedig ez a nehézség még hatványozottabban jelentkezett a filozófiával kapcsolatban. Úgy tűnik, a vajdasági magyarság mindig is túlságosan kis létszámú és túl kevésbé differenciált volt ahhoz, hogy a filozófiának kiemelt szerepet juttathasson. Ha végigtekintünk a szellemi élettel kapcsolatos egykori reflexiókon, újra és újra a filozófia hiányával kapcsolatos megállapításokra figyelhetünk fel. Tóth Lajos például a Hungarológiai Intézetben végzett kutatásai nyomán konstataálta, hogy ekkor „döbrentünk rá igazán, hogy egyes tudományágakban (pedagógia, filozófia, pszichológia) milyen kevés magyarul beszélő szakemberrel és tudományos munkatárssal rendelkezünk” (TÓTH-VARGA 1994: 100). Példaként felhozhatjuk még Várady Tibor írását a vajdasági magyar társadalomtudományokkal kapcsolatban, amelyben több ízben is utal a filozófusokra. Egyebek mellett kiemeli, hogy a társadalomtudósok és a filozófusok jobbára a szerb(horvát) nyelvű közegehez kötődnek és a magyar vonatkozású tevékenységük elhanyagolható. „Aki viszont szociológus vagy jogász és magyar, az nem kötődik szükségszerűen a magyar szellemi élethez és nyelvhez mint kiindulóponthoz, ő valahol már amúgy is jogász vagy filozófus vagy szociológus, aki vajdasági ma-

gyar művelődési folyamatokban, eseményekben esetleg vendégként szerepelhet” (VÁRADY 1968: 7). Majd hozzáteszi, hogy „ma csak olyanok írásaira, cikkeire, előadásaira szorítkozhatunk, akik egy más nyelvi közegben már amúgy is filozófusok, szociológusok, jogászok, pszichológusok, tehát valahol és nem itt közöttünk, a mi problémáinkon keresztül válnak azzá” (VÁRADY 1968: 7). Végül arra jut, hogy nem elegendő pusztán „vendégekként” szerepeltetni a közösségen kívül érvényesülő társadalomtudósokat, filozófusokat, hanem szervezesebben kellene kötődniük a magyar közeghez. Valójában azonban a helyzet még annál is rosszabb volt, mint Várady írása alapján hihetnénk, vajdasági magyar filozófusok ugyanis a vajdasági magyar környezetben kívül sem igen léteztek – az egyetlen Bodrogvári Ferencet leszámítva. Ennek megfelelően panaszolta Bálint István a *Hét Napban*, hogy a szellemi élet irodalomközpontúsága közepette nincs tér a filozófia és a szociológia művelésére, ami nagyobb erőfeszítést igényelne, a szűk nemzetiségi keretek meghaladását (erről lásd VAJDA 2006: 390). Érdeemes megemlíteni Vukovics Géza *A társadalomtudományok nyomán követése* című írását is, amely a *Híd*-ben jelent meg (VUKOVICS 1964). Ugyan azt állítja, hogy a folyóirat felöleli a filozófiát is, alapvetően pusztán normatív állításokat fogalmaz meg arról, ami kívánatos lenne, s azt sugallja, hogy az irodalom, a művészetek és az empirikus tanulmányok mellett figyelemben *kellene* részesíteni a társadalomtudományokat és a filozófiát is. „A társadalomtudományok közül nyilván elsőbbség illetheti az újabban izmosodó és felfejlődő, a művészetekkel is mindinkább részletesen foglalkozó szociológiát, még hozzá főleg az elvi-filozófiai jellegű írásokat” (VUKOVICS 1964: 710), mondja némi fogalmi zavarral. Majd később ehhez hasonlóan így ír: „az azonban nyilvánvaló, hogy a filozófiai jellegű, értekező társadalomtudományi anyagot, esszét kell előnyben részesíteni” (VUKOVICS 1964: 715). Mindazonáltal kizárólag ezen elnagyolt megállapításokra szorítkozik. Tünetértékűnek tekinthetjük, hogy e korszak egyetlen alakja, aki kifejezetten szakmai szempontok szerint, foglalkozásszerűen és szisztematikus módon foglalkozott filozófiával, jelesül Bodrogvári Ferenc, élete során egyetlen filozófiai könyvét sem publikálta magyarul. Mint másutt már megírtuk: nem sokkal halála után jelentették meg csupán magyarul a *Pedagógia és*

elidegenedés című könyvét (BODROGVÁRI 1980), illetve három év múlva a Budapesten megvédett doktori disszertációja rövidített változatának tekinthető *Érték és utópiát* (BODROGVÁRI 1983b, vö. LOSONCZ 2019: 181). Ugyancsak szimptomatikus, amit özvegye, Varga Gyöngyi mondott: „[f]urcsa, hogy magyarul csak egy könyvet írt. (...) Miért? Nem volt rá igény. A szerbhorvát kiadók viszont mindig találtak pénzt könyveinek a megjelentetésére. Ez az egyetlen magyar nyelvű könyve is halála után látott napvilágot” (FARKAS 2005: 77; szintén erről a kérdésről szól: KALAPIS 2002: 135). Meglepő módon az imént említett Bálint István a *Filozófus, aki mozgalmat csinált* című kritikájában, amelyet Bodrogvári szerb(horvát) nyelvű, Herbert Marcuse filozófiájáról szóló, a *Negacija i humanitet (Tagadás és humanitás)* című könyvéről (BODROGVARI 1977) írt, felrója Bodrogvárinak „a filozófia gondolatvilágába való bezárkózást”, mintha a filozófia természeténél fogva nem a szellemi nyitottságot jelentené, illetve bírálja „a könyv túlzottan elvont ábrázolásmódját és hozzáállását”, és hogy „az olvasó túlzottan érzi a foglalkozásszerű filozofálás nyomait” (BÁLINT 1978: 1086–1087). Vagyis mintha Bálint a filozófiával való kifejezetten szakmai igényű foglalkozást nem is tekintené elfogadható tevékenységnek, ezzel voltaképpen – egyébként saját szándékai és tevékenysége ellenében – megerősítve a filozófiának a vajdasági magyar kultúrában való marginalizáltságát. Ehhez képest maga Bodrogvári szembeszállt a „minél kevesebbet filozofáljunk” attitűddel (BODROGVÁRI 1980: 60), kiemelve, hogy a filozófiának a teljes ember öntudataként kellene megvalósulnia, vagyis az embernek *homo philosophicus*ként kellene gondolkodnia (BODROGVÁRI 1983b: 36). Mindazonáltal úgy véljük, hogy a filozófiának a peremre szorítottsága ellenére is beszélhetünk „vajdasági magyar filozófiai kultúráról”, amely különböző módokon, különböző szinteken nyilvánult meg az általunk tárgyalt korszakban:

1. a szisztematikus filozófiai életművet kidolgozó Bodrogvári Ferenc tevékenysége, illetve részben ide sorolhatjuk Dési Ábelt is, aki egyrészt publikált (vagy a fiókjában tartott) filozófiai írásokat, és filozófiai ihletésű lírája is volt, továbbá rendszeres kapcsolatot ápolt számos jelentős filozófussal;

2. az elszórt filozófiai esszék és tanulmányok, illetve ismertetések, például Bálint Istvánnak köszönhetően;
3. más, főképp nyugati, jugoszláviai vagy magyarországi filozófusok műveinek közvetítése, különös tekintettel a nyugati marxista filozófusokra, a Budapesti Iskolára és a jugoszláviai Praxis gondolkodóra;
4. a filozófiának nem feltétlenül önmagában való célként való szerepeltetése, többnyire irodalomelméleti vagy társadalomelméleti reflexiók közvetítésével, olyanok műveiben, mint Bori Imre, Bányai János, Bosnyák István, Csorba Béla, Faragó Kornélia, Losoncz Alpár, Thomka Beáta, Vajda Gábor vagy Végel László;
5. a filozófiának az oktatásban való jelenléte, nem egyszer a marxizmussal való szimbiózisban.

Írásunkban részletesen az első három mozzanatra fogunk összpontosítani, de röviden kitérünk a másik két aspektusra is. Összességében véve elmondhatjuk, hogy a vajdasági magyar filozófiai kultúrát a „reálszocialista” Jugoszláviában mindenekelőtt a (nyugati) marxizmus határozta meg, mind az általános ontológiai szempontokat, mind a társadalomelemzést, mind az esztétikai belátásokat illetően. Ezen túlmenően pedig különösen nagy figyelmet szenteltek a nyugati marxizmushoz tartozó Budapesti Iskolának és a jugoszláviai praxisfilozófiának, amelyek között számos párhuzam állapítható meg: a politikai gazdaságtan kritikája és a kapitalista (vagy szocialista) társadalmi viszonyok elemzése helyett mindkettő hajlamos az általános ontológiai, az „ideológiai” és az esztétikai elemzésekre, a marxizmust a munkásosztály harcaiba való beágyazottság helyett inkább akadémiai keretek között végzi, kitüntetett szerepet szán a fiatal Marxnak és a „marxizmus reneszánszának”, továbbá nagy előszeretettel fogalmaz meg humanista elköteleződésű, elnagyolt megjegyzéseket az általában vett emberrel kapcsolatban. A Budapesti Iskola és a jugoszláviai praxisfilozófia között számos további rokonság fedezhető fel, ha például a tagjaik hasonló sorsára figyelünk. A budapesti Filozófiai Intézetből a Budapesti Iskola tagjait éppen azért zárták ki, mert a jugoszláviai Korčulán aláírták a csehszlovákiai eseményekkel kap-

csolatos tiltakozó nyilatkozatot, s például a belgrádi praxisfilozófusok is elvesztették állásaikat a belgrádi Bölcsészettudományi Karon. Korčulán, a híres nyári összejöveteleken a két iskola tagjai személyesen is találkozhattak, illetve további szoros együttműködésre is sor kerülhetett, amikor Fehér Ferenc, Heller Ágnes és Lukács György elkezdtek részt venni a *Praxis International* szerkesztésében (lásd KÖHLER 2012, LOSONCZ–PAVLOVIĆ 2019). A két csoportosulást hasonló módon kanonizálták a marxizmus nyugati elemzői (mint Jürgen Habermas vagy Leszek Kołakowski), s a számos hasonlóság a vajdasági magyar olvasókat is arra serkentette, hogy párhuzamosan olvassák a két iskola gondolkodóit.

A perspektívánkat leszűkítve érdemes hangsúlyoznunk, hogy a jugoszláviai filozófiát (is) nagyban meghatározta a Sztálinnal való szakítás. Az 1960-as blei filozófiai konferencián került sor az úgynevezett tükrözésemélet ortodox híveinek és az új praxisfilozófusoknak az összetűzésére, amelyből – az általános filozófiatörténeti konszenzus szerint – az utóbbiak kerültek ki győztesen. Immár az újszerű szempontok alapján emelték ki az emberi praxis szabad, teremtő voltát. Ennek fényében Bálint István is leszögezi a *Híd*ban, hogy a jugoszláviai filozófiai viták során „a dogmatikussal való leszámolás, a sztálinizmussal való szakítás a jugoszláv filozófiai gondolat hihetetlen fellendülését hozta magával” (BÁLINT 1973: 198). Más helyütt, szintén a *Híd*ban, egy kicsit másként fogalmaz, amikor úgy látja, hogy „a sztálinizmus kritikájából adódó másík végletbe csapás és a fiatal Marx hipertrofizálása is akadályozta a nemzet jelentőségének fölismerését” (BÁLINT 1971: 498), valamint úgy véli, hogy a sztálinizmussal szembeálló filozófiában túlburjázott az egyéni szabadság dicsőítése. A magunk részéről tegyük hozzá, hogy a nyugati marxizmus általános dinamikájához hasonlóan a jugoszláviai praxisfilozófusok is hajlamosak voltak Marxnak és a marxizmusnak a Marx előtti, illetve a nem-marxista tanokkal való ötvözésére, s – Jugoszlávia általában véve is szabadabb légköre mellett – ez is hozzájárult ahhoz, hogy a gondolkodás manőverezési tere a jugoszláviai keretek között kötetlenebb lehessen. (Mi több, némely szigorúbb megközelítések szerint a praxisfilozófia voltaképpen csupán az uralkodó ideológia egyik értelmiségi árnyalata, s voltaképpen nem lehet szó a tagok valódi „disszidens” státuszáról [lásd például BOG-

DANOVIĆ 2013]). Ez kétségtelenül akadálytalanabb kibontakozást tett lehetővé a vajdasági magyarok számára is a fentebbi öt pontban megfogalmazott megvalósulási pályák tekintetében. Szögezzük le végül, hogy – amint Magyarországon is – Jugoszláviában a marxizmus társadalmi funkciója szövevényes volt: noha a szocialista projekt legitimáló ideológiájaként is működött (különösen mint ortodox dialektikus materializmus), egyúttal a rendszerkritikus tevékenység első számú támasztéka is volt. Sőt, Kelet-Európában előfordult, hogy a (poszt)sztálinista rendszer nem-marxista értelmiségiekre alapozta a kultúr- és művelődéspolitikáját (TAMÁS 2014), míg maguk a marxisták inkább az ellenzéki térfélen csoportosultak. A vajdasági magyarság körében mindenekelőtt az *Új Symposion* lapjain megjelenő szerzőkre igaz, hogy a sztálinizmus és a Jugoszláviában fellelhető sztálinista maradványok bírálata a nyugati marxistákra való affirmatív hivatkozásokkal kombinálták.

Bodrogyvári Ferenc és Dési Ábel

Bodrogyvári Ferenc életművével már részletesen foglalkoztunk másutt (LOSONCZ 2019), ezért itt csak a legalapvetőbb dolgokra térünk ki. Noha élete során magyar nyelven nem jelent meg filozófiai könyve, számos filozófiai tanulmányt publikált vajdasági magyar folyóiratokban (*Üzenet, Híd, Létünk, Oktatás és nevelés*), így ennek nyomán minden további nélkül a vajdasági magyar filozófiai kultúrához tartozónak tekinthetjük. A Belgrádi Egyetem Bölcsészettudományi Karának filozófia szakán szerzte meg a diplomáját 1961-ben, ami már eleve kuriózumnak tekinthető, hiszen e korszakot illetően nincs tudomásunk más, kifejezetten filozófiai végzettségű vajdasági magyarról, csak olyanokról, akik filozófia szakra jártak, de sohasem végezték el (mint a Belgrádban tanuló Végel László vagy a Zágrádban tanuló Tolnai Ottó). Filozófiai témájú, Herbert Marcuseről szóló doktori disszertációját Budapesten, majd Belgrádban védte meg, illetve tagja volt a Szerb Filozófiai Társaságnak. Filozófiát oktatott az Újvidéki Egyetem Marxizmus Tanszékén. Életművének sarkalatos pontja az elmélet (avagy a filozófia) és a gyakorlat viszonyának boncolgatása. Egyszerre mutat rá az összefonódásukra és az elmélet

viszonylagos autonómiájára, *avant-garde* szerepére. Filozófiáját első sorban a nyugati marxizmusra (Lukács, Gramsci, Bloch) alapozta, illetve a Budapesti Iskola és a jugoszláviai praxisfilozófiára. Mi több, nem egyszer publikált Lukács Györgyről vagy Heller Ágnesről, illetve gyakran idézte Márkus György és Vajda Mihály műveit. Általános filozófiai orientációjának megfelelően az emberi praxist helyezte vizsgálódásainak középpontjába, amely mindenkor társadalmilag determinált, illetve a szabadság lehetőségét jelenti. Ennek tárgyalását alapvetően egy általános ontológiára bízta. Ihletőforrásaitól átvette a „marxista humanizmust” is, és az embert afféle létbeli többletként határozta meg, akinek életében döntő szerepe van a munkának. Ugyanakkor érdekes módon ellenkező irányú tendenciákra is felfigyelhetünk Bodrogvárinál, például amikor az egyes áramlatok antropologizmusát bírálja, vagy amikor szembeszegetül a munka ontologizálásának tendenciájával. Végül érdemes kitérni a Marcuséről szóló elemzéseire is: ezekben ugyan alapvetően elfogadja Marcuse társadalombírálatát, mind a nyugati, mind a „szocialista” társadalmakra nézve, mégis végül arra jut, hogy Marcuse elszakad Marxtól, amikor a konkrét társadalmelemzés helyett utópisztikusan túlfeszíti a kritikáját, és a vágyakat, a pusztá játékot jelöli meg megvalósítandó célként. Bodrogvári egyébként is meglehetősen negatív véleményt alkotott az 1968-as mozgalmakról, nárcisztikusnak vagy deviánsnak nevezve a kiobbantóikat. Ez különösen annak fényében meghökkentő, hogy ihletői forrásai, jelesül a Budapesti Iskola tagjai és a jugoszláviai praxisfilozófusok kifejezetten afirmatíván viszonyultak 1968-hoz, sőt, tevékenyen részt vettek benne. Úgy tűnik, Bodrogvári filozófiai nézetei nem voltak teljes összhangban a konkrét politikai következtetéseivel.

Dési Ábel szorosban kapcsolódik az elmondottakhoz, hiszen ő volt az, aki összefoglalta Bodrogvári életrajzát és bibliográfiáját (DÉSI 1980a), illetve tíz évvel a halála után is megemlékezett Bodrogváriról (DÉSI 1990). Mi több, Bodrogvári kapcsán még bölcséleti poémát is írt (DÉSI 1980b). Mindazonáltal Dési életművének filozófiai dimenziója nagyban különbözik Bodrogváriétól – az ő filozófiai pályafutása oximoronként írható le: „töredékesen szisztematikus”. Sokkal inkább irodalommal foglalkozott, mintsem filozófiával – a kettő találkozásánál viszont élt egy, a régióban

szokatlan formával, a filozófiai költeménnyel. „A gondolat útja / hogy lesz történelem / s az ember élete / fejlődő szabadság” – írta például a *Levél Marxhoz* című ciklusban (DÉSI 1975). Még egy verseskötetének címe is Bloch reményfilozófiájának közvetlen hatását mutatja: *A remény elve* (DÉSI 1961). Különösen fontos volt számára Ernst Bloch életműve (DÉSI 1977a, DÉSI 1977b). A fősodorhoz hasonlóan őt is a nyugati marxizmus, a Budapesti Iskola és a jugoszláviai praxisfilozófia vonzotta, például ő is méltatta Lukács Györgyöt (DÉSI 1972) vagy Heller Ágnes, az „értelmes élet filozófusát” (*Kérdések és válaszok* [blokk Heller Ágnesről] 1979). Igaz, e tekintetben kevésbé hajlott a kompromisszumra, a polgári filozófia iránti nyitottságra – mint a Tolnaival folytatott, lentebb bemutatott vitája mutatja. A napi sajtóban megjelent cikkeinek is voltak számottevő filozófiai dimenziói, többször írt „korunk marxizmusáról”, jugoszláviai (Milan Kangrga, Rudi Supek, Danko Grlić stb.) és magyarországi filozófusokról (Papp Zsolt, Mesterházi Miklós, Tordai Zádor stb.) és műveikről, vagy nyugati gondolkodókról (Adorno, Gramsci, Lefebvre, Jaspers, Goldmann, Marcuse stb.). Hadd emeljük ki a *Kilátóban* megjelent korai írását, amely – többek között – Sartre filozófiájáról szólt (DÉSI 1954). A hagyatékáról a következő olvasható: „kétszáz-háromszáz levélről van szó, Dési Ábel olyan irodalmárok, tudósok levelét őrizte meg, mint Dragoljub Mićunović, Nikoliš, Sinkó Ervin, Konrád György, Bihari Mihály, Csoóri Sándor, Eörsi István, Nemeskürthy István, Ilia Mihály, Sükösd Árpád, Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Kangrga, Korać, Puhovski, Despot, Várashelyi Miklós, Gvozden Flego, Lukács György, Herbert Marcuse, Palmiro Togliatti, Kierkegaard, Bloch, Krleža, Ćosić. A legélénkebb levélváltást Heller Ágnessel és a szintén filozófus Fehér Ferencsel folytatta” (MIHÁLYI 2009). 2020 őszén felmértük, átvizsgáltuk a Dési-hagyatékot a Szabadkai Városi Könyvtár alagsorában.¹ A rendezetlen hagyatékban az állítólag széles körű levelezésnek csak kevés nyomát találtuk, az általunk olvasottak zöme a magyarországi filozófusokkal (Heller Ágnes, Tamás Gáspár Miklós, Tordai Zádor, Vajda Mihály) való kapcsolattartásról tesz csupán tanúbizonyságot. Ehelyett azonban szembesülhettünk a hagyaték zavarba ejtő voltával. A benne levő Dési-dossziék ugyanis számos olyan – magyar vagy szerb nyelvű – kéziratot tartalmaznak, amelyet sohasem adtak ki, noha a ren-

dezettségük minden bizonnyal arra utal, hogy Dési kiadásra szánta őket. A kéziratok között vannak általánosan filozófiai igényűek (mint a *Vreme i humanitet [Idő és humanitás]*), amelyek a marxizmussal vagy a dialektikával foglalkoznak, esztétikai irányultságúak (marxizmusról és irodalomról, az „írói világnézetéről” stb.), valamint bizonyos kéziratok egy-egy szerzőre összpontosítanak, például „Lenin eszméjére” vagy Lukácsra. Néhány dosszié tartalmaz egy-egy, valamely kiadónak szánt előzetes megjegyzést is arról, hogy a munkavázlat miként halad, és mikorra lehet számítani a lezárására a szerző részéről. Az „ideiglenes előszavak” is visszaigazolni látszanak a feltételezésünket: Dési művei az *opus in progressu* jegyében, töredékesen bővültek – és sokkal több szöveg maradt a fiókban, mint amennyi a közönséghez végül eljutott. Teljesebb képet csupán a dossziék részletekbe menő áttekintésével alkothatnánk.

Alkalmi filozófiai írások, ismertetések

Ami az előzményeket illeti, a II. világháború előtt a vajdasági magyar kultúrában kevés példát találhatunk kifejezetten filozófiai írásokra. Az egyik kivétel Csapó Sándor háromrészes filozófiai műve, amely *Filozófiai és tudományos esztétika* címmel jelent meg a *Híd* folyóiratban (CSAPÓ 1936). Csapó Sándor a folyóirat szerkesztőbizottságának a tagja, illetve általában véve aktív tagja volt a kulturális életnek. Írásában meglehetősen általános kérdéseket tárgyal, olyanokat, mint a szép mibenléte vagy a műalkotás szerkezete. Hivatkozásaival az európai filozófia hozzávetőleges ismeretéről tesz tanúságot, utal például Kant, Schopenhauer [sic] vagy Baumgarten filozófiájára. Egy számunkra meglepő lábjegyzetben még a délszláv filozófiai kultúrával kapcsolatos tájékozottságának is bizonyítékát nyújtja. Eszerint „az esztétikát komoly tudománnyá Boriszavlyevits Milutin dr. építész, a beográdi egyetem esztétika tanára tette” (CSAPÓ 1936: 3).

Noha ez kivételes esetnek tekinthető, aligha elvitatható, hogy a II. világháborút követően is mindenekelőtt a *Híd* folyóirat számított a filozófiai írások egyik legfontosabb közegének. Az ismertetésekre kiváló példa Bálint István *Mi a filozófia?* című cikke (BÁLINT 1965), amelyben Howard

Selsam amerikai filozófus azonos című, Budapesten megjelent könyvét ismerteti. Az ismertetés igencsak kritikai hangnemű, eleve azzal nyit, hogy a könyv „nem ad választ erre a kérdésre”, mármint a filozófia mi-
benlétével kapcsolatosra. Tünetértékű, hogy tulajdonképpen az elmara-
dottság jelének tekinti a könyv magyarországi megjelenését. Vagyis „ha
valaki nem kész eredményeiben, hanem folyamatában akarja vizsgálni a
sztalini szellemi örökség leküzdését, akkor nemcsak a jugoszláv filozófiai
gondolat fejlődését, nemcsak a szovjet, lengyel, magyar, cseh stb. filo-
zófia 1953 utáni alakulását kell nyomon követnie, nemcsak a revizionis-
tának kikiáltott nagy alkotásokat – Lefebvre, Lukács, Bloch, Kolakowski
stb. művét – kell számba vennie, hanem tanulmányoznia kell azt is, ho-
gyan feszíti szét egy-egy marxista művében az új gondolat, a kérdések
szabadabb megközelítése a sztalini sablonokat” (BÁLINT 1965a: 423).
Összességében véve megállapítja, hogy egy ilyen dogmatikus sztálinista
mű budapesti közlése a filozófia magyarországi művelésének lemaradá-
sát mutatja a jugoszláviai fejleményekhez képest, vagyis Jugoszláviában
egy ilyen művet legfeljebb csak évekkel korábban fordítottak volna le.
Bálint István munkásságára, illetve kifejezetten a filozófiai írásaira egyéb-
ként is jellemző az éles, kritikai hangnem. Írásunk előkészítése során be-
szélgettünk vele² (amiért ezúton is kifejezzük a hálánkat), és így számos
érdekes információhoz jutottunk hozzá. Vajda Gábor kissé megtévesztő-
en fogalmazott, amikor azt írta, hogy Bálint István a *Híd* „filozófiai meg-
bízottja” volt (VAJDA 2006: 309), hivatalosan ugyanis ilyen funkció nem
létezett, sőt, maga Bálint úgy fogalmazott, hogy a filozófiai írásait egy
„hatodrangú kaland”, egy hobbi keretében alkotta, és soha nem érezte
magát szakmabelinek. Bálint a jogi fakultásra járt, majd a *Magyar Szó*
újságírójaként dolgozott. Részt vett a korčulai nyári iskolán és a Várnai
Filozófiai Világkongresszuson, ahol alkalma volt személyesen megismer-
ni – többek között – Lukács Györgyöt, Mihailo Markovičot és másokat.
Némely filozófusokkal, például Tordai Zádorral később is kapcsolatban
maradt. Hosszú éveken át ő volt szinte az egyetlen vajdasági magyar, aki
filozófiai írásokkal rukkolt elő. A beszélgetésünk során konstata-
lta, hogy mi, vajdasági magyarok a filozófiából alapvetően „kimaradtunk”. Emlé-
kezete szerint voltak ugyan olyan egyéniségek, mint Kiss István rádiós

újságíró, akik privát beszélgetések során értékelhető filozófiai érzékről tettek tanúbizonyságot, ám meglátásaikat nem tették nyilvánossá. Érdemes áttekintenünk Bálint István néhány további írását, hogy képet alkothassunk a kor vajdasági magyar filozófiai kultúrájáról. Ismertetőt írt például Dragutin Leković *Marxizmus és filozófia* címet viselő, szerbhorvátul megjelent könyvéről *A zágrábi iskola ellen* elnevezéssel (BÁLINT 1968a). Az írás fő tézise szerint Leković szembeszáll a praxisfilozófiával, azzal, hogy kimutatja, Marx valójában meghaladta az ifjúkori önmagának a humanizmusát-naturalizmusát. Összességében véve az a benyomásunk, hogy Bálint közel érezte magához a praxisfilozófiát, amikor a sztálinista maradványokról volt szó, de egyébként hajlamos volt kifejezni a távolságtartását is vele szemben. Mindenképpen meg kell említenünk, hogy Bálint maga is publikált a *Praxis* folyóiratban egy írást a nemzetiségi kérdésről a lap tematikus számában (BÁLINT 1971). Árulkodó *A dialektika rehabilitálása* is, amelyet Karel Kosik Zágrábban megjelent, *A konkrét dialektikája* című művéről írt (BÁLINT 1968b). Ebben is kikel a „sztalinizmus primitív gazdasági determinizmusával” szemben, de éppen úgy bírálja a „másik végletbe” való átcsapást, vagyis a fiatal Marx és az emberi szabadság egyoldalú hangsúlyozását. Szerinte ezzel elsikkad a középút, amely figyelembe veszi mind a szabadságot, mind a megkötöttséget – dialektikus módon. E szintézisre példa Kosik könyve, amely ugyan nem viszi végig a „kibékítést”, de Bálint alapvetően dicséretben részesíti. Ez a motívum más ismertetőkből is feltűnik, így például a *Kísérlet a dialektikus egész felvázolására* címűben, amelyet Predrag Vranicki könyve kapcsán írt (BÁLINT 1966a), vagy a *Híd* ugyanezen számában megjelent, Zagorka Pešić-Golubović apropóján írott, *A marxizmus és a személyiség* címűben (BÁLINT 1966b). Felhívjuk a figyelmet még néhány cikkére, *Az utópia filozófiája és a filozófia utópiája* címűre például (BÁLINT 1967b), amelyben Blochot az egyik legeredetibb marxistának nyilvánítja (ennyiben Dési preferenciáival mutat rokonságot). Bloch előnyének tekinti, hogy a szabadság és a kötöttség dialektikáját helyezi előtérbe, szemben „a világ kész tényeinek elfogadásával és a kötöttségek álmodozó semmibevevésével – amelynek halványabb vagy erősebb nyomai megtalálhatók a praxis filozófiájának különféle változatában”. E meggyőződésével össz-

hangban bírálja Danilo Pejovićot vagy Gajo Petrovićot. Említsük meg az *Egzisztencializmus és marxizmus* című művét is, amelyet annak a Tordai Zádornak a Sartre-monográfiájáról írt, akivel személyes kapcsolatban is volt (BÁLINT 1967a). Sartre-t itt Lukács mellett a legnagyobb élő filozófusnak tekinti. Itt is felmerül természetesen a szabadság és a kötöttség nem eléggé közvetett felfogásának kritikai szempontja, illetve leszögezi, hogy Sartre-ban nem csak „a polgári értelmiség tehetetlensége, hanem a sztalinizmussá alakult szocializmus pillanatnyi távlatlansága” is megnyilvánul.

A figyelemre méltó ismertetések közül említsünk meg még párat: *A humanisztikus pszichoanalízis* (BÁLINT 1965b) Fromm és Suzuki közös művéről szól, *Egy eredeti gondolkodó* (BÁLINT 1965c), amelyben Danilo Pejović művét mutatja be, *az Egy érdekes elmélet a szabadságról* (BÁLINT 1966c), amely Milan Kangrga *Etika és szabadság* című könyvét elemzi. Mint az utóbbiban hangsúlyozza, Kangrga a praxisfilozófia legeredetibbje, aki mindazonáltal „az antidogmatikus dogmatizmus” képviselője, aki egyoldalúan a lehetőség, a jövő és a szabadság jelentőségét hangsúlyozza. Legfőbb fogyatékoságának a fiatal Marxra való korlátozódást tekinti, illetve az etika absztrakt megközelítését. *A Jelen és jövő* című recenziója Marek Frichandnak a fiatal Marxról szóló könyvét, illetve Herbert Marcuse *Ész és forradalom* című könyvét ismerteti (BÁLINT 1967c), s eközben lényegében nem tér el az emlegetett vezérfonalától. Mint kuriózumot, említsük meg *Barát vagy ellenség a technika? Gondolatok a várnai filozófiai világkongresszus kapcsán* című írását, amely hűen tudósít Bálint személyes élményeiről (BÁLINT 1973). Itt beszámol a technika fejlődéséről kifejtett filozófiai gondolatokról, ugyanakkor kritikus hangnemben úgy értékeli, hogy a „szubjektív erők” elmaradnak a társadalom mozgásától. Mint különlegességre, hadd térjünk ki *A filozófusok ismét Korčulán* című írására is (BÁLINT 1967d), amelyben szintén a személyes tapasztalatairól számol be, mindenekelőtt az alkotás és az eltárgyasulás kérdésére összpontosítva. A történeteket egyfajta „seregszemlének” minősíti, amely sok probléma tárgyalásával és megoldásával adós maradt. „Többet vártunk” – írja. Majd hozzáteszi, hogy „a jugoszláv filozófia egy sajátos szakaszba jutott, amikor bizonyos tájékozatlanság mutatkozik a témakezelésben

és elmaradnak az ... eredeti megoldások." Összességében véve: Bálint messzemenően a legtermékenyebb volt a korszakban, ami a filozófiai írásokat illeti. A számos ismertetés mellett olykor önállóbb művekkel is megpróbálkozott, ilyen például *A tartalom és a forma dialektikája* című (BÁLINT 1963). Munkásságának filozófiai aspektusa, a magyarországi, a jugoszláviai és a nemzetközi fejleményeket is figyelembe vevő tájékozottsága kétségtelenül üdítő színfoltja a korszak vajdasági magyar filozófiai kultúrájának. Jegyezzük meg, hogy számos egyéb, az irodalommal vagy a szociológiával kapcsolatos műve is tartalmaz filozófiai utalásokat. Bálinton kívül alig néhányan akadtak, akik alkalomadtán filozófiai ismeretű írására adták a fejüket. Részben ilyen például Várady Tibor *Szökés a szabadság elől* című Fromm-ismertetése (VÁRADY 1965), amelyben, mint a cím is sugallja, a szabadság menekülésének kérdését tárgyalja. Mint kritikusán megállapítja, „nem bocsátkozik mélyebb analízisbe az író akkor sem, amikor az aktivitás elé tűzött valódi és hamis ideálokat vizsgálja – itt kifogásolhatjuk még egy kiforrott axiológia hiányát.” Major Nándor *Leszámolás Lefebvre-rel* című írása is ide tartozik (MAJOR 1965a), amelyben B. E. Bihovszkij kritikai megfontolásairól számol be, feltételezhetően az orosz eredetire támaszkodva. Eszerint a francia gondolkodó „ideológiai *strip tease*-t” gyakorolt, amikor bírálatban részesítette a Szovjetuniót és a dialektikus materializmust. Végkövetkeztetésében arra jut, hogy „Bihovszkij némely megállapításával részben egyetérthetünk, egészében azonban a bíráló nem érti a bírált filozófiáját, úgyhogy Lefebvre különben igen időszerű marxista bírálat helyett egyszerű leszámolást nyújtott.” Említésre méltó a *Hasznos kézikönyv* című műve is, amelyben Márkus György és Tordai Zádor összefoglaló könyvét, az *Irányzatok a mai polgári filozófiában* elnevezésűt ismerteti. Major Bálinthoz hasonlóan nem habozik éles bírálatban részesíteni a tárgyalt műveket – ebben az esetben sem a szerzők szelekciós szempontjaival, sem a filozófia természetéről alkotott véleményével nem ért egyet. Az efféle ismertetőkre példa Szalma József „Az ember lehetősége” vagy a *filozófia tárgykörének egyik kérdéséről* című cikke az *Új Symposion*ban, amelyben Gajo Petrović újonnan megjelent könyvét mutatja be (SZALMA 1970). Úgy tűnik, Szalma kissé elvontnak találja a recenzált művet, és hiányolja, hogy a

szerző filozófiai eszmefuttatásai során nem használja fel a társadalomtudományi belátásokat. A folyóirat ugyanezen számában jelent meg Vajda Gábor *A filozófia morális küldetése* című cikke, amely Heller Ágnes művét (*Érték és történelem*) ismerteti (VAJDA 1970). Konstatálja, hogy Heller a lukácsi életmű legkreatívabb folytatója, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy nem használja ki a lukácsi opus összes lehetőségét, és gyakran „kifejtetlen és konkretizálatlan”. Ebbe a tendenciába illeszkedik Junger Ferenc *Egy sokarcú filozófiai irányzat körvonalazása* című cikke is, amelyben egy zágrábi kiadású fenomenológia-kötetet szemlél (JUNGER 1975). Miközben leszögezi, hogy a fenomenológia nem egyszerűen zsákutca, nyomatékosítja a husserli filozófia korlátait: „az igazság abszolutizálása, a szubjektív idealizmus bűvös önkörébe való bezárkózás stb”. Az ilyen jellegű művekre jó példa Bálint Sándor *A szorongás apoteózisa* című cikke, Suki Béla *Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései* elnevezésű könyvéről (BÁLINT 1977). Miközben elismeri, hogy Heidegger a „polgári filozófia” alapvető filozófusa, hangsúlyozza az ideológiai torzításait, az elidegenedettségben való bennrekedését. Vagyis Heidegger nem tudja „meghaladni a polgári gondolkodás korlátait”. Alapvetően ebbe a halmazba tartozik Végel László *Althusser és az elmélet forradalma* című műve, amely a francia filozófus a *Mi az elmélet?* kérdésért firtató írásából indul ki (VÉGEL 1971). Végel sem elégszik meg a tárgyalt filozófus gondolkodásának pusztá bemutatásával, hanem rámutat a hibákra is: mint írja, „Althusser a gyakorlat fogalmának a karikatúráját vette elemzés alá, és nem tisztázta a gyakorlat fundamentális kérdését a hétköznapi életben”, s az antihumanizmus koncepciója vagy a hegeli dialektika teljes elvetése sem elfogadható számára. Bori Ágnes *Új törekvések a szovjet filozófiai kutatásokban* című kritikája egy magyarországi kiadású, gyűjteményes kötetet ismertet (BORI 1976). Bírálatot alapvetően nem fogalmaz meg, és üdvözli a kötet interdiszciplináris jellegét. Molnár Verona *A matematika filozófiai problémáiról* címmel megjelent írása Stefan Barker Belgrádban megjelent könyvét mutatja be (MOLNÁR 1976). Ez a kevés cikkek egyike, amelyek a marxizmusra való hivatkozás nélkül tárgyalnak egy filozófiai kérdéskört. Molnár megállapítja, hogy Barker könyve „igen érdekes és egyedülálló kérdéssel foglalkozik”.

Mindent egybevetve láthatjuk, hogy a filozófiai műveket ismertetőik nem elégedtek meg az egyes művek mechanikus bemutatásával, hanem – szinte kivétel nélkül – kritikai szempontokat is megfogalmaztak. A kritika mindig a történelmi materializmus vagy a kreatívan értett dialektikus materializmus talapzatán áll, avagy azén a marxizmusén, amelyet többnyire a filozófia és a társadalomtudományok egyfajta szimbiózisaként értenek, olyan módszerként, amelynek – dialektikusan, túllépve az egyoldalúságokon – szintézist kell alkotnia a valóság széttartó vonalaiból. Áttekintésünk nem tart igényt a teljességre, azonban már a tárgyalt cikkek révén is ráláthatunk a lényeges tendenciákra.

A fordítás és a „leközlés” mint filozófiai recepció

A vajdasági magyar filozófiai kultúra egy további számottevő aspektusa a nyugati, elsősorban nyugati marxista filozófusok, illetve a jugoszláviai gondolkodók, elsősorban a praxisfilozófusok műveinek lefordítása és megjelentetése, másrészt pedig a magyarországi filozófusok, mindekeleltt a Budapesti Iskola tagjai írásainak leközlése. Utóbbi különösen fontos fegyvertény, hiszen ezen írások szerzői javarészt nem publikálhattak Magyarországon, vagy csak szamizdatban. Heller Ágnes Vajdaságban publikálta az *Érték és történelem* (HELLER 1965), illetve a Fehér Ferencsel közösen írott, *Az esztétika nélkülözhetetlensége és megreformálhatatlansága* című írását (HELLER–FEHÉR 1978). Több munkája az 1980-as évek során is megjelent a *Híd* folyóiratban. Ezen írásokra általában véve jellemző, hogy nem szentelnek figyelmet a publikáció kontextusára, így például nem térnek ki még a jugoszláviai praxisfilozófiára sem. Sokkal inkább univerzális igényű művek, amelyek számára a vajdasági megjelenés egy partikuláris lehetőség, amely önmagában további reflexióra nem sarkall. A Heller-recepció csúcsa a *Híd* 1979-es 6. számának tematikus blokkja (*Kérdések és válaszok 1979*), amelyben Bodrogvári Ferenc, Dési Ábel, Hódi Sándor, Tamás Gáspár Miklós és Radnóti Sándor szenteltek egy-egy írást a helleri filozófiának, mindenki a maga látószögéből: a filozófiára, az ösztönéletre vagy a kommunikációelméletre összpontosítva. A blokkot Heller Ágnes műveinek bibliográfiája zárta, amelyet Fehér Ferenc állított

össze. Heller munkásságát az *Új Symposion* sem hagyta figyelmen kívül, így például Csorba Béla recenziót közölt *Heller Ágnes új könyvéről* (CSORBA 1977a). Mindez persze egy általános tendenciába illeszkedett. Fentebb már írtunk a Budapesti Iskola jugoszláviai kötődéseiről. A vajdasági magyar – olykor rendszerkritikai szellemiségű – alkotók közel érezhették magukhoz az iskola kritikai marxizmusát, amely a létező szocializmust is bírálatban tudta részesíteni. Ne feledkezzünk meg róla, hogy az *Új Symposion* egyenesen úgy indult, hogy az első oldalán Lukács György *Taktika és etika* című írását közölte újra (LUKÁCS 1965). A folyóirat a későbbiekben is közölte Lukács írásait vagy beszédeit. Kívül esik az általunk tárgyalt korszakon, de röviden megjegyezzük, hogy 1981-ben is fontos szerepe volt azon interjú symposionista közlésének, amelyet Eörsi István Lukáccsal készített. A Lukács-recepció tetőpontjának talán a *Híd* 1972-es 4. Lukács-száma tekinthető, amelyben nyugati, magyarországi és jugoszláviai szerzők írásait is olvashatjuk (*Lukács György emlékszám 1972*). A számba vajdasági magyarok is írtak, így Dési Ábel vagy Vajda Gábor. A vajdasági magyarok más magyarországi filozófusokat is közöltek, így például Vajda Mihályt, akinek *A tudomány egysége és a filozófia (Edmund Husserl tudományfelfogásának margójára)* című írását a *Híd* közölte (VAJDA 1966). Publikált itt továbbá az ekkor már Magyarországon élő Tamás Gáspár Miklós is, például *Potencia és aktus* címmel az *Új Symposionban* (TAMÁS 1979b), illetve ugyanebben a folyóiratban *Metakritikai levél Lukács György ontológiájáról* címmel (TAMÁS 1979c). Utóbbi különösen izgalmas, hiszen a szerző kifejti benne, ő maga mennyiben kritikus, illetve rokon a Budapesti Iskolával. Vagyis a vajdasági magyar folyóiratkultúra akár terepét jelenthette a magyarországi filozófusok egymás közti vitáinak is. Mindenképpen érdemes kiemelni a *Maximum vagy abszolútum* című írását is (TAMÁS 1979a), amely egy Sinkó-mottóval nyit. Itt érdemes megemlíteni Radnóti Sándor publikációit is, aki a *Híd*-ben (RADNÓTI 1977, 1978) és az *Új Symposionban* is közölt (RADNÓTI 1979). A másik mozzanat, amelyet nem hanyagolhatunk el, a jugoszláviai filozófia, mindenekelett a *Praxis* folyóirat vonzáskörébe tartozók recepciója. Erről részben már szóltunk az előző fejezetben, különösen Bálint István ismertetői tekintetében. Mint említettük, Bodrogvári praxisfilozófiaként

határozta meg az általa előnyben részesített elméleti keretet, s ezen belül a filozófiájához közelállónak érezte a jugoszláviai praxisfilozófia képviselőit, akik közül elsősorban a következőkre hivatkozott az írásában: Milan Kangrga, Mihailo Marković, Gajo Petrović, Svetozar Stojanović, Predrag Vranicki és Miladin Životić (valamint a velük kritikus párbeszédet folytató Bogdan Šešić). Fontos azonban leszögeznünk, hogy a jugoszláviai praxisfilozófia nem csupán az utalások szintjén van jelen a folyóiratokban, hanem ezen irányzat teoretikusainak műveit is lefordítják. Erre példa Danko Grlić *Művészet és filozófia* című műve, amely a *Híd*-ben jelent meg (GRLIĆ 1966). Egyébként is izgalmas a folyóirat Lenin-száma (*Lenin-szám 1970*), amelyben filozófiai írások is megjelennek Muhamed Filipović, Lukács György és Huszár Tibor tollából, s külön kiemelendő a praxisfilozófus Predrag Vranicki *Lenin és a filozófia kérdései* című cikke. Praxisfilozófusok cikkeit az *Új Symposion* is közölte. Így Danko Grlić *Gyakorlat és dogma* című írását (GRLIĆ 1965), Mihailo Marković *A szocializmus és az öngazgatás* című cikkét (MARKOVIĆ 1965), vagy Gajo Petrović *A filozófia és a forradalom* (PETROVIĆ 1969) című szövegét. Ivan Fochtnak, akinek egyébként szintén jelent meg írása a *Praxis* folyóiratban, *Kierkegaard a forma és a tartalom viszonyáról* címmel jelent meg elemzése a *Híd*-ben (FOCHT 1966). A jugoszláviai praxisfilozófusokhoz kevésbé vagy nem kötődő teoretikusokat illetően megemlíthetjük M. Milan Miladinović *A humanizmus és a forradalmi átalakulás filozófiája* című cikkét (MILADINOVIĆ 1976), vagy érdemes kiemelnünk Rehák László *Bogdan Šešić hozzájárulása az antropológiai neomarxista filozófia számbavételéhez* című írását (REHÁK 1967). Mint utóbbi írja, a tárgyalt könyv „véleményünk szerint szükségessé teszi, hogy tematikában kibővülő könyvkiadási tevékenység eredményeként az első filozófiai könyvek között magyarul is megjelenjék”. Mindazonáltal nem tudunk arról, hogy a jugoszláviai filozófusok könyveit valaha is lefordították volna magyarra. Ide tartozik Nikola Milošević *Az erkölcs kritikája Lev Szesztov műveiben* címmel megjelent cikke is (MILOŠEVIĆ 1965). Érdemes végül megemlítenünk Bodrogvári Ferenc *Az érték mint igazság* című cikkét, amely a Szerbiai Filozófiai Társaság Arandelovacon szervezett nyári szimpóziumán elhangzott beszámoló átdolgozott változata (BODROGVÁRI 1976). A vajdasági magyar

közönség így értesülhetett arról, hogy egyetlen tagja, aki a korszakban szisztematikus filozófiai életművet hozott létre, miként nyilvánult meg a szerbiai/jugoszláviai filozófiai életben.

E fejezet zárásaként térjünk ki a nyugati (esetleg szovjetunióbeli) filozófusok recepciójára is. A korszak egyik jelentős teljesítménye az *Új Symposion* Heidegger-blokkja (*Heidegger-blokk 1971*), amelyről Tolnai Ottó így nyilatkozik: „Istenem, vele, Danival [Dani Tivadarral] csináltuk meg a *Symposion* Heidegger-számát, meg Sukival, (...) lám a Heidegger-szám olvasata számomra, noha zágrábi tanárimhoz, a *Praxis* filozófusaihoz kötődik elsősorban, akik fiatalon, még a 60-as években meglátogatták volt Heideggert a Schwarzwaldban, fordítani kezdték, előbb egy novellát igényelne” (TOLNAI 2004: 15). Az adott blokk közölte Suki Béla *Martin Heidegger filozófiájának fő vonásai* című elemzését, valamint részleteket Heidegger írásaiból: a *Lét és időből*, a *humanizmusról* szóló írásból, valamint a *Nietzsche*-szövegét. Sukinak később is megjelent egy cikke Heidegger kapcsán (SUKI 1975). A későbbi években Magyarországon megjelentetett egy Heidegger-monográfiát, továbbá számos, a téma szempontjából releváns folyóiratcikket, ám úgy tűnik, az első symposionista megjelenés úttörő volt. A *Híd* Heidegger kortársától, Karl Jaspers-től is közölt *A tudomány és a filozófia a mai szellemi helyzetben* címmel (JASPERS 1966). Általában véve azonban jellemző a korra, hogy előnyben részesítette a nyugati marxista filozófusokat. Hódi Éva joggal írja, hogy az „*Új Symposion* írói érzékenyen reagálnak többek között Althusser, Marcuse, Fromm, Bloch, Heidegger, Husserl, Kierkegaard, Gajo Petrović, Ivan Kuvačić, Lukács és Heller filozófiai tárgyú munkáira. A nyugati modern filozófia elsősorban a szerbhorvát nyelv közvetítésével érkezik el hozzánk” (HÓDI 1985: 508). Valami hasonló az egyéb folyóiratokra is jellemző volt. A kor egyik kedvelt filozófusa kétségkívül Ernst Bloch (mint már több ízben utaltunk rá), akitől a *Híd* két ízben is közölt, *A haladás fogalmának differenciálása* (BLOCH 1965), illetve *Aktualitás és utópia* (BLOCH 1972) címmel. Az előnyben részesített gondolkodók közé tartozott Karel Kosík is, akinek az *Új Symposion*ban több műve is megjelent (KOSÍK 1968a, 1968b). Mint már megemlítettük, Marcuse is a népszerű gondolkodók közé tartozott, hivatkoztak is rá, de fordítottak is tőle – az

Új *Symposion*ban *Etika és forradalom* (MARCUSE 1970a), illetve *Értekezés a felszabadításról – Az új szenzibilitás* (MARCUSE 1970b) címmel. Megemlíthetjük ugyanebből a folyóiratból Roland Barthes *Brecht, Marx és a történelem* című írását is (BARTHES 1969), vagy Georges Bataille erotizmus-írását (BATAILLE 1979).

A vajdasági magyarok filozófiai fragmentumai

Ha – Bodrogvárit és Désit leszámítva – hiányoljuk a korszak szisztematikus (vagy legalább „töredékesen szisztematikus”), vajdasági magyar vonatkozású filozófiai életműveit, akkor szem előtt kell tartanunk, hogy ehhez nem is voltak adottak az intézményi feltételek. Újvidéken 1976-ban hozták létre a Filozófiai és Szociológiai Intézetet, de már 1978-tól a marxizmussal foglalkozó csoportként működött, és csak a 80-as évektől önállósodott ismét, a marxizmustól eltávolodva – először közösen, majd mint egymástól független filozófia, illetve szociológia tanszék. Vagyis azok, akik kifejezetten filozófiával szerettek volna foglalkozni egyetemi szinten, ezt Vajdaságban nem tehették meg, az a kevés fiatal pedig, aki Zágrábban vagy Belgrádban filozófia szakra iratkozott, a tanulmánya-it – tudásunk szerint – soha nem végezte el. Ana Kuburić *A logika oktatása a középiskolában 1950-től 2010-ig* című írása alapján nyomon követhetjük, hogy 1952/1953 óta miként oktatták a logikát, a filozófiát, a marxizmus alapjait, illetve a történelmi és dialektikus materializmust Jugoszláviában (KUBURIC 2010). A korszakbeli vajdasági magyarok elsősorban a középiskolában szerezhettek filozófiai ismereteket, majd az egyetemen. Láthattuk, hogy a korban a filozófiai kultúra közvetítésében döntő szerepet játszottak a folyóiratok is.

Mint sugalltuk, a vajdasági magyar filozófiai kultúra egy további aspektusa a filozófiai utalások elszórt megjelenése egyéb, nem vagy csak felemásan filozófiai tárgyú írásokban. A filozófia jelenléte lehetett pusztán dekoráció, azonban olykor szervesen is beágyazódhatott az esztétikai, irodalom- vagy társadalomelméleti művekbe. Ez a fejezetünk támaszthat a legkevésbé igényt a teljességre, itt pusztán felületesen tekinthetjük át, kik tartották fontosnak, hogy filozófiai belátásokra is kitérjenek.

A kötődéseket, a filozófiai preferenciákat illetően azonban gyakran még összetűzésekre is sor került. Míg Dési Ábel Bányai Jánost és Tolnai Ottót antimarxistának minősítette, a reagáló Tolnai szerint Dési „hosszú és unalmas cikkét” eleve alig akarták leközölni. Tolnai a fejtegetésében Nietzsche pártját fogja (Pavičević és Russell ellenében is), és kijelenti, hogy „a költészet központi problémáit Heidegger, Sartre és Blanchot közelítette meg legjobban”, valamint leszögezi – Dési ellenében –, hogy a kalapács metaforájának forrása Nietzsche (TOLNAI 1962, vö. VAJDA 2006: 213). Dési voltaképpen az egzisztencialista filozófia, az anarchista, nihilista és destruktív eszmék (a Bakunyin–Breton–Nietzsche hármasság) ellenében fogta pártját a nyugati marxizmusnak: „Tolnai és Bányai szépen megosztották maguk közt az eszmei frontot. Az egyik belekötött egy kiváló marxistába, a másik zavaros és antimarxista nézetek dicséretére vállalkozott” (DÉSI 1962a, vö. 1962b). Sokat elmond ez a korról, hiszen valójában a symposionisták is közöltek mind a nyugati marxistáktól, mind a Dési számára szintén kedves jugoszláviai praxisfilozófusoktól, illetve a budapestiektől, vagyis végső soron – többé-kevésbé – hasonló világnézetű emberek kerültek konfliktusba aszerint, hogy mennyire voltak hajlandók engedelményt tenni a nem-marxista filozófiának. Az utóbbi tekintetben, vagyis Tolnai anarchista-nietzscheánus-egzisztencialista hangsúllyal is rendelkező attitűdje és Dési marxizmusa között valóban volt különbség. Filozófiai utalások gyakran előfordultak például Bori Imre műveiben. A *Híd* 1960-as 1. számában például Sartre filozófiáját és regényeit részletezte bírálatban: „rossz filozófia az ilyen, bár aligha tagadhatjuk, hogy bizonyos körülményeket, társadalmi helyzetet nagyszerűen magyarázni és tükrözni tud. Az egzisztencializmust általában el szokták vetni minden haladó gondolat nevében” (BORI 1960: 75). Itt is láthatjuk az egyoldalú értékelés működését: hiába marxista Sartre, egzisztencializmusa „polgári dekadenssé” teszi. Alighanem tünetértékű a következő idézet is: „Dragan Jeremić még 1952-ben *A Nyugat korszerű filozófiája* című könyvének 7. oldalán ilyen filozófiai iskoláról számolt be: pragmatizmus, pluralizmus, radikális empirizmus, instrumentális [sic], axiológia, kritikai idealizmus, perszonalizmus, konkrét idealizmus, intuicionizmus, aktivista idealizmus, transzcendentális empirizmus, titanizmus, egzisztencializ-

mus, bovarizmus stb. stb. Lehet, hogy eme irányok rámutatnak az elidegenültség egy-egy részletkérdésére, de egyikük sem képes az elidegenült társadalom egészéről képet alkotni. S nekünk nem is ezek kelleneek, árnyalatainknak aligha találánk helyet a palettánkon” (BORI 2000: 10). Más műveiben szívesen támaszkodott filozófiai belátásokra, így például a *Varázslók és mákvirágok* című kötetében nagy előszeretettel használta Lucien Goldmann genetikus strukturalizmusát (BORI 1979). Mindenképpen említésre méltó Bányai János is, akinek az esztétikai-irodalomelméleti tárgyú írásai és előadásai filozófiai érdeklődésről is tanúbizonyságot tettek (lásd például BÁNYAI 1968). Mint ismeretes, Bányai 1974-ben szerezte meg doktorátusát Füst Milán költészetének strukturalista szempontú megközelítéséből, és referenciái között gyakran szerepeltek olyanok, mint Umberto Eco vagy Borisz Uspenszkij. A filozófia-esztétikai érdeklődéssel is fellépő irodalmárok közé sorolhatjuk Thomka Beátát is, aki különösen fogékony volt a kortárs francia és strukturalista elméletekre (lásd például THOMKA 1976a, 1976b).

Az egyes szerzők filozófiai olvasottsága gyakran kritikai-társadalomelméleti szövegekben is lecsapódott. Ide tartozik például Végel László *Radikális dialektika és a dialektika radikalizmusa, Forradalmi gyakorlat és humanizmus* és *Az utópia esztétikai dimenziója* című műve (lásd például VÉGEL 1968, 1969, 1970). A filozófiai referenciák számosak az írásában, utal többek között Marx, Kosík, Adorno, Heidegger, Grlíč, Lukács, Bloch és Marcuse könyveire. A 68-as újbaloldaliság szellemében ezek az írások többnyire az eszmékkal szembesítik a társadalmi valóságot, úgy, hogy közben egyfajta reális utópiát és radikalizmust vázolnak fel (minderről részletesebben lásd SZERBHORVÁTH 2005: 159–177). Valami hasonlót figyelhetünk meg az *Új Symposion*nak a forradalommal kapcsolatos körkérdése kapcsán is, amelyre Bosnyák István, Várady Tibor és Szalma József reagáltak (*Forradalom-blokk 1970*). Nem véletlenül nyilatkozta egykoron Bosnyák István, hogy fontos, hogy az ember „ki tudja művelni azokat a bizonyos belső érzékszerveket, amelyekről Marx is beszél, és nemcsak úgynevezett esztétikai szenzibilitást tud kifinomítani magában; hanem társadalmi, etikait, politikait, ontológiáit, filozófiáit is” (VÉKÁS 2017: 144). Az általános orientáció, vagyis a nyugati marxizmus recep-

ciója tekintetében ide sorolható Csorba Béla írása is Gramsciról, a „fragmentumok gondolkodójáról” (CSORBA 1977b). Végül pedig az általunk tárgyalt korszak végén kezdi el működését Losonc Alpár, aki számos, kifejezetten filozófiai jellegű írást publikált már ebben a korszakban. Ezek közül kiemelhetjük a *Még egyszer a radikális filozófia lehetőségeiről* címűt (LOSONCZ 1979), valamint a *Lukács és Heidegger* (LOSONCZ 1977). Bodrogvári Ferencet követően Losonc Alpár lesz az a vajdasági magyar, aki szisztematikus filozófiai életművet hoz létre magyarul és szerbül egyaránt, a tevékenysége azonban teljes intenzitásával az 1980-as években kezdődött el, ami meghaladja a tanulmányunk kereteit. Mindenesetre helyesen foglalta össze Gáll Ernő az *Új Symposion* alapvető beállítottságát, amely még az 1980-as évek elejére nézve is érvényes: „[e]szmeileg a praxisfilozófia, a marxizmus »meleg áramlatától« elválaszthatatlan kritikai tevékenység, általában az az orientáció bizonyult meghatározónak, amelyet olyan gondolkodók fémjeleztek, mint Lukács György és tanítványai, valamint Ernst Bloch és Herbert Marcuse” (GÁLL 1982: 652).

IRODALOM

- BÁLINT István 1963. A tartalom és a forma dialektikája. *Híd*, 7–8., 812–821.
- BÁLINT István 1965a. Mi a filozófia? *Híd*, 3., 422–425.
- BÁLINT István 1965b. A humanisztikus pszichoanalízis. *Híd*, 6., 832–836.
- BÁLINT István 1965c. Egy eredeti gondolkodó. *Híd*, 4., 514–517.
- BÁLINT István 1966a. Kísérlet a dialektikus egész felvázolásához. *Híd*, 11–12., 1323–1324.
- BÁLINT István 1966b. A marxizmus és a személyiség. *Híd*, 11–12., 1325–1326.
- BÁLINT István 1966c. Egy érdekes elmélet a szabadságról. *Híd*, 11–12., 1316–1322.
- BÁLINT István 1967a. Egzisztencializmus és marxizmus. *Híd*, 4., 384–389.
- BÁLINT István 1967b. Az utópia filozófiája és a filozófia utópiája. *Híd*, 5., 478–481.
- BÁLINT István 1967c. Jelen és jövő. *Híd*, 2–3., 258–261.
- BÁLINT István 1967d. A filozófusok ismét Korčulán. *Híd*, 9., 906–914.
- BÁLINT István 1968a. A zágrábi iskola ellen. *Híd*, 2., 259–260.
- BÁLINT István 1968b. A dialektika rehabilitálása. *Híd*, 7–8., 896–898.
- BÁLINT István 1971. I sutra svet biće internacionalan. *Praxis*, 3–4., 467–483.
- BÁLINT István 1973. Barát vagy ellenség a technika? Gondolatok a várnai filozófiai világkongresszus kapcsán. *Híd*, 10–11., 997–1003.
- BÁLINT István 1978. Filozófus, aki mozgalmat csinált. *Híd*, 9., 1085–1087.
- BÁLINT Sándor 1977. A szorongás apoteózisa című cikke, Suki Béla Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései elnevezésű könyvéről. *Új Symposion*, 150–151., 460–463.
- BÁNYAI János 1968. Az esztétizmusról. *Új Symposion*, 34., 2.

- BARTHES, Roland 1969. Brecht, Marx és a történelem. *Új Symposion*, 53., 7–8.
- BATAILLE, Georges 1979. Az erotizmus. *Új Symposion*, 171–172., 232–234.
- BLOCH, Ernst 1965. A haladás fogalmának differenciálása. *Híd*, 3., 289–436.
- BLOCH, Ernst 1972. Aktualitás és utópia. *Híd*, 4., 455–628.
- BODROGVÁRI Ferenc 1976. Az érték mint igazság. *Üzenet*, 9., 484–489.
- BODROGVÁRI Ferenc 1980. *Pedagógia és elidegenedés*. Életjel, Szabadka
- BODROGVÁRI Ferenc 1983. *Érték és utópia*. Forum, Újvidék
- BODROGVÁRI, Ferenc 1977. *Negacija i humanitet*. Radnički univerzitet „Veljko Vlahović”, Subotica
- BOGDANOVIĆ, Mira 2013. *Konstante konvertitstva. Hod u mjestu – od Đilasa do Đilasa*. CLS, Beograd
- BORI Ágnes 1976. Új törekvések a szovjet filozófiai kutatásokban. *Híd*, 2., 151–155.
- BORI Imre 1960. A szabadság útjai. *Híd*, 1., 74–78.
- BORI Imre 1979. *Varázslók és mákvirágok*. Forum, Újvidék
- BORI Imre 2000. *Identitáskeresésben*. Forum, Újvidék
- CSAPÓ Sándor 1936. „Filozófiai és tudományos esztétika 1–3.” *Híd*, 2–5., 14–17. / 11–12. / 3–6.
- CSORBA Béla 1977a. Heller Ágnes új könyvéről. *Új Symposion*, 144., 179–180.
- CSORBA Béla 1977b. Gramsciról. *Új Symposion*, 150–151., 457–460.
- DÉSI Ábel 1954. Csömör és közöny – Jegyzetek Sartre regényéről és filozófiájáról. *Kilátó*, 2/20, 100–105.
- DÉSI Ábel 1961. *A remény elve*. Forum, Újvidék
- DÉSI Ábel 1962a. Kifogások és észrevételek. *Ifjúság*, VI/14., 8.
- DÉSI Ábel 1962b. A távlat kérdése. *Magyar Szó*, 9/2., 13.
- DÉSI Ábel 1972. Tézisek Lukács György értékeléséhez. *Létünk*, 4., 610–623.
- DÉSI Ábel 1975. Apokrif töredékek. *Üzenet*, 8/5., 544–548.
- DÉSI Ábel 1977a. Ernst Bloch életműve. *Létünk*, 6., 341–350.
- DÉSI Ábel 1977b. Ernst Bloch bibliográfia. *Létünk*, 6., 351–359.
- DÉSI Ábel 1980a. Bevezető Bodrogvári Ferenc életrajzához és műveinek bibliográfiájához – Bodrogvári Ferenc műveinek bibliográfiája. *Létünk*, 4–5., 903–915.
- DÉSI Ábel 1980b. A filozófus reménye. *Híd*, 10., 1219–1224.
- DÉSI Ábel 1990. Bodrogvári Ferenc emlékezete. *Üzenet*, 5., 361–362.
- FARKAS Zsuzsa 2005. A humanizmus bajnoka (Bodrogvári Ferenc özvegyével, Varga Gyöngyivel beszélgettünk). In FARKAS Zsuzsa: *Mindent a városért. Interjúk, riportok*. Forum, Újvidék, 74–79.
- FOCHT, Ivan 1966. Kierkegaard a forma és a tartalom viszonyáról. *Híd*, 491–505.
- Forradalom-blokk 1970. *Új Symposion*, 59., 2–12.
- GÁLL Ernő 1982. Az *Új Symposion* „éveinek margójára”. *Korunk*, 8., 652–654.
- GRLIĆ, Danko 1965. Gyakorlat és dogma. *Új Symposion*, 1., 29.
- GRLIĆ, Danko 1966. Művészet és filozófia. *Híd*, 2., 253–260.
- Heidegger-blokk 1971. *Új Symposion*, 70., 65–93.
- HELLER Ágnes 1965. Érték és történelem. *Híd*, 9., 1101–1109.
- HELLER Ágnes–FEHÉR Ferenc 1978. Az esztétika nélkülözhetetlensége és megreformálhatatlansága. *Híd*, 7–8., 868–885.
- HÓDI Éva 1985. A jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás kialakulása. *Létünk*, 3–4., 502–527.

- JASPERS, Karl 1966. A tudomány és a filozófia a mai szellemi helyzetben. *Híd*, 5., 535–540.
- JUNGER Ferenc 1975. Egy sokarcú filozófiai irányzat körvonalazása. *Új Symposion*, 126., 366–367.
- KALAPIS Zoltán 2002. Bodrogvári Ferenc. In KALAPIS Zoltán: *Életrajzi kalauz I.* A-GY. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. Forum, Újvidék, 134–135.
- Kérdések és válaszok (blokk Heller Ágnesről) 1979. *Híd*, 6., 749–801.
- KÖHLER, MATTHIAS István 2012. „Budimpeštanska škola“ i Korčulanska ljetna škola. In OLUJIĆ OLUJA, Dragomir–STOJAKOVIĆ, Krunoslav (ur.): *Praxis. Društvena kritika i humanistički socijalizam*. Rosa Luxemburg Stiftung, Kancelarija za jugoistočnu Evropu, Beograd, 301–317.
- KOSÍK, Karel 1968a. Jelenlegi politikai válságaink I. *Új Symposion*, 39–40., 29–33.
- KOSÍK, Karel 1968b. Jelenlegi politikai válságaink II. *Új Symposion*, 39–40., 3–6.
- KUBURIĆ, Ana 2010. Nastava logike u srednjoj školi od 1950. do 2010. *Arche*, VII/14., 183–195.
- Lenin-szám (1970). *Híd*, 4., 335–462.
- LOSONCZ Alpár 1977. Lukács és Heidegger. *Új Symposion*, 150–151., 463–465.
- LOSONCZ Alpár 1979. Még egyszer a radikális filozófia lehetőségeiről. *Új Symposion*, 176., 330–333.
- LOSONCZ, Mark–PAVLOVIĆ, Aleksandar 2019. Belgrade 1968 Protests and the Post-Evental Fidelity: Intellectual and Political Legacy of the 1968 Student Protests in Serbia. *Philosophy and Society*, 1., 149–164.
- LUKÁCS György 1965. Taktika és etika. *Új Symposion*, 1965/1., 4.
- Lukács György emlékszáma 1972. *Híd*, 4., 455–628.
- MAJOR Nándor 1965a. Leszámolás Lefebvre-rel. *Híd*, 1., 146–149.
- MAJOR Nándor 1965b. Hasznos kézikönyv. *Híd*, 9., 1134–1136.
- MARCUSE, Herbert 1970a. Etika és forradalom. *Új Symposion*, 59., 9–12.
- MARCUSE, Herbert 1970b. Értekezés a felszabadításról – Az új szexizmus. *Új Symposion*, 65., 1–5.
- MARKOVIĆ, Mihailo 1965. A szocializmus és az öngazgatás. *Új Symposion*, 3., 28.
- MIHÁLYI Katalin 2009. *Dési Ábel hagyatéka*. https://www.magjarszo.rs/hu/2009_04_24/kultura/64013/D%C3%A9si-%C3%81bel-hagyat%C3%A9ka.htm (Letöltés ideje: 2019. 02. 10.).
- MILADINOVIĆ, M. Milan 1976. A humanizmus és a forradalmi átalakulás filozófiája. *Üzenet*, 1–3., 112–114.
- MILOŠEVIĆ, Nikola 1965. Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben. *Új Symposion*, 4., 22–25.
- MOLNÁR Verona 1976. A matematika filozófiai problémáiról. *Híd*, 1., 145–151.
- PETROVIĆ, Gajo 1969. A filozófia és a forradalom. *Új Symposion*, 53., 13–15.
- RADNÓTI Sándor 1977. Pilátus a krédóban. *Híd*, 3., 351–363.
- RADNÓTI Sándor 1978. Most. Walter Benjamin történetfilozófiája. *Híd*, 6., 759–767.
- RADNÓTI Sándor 1979. A szem. *Új Symposion*, 171–172., 275–278.
- REHÁK László 1967. Bogdan Šešić hozzájárulása az antropológiai neomarxista filozófia számbevételéhez. *Létünk*, 3–4., 98–121.
- SUKI Béla 1975. M. Heidegger filozófiatörténeti helye és hatása a nyugat-európai filozófiára és irodalomra. *Új Symposion*, 120., 99–106.
- SZALMA József 1970. „Az ember lehetősége” vagy a filozófia tárgykörének egyik kérdéséről. *Új Symposion*, 57., 27.
- SZERBHORVÁTH György 2005. *Vajdasági lakoma. Az Új Symposion történetéről*. Kalligram, Pozsony

- TAMÁS Gáspár Miklós 1979a. Maximum vagy abszolútum. *Híd*, 1., 77–89.
- TAMÁS Gáspár Miklós 1979b. Potencia és aktus. *Új Symposion*, 171–172., 245–250.
- TAMÁS Gáspár Miklós 1979c. Metakritikai levél Lukács György ontológiájáról. *Új Symposion*, 1979/175., 425–432.
- TAMÁS Gáspár Miklós 2014. *Ki az antiszemita?*
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tamas_gaspar_miklos_ki_az_antiszemita/ (Letöltés ideje: 2019. 02. 10.).
- THOMKA Beáta 1976a. Az értelmezés lehetőségei. *Híd*, 4., 525–526.
- THOMKA Beáta 1976b. Az utópia vége? *Híd*, 6., 761–769.
- TOLNAI Ottó 1962. Glossza. *Ifjúság*, VI/14., 9.
- TOLNAI Ottó 2004. *Költő dísznózsírból*. Kalligram, Pozsony
- TÓTH Lajos–VARGA István 1994. *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Életjel Könyvek 56, Szabadka
- VAJDA Gábor 1966. A tudomány egysége és a filozófia (Edmund Husserl tudományfelfogásának margójára). *Híd*, 3., 354–364.
- VAJDA Gábor 1970. A filozófia morális küldetése. *Új Symposion*, 57., 26–27.
- VAJDA Gábor 2006. *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*. MTT, Szabadka
- VÁRADY Tibor 1965. Erich Fromm: Szökés a szabadság elől. *Új Symposion*, 2., 12.
- VÉGEL László 1968. Radikális dialektika és a dialektika radikalizmusa. *Új Symposion*, 41., 6–9.
- VÉGEL László 1969. Forradalmi gyakorlat és humanizmus. *Új Symposion*, 46., 27.
- VÉGEL László 1970. Az utópia esztétikai dimenziója. *Új Symposion*, 65., 6–8.
- VÉGEL László 1971. Althusser és az elmélet forradalma. *Új Symposion*, 69., 32–36.
- VÉKÁS János 2017. *Utak 2. Interjúk és társadalomtörténeti portrék*. VMMI, Zenta
- VUKOVICS Géza 1964. A társadalomtudományok nyomon követése. *Híd*, 6., 709–716.

JEGYZETEK

¹ Köszönetünket fejezzük ki a könyvtár igazgatójának, Dragan Rokvićnak, hogy lehetővé tette számunkra a hagyaték kutatását.

² A beszélgetésre 2020. március 11-én került sor.

BETHLENFALVY GERGELY

„hinta-palinta bele a halálba”

Bíró Tímea: *Hosszú*. Forum, Újvidék, 2020

Az emberi nyomorúság kétfelé van bekötve: a testi-materiális szférába és a pszichés-metafizikai szférába. Előbbi a fájdalom, utóbbi a méltóságvesztés. Előbbi a test, utóbbi a szellem leépülése. Az izmok, a szervek, illetve a tudat működésének felszámolódása. Bíró Tímea költészete mintha efféle belátások vagy logika mentén szerveződne, és az e szférák közötti oszcilláció határozná meg a szövegekben megszólaló én viszonyait az őt körülvevőkhöz. Már az első, *A pusztítás reggelei* című kötete tárgyává tette a szegénység, a kilátástalanság és reményvesztettség, a családon belüli szeretetlenség, az erőszak, a bántalmazás, a betegség, a halál és a gyász nemhogy feldolgozhatóságát, egyáltalán a mindezek természetére, szerkezetére, mibenlétére vonatkozó kérdéseket. Az említett kötet azáltal tudta elkerülni, hogy megszólalásmódja és témaválasztása miatt a nyomorpornó vagy a freak show regiszterébe szoruljon vissza, hogy igyekezete a nélkülözés, a testi enyészet, a szeretethiány stb. praktikus, hétköznapi aspektusainak feltárására is irányult. Megkísérelte nem szóhoz juttatni a szentimentalizmust, valamint érvényteleníteni az önsajnálati pózt; másfelől a nyelvi potenciálja is ebből fakadt, nevezetesen, hogy a traumát mint olyat egyszerre elementáris és banális, közömbös, mondén valamiként tudta megmutatni. A két pólus feszültsége és az alapvetően egymástól távoli tartományokhoz tartozó fogalmak diszszonanciája révén sikerrel gazdagította a traumát övező diskurzusokban elkoptatott, inflálódott fogalomkészlet használati módjait. Ezt a poétikai stratégiát folytatja a szerző *Hosszú* című kötetében is, de ezúttal kifejezetten a haldoklás, a lassú (*hosszú* mint hosszan tartó?) testi

enyészet áll e szövegek fókuszában. E haldoklás-szólamot meg-megszakítják a nőiségre, az anyaságra, a meddőségre vonatkozó futamok, illetve az asszociáció szervezte, szürrealizmusba hajló betétek. A kötetbe felvett szövegeket nem tagolják címek, csak elválasztó vonalak, így a vers(ek) egyetlen szakadozó monológként is olvashatóvá válnak. A versbeszéd címzettje, megszólítottja az a személy, az az éppen elenyésző *te*, aki immár aligha képes megérteni a hozzá intézettekét, s a szöveg ezzel a gesztussal, az E/2 következetes alkalmazásával eléri, hogy ez a *te* a lírai alany haldokló anyja és az olvasó közé ékelődjön. Az olvasó az anyához szóló szavak címzettjévé válik, s ez az olvasói perspektíva vagy nézőpont szerkezetét, tulajdonságait is meghatározza (például azáltal, hogy részvételre kényszeríti a befogadót, s a kívülálló megfigyelő pozíciója nehezen tartható...), sőt a megszólítotttság érzete mint afféle *memento mori* visszhangzik az olvasóban: „rád is ez vár, mindezt te sem kerülheted el”. A kötet ritmusa, amelyet a sortörések és *enjambement*-ok, valamint a viszonylag hosszú sorokon át áradó versbeszéd adnak meg, egy olyan hangnemhez társul, amely mintegy leképezi a kimerültséghez társítható szellemi kondíciót: a zaklatott, egymást érő, egymásra nyíló gondolatok strukturálatlanul, mégis jól meghatározható tengelyek: a haldoklás és halálvárás körül örvénylenek.

A kötetet alkotó monológot vagy belső beszédet a rák emésztette öreg, nagyanyai test romlása köré felvont metaforaháló tartja egyben. A kötőanyag, az ágynemű vásznainak szálai, melyek egyre felfeslenek, mígnem az anyag egészen szétfoszlik, roncsolódik és használhatatlanná válik (épp ahogy a test oszlik-bomlik); a pöröség, a meztelenségből fakadó kitettség; a testet elhagyó nedvek képzete, a porhüvely aszalódása; a sebek és a szemüreg sötétje – mind újra és újra felbukkannak a kötet szövegeiben. A radikális átalakításoktól, átírásoktól mentes ismétlődések hűen tükrözik a kötet által színre vitt haldoklás vonatottságát. A versbeszélő, mint már utaltam rá, igyekszik elkerülni a haldoklás heroikus, magasztos módon való feltüntetését, inkább a betegápolás, a sebtisztítás, az orvosi adminisztráció sziszüphoszi folyamatai válnak hangsúlyossá. És ez az a kontextus, amelyben a gyógyulás iránti vágy és a gyógyulást talán előmozdító erőfeszítések, valamint a halálra mint felszabadító, megköny-

nyebbítő eseményre való várakozás egymásnak feszülnek: „félek, hogy nagyon sokáig lesz önmagadban részed” (7); „fojtogat a félelmed és nem is értem / ezért imádkoztál hogy vége legyen” (12); „istentelenül formálom / a szavakat te pedig lassan hitetlen leszel amiért nem viszl” (25), és az istenhit *biztos bizonytalanságát* a kötet később nagy nyelvi erővel jeleníti meg: „rajtunk isten szeme bennünk a tagadása” (55); „csapkodja az / ajtókat a halál te is azt a napot várod amikor minden tárva-nyitva / lesz és nem számít hogy bennrekedtünk vagy kívül vagyunk mert / belénk égett a ház” (28); „vérzik a szív az agy lebénel a test / [...] a belső vérzés vet / mindennek véget felszabadít minket” (36); „olyanok vagyunk mint a szerelmesek akik / képtelenek elengedni egymást így öleljük magunkhoz a termékeny haldoklást” (47). A veszteglés, a türelmetlenség, a halogatás, a reményvesztettség és a tettvágy széttartó vagy paradox ingereit Bíró Tímea kötete remek dramaturgiával és arányérzékkel ütközteti. Meglátásom szerint a kötet legnagyobb erénye az, hogy a *másik* haldoklását szemlélő alany önreflexív működését képes az e működést közel ellehetetlenítő ellentmondásosságokkal együtt színre vinni, a beteg nagyanyját kitartóan ápoló, fürdető, pelenkázó, etető beszélő például így válhat gyilkossá, mert „nem hagyja [őt] éhen halni” (20), de így merülhet föl az a kérdés is, hogy vajon a gyász megelőzheti-e a halál beálltát. Amíg a kötet szerkezete és tempója egy átgondolt koncepcióba látszának illeszkedni, addig a kisebb egységek, a tagmondatok és szintagmák szintjén esetlegesség érzékelhető. A szöveg előszeretettel él szokatlan és vakmerő képzettársításokkal, de ezek a figuratív megoldások gyakran az absztrakciók olyan viszonyítási pontok nélküli terébe röpítik az adott szövegrészt, hogy az egyre csak képződő jelentések végül szemantikai káoszhoz vezetnek (lásd például: „fulladással és hidegrázással teli menetirány” – 27; „liftajtók mögé kiskorúsított tüdőkapacitás” – 34). Más esetben beigazolódni látszik a feltevés, mely szerint a halálról meglehetősen nehéz hitelesen, a giccset elkerülve megszólalni, mert a felfokozott érzelmek, és a halálfenomén komplexitása között nehéz egyensúlyt találni: míg előbbi a hatáskeltésben, utóbbi a visszafogott, megfontolt megnyilatkozásban „érdekelt”. Az alábbi passzus olyannyira telített a hatáskeltő elemekkel és képzavarokkal, hogy nem képes a tár-

gyává tett traumát nyelvi eszközökkel érzékelhetővé tenni: „a sok száz közül melyik folyó visz el hozzád / hány éjszaka tapos még rajtam semmibe futó nyomokat / eloldódott testem sodródik a kanyarokkal a félelmekkel / feszít belül a döntés iszapos súlya hogy melyik irány / melyik égtáj szüli a lenyűgöző képet / állsz a parton minden porcikád várakozik elsötétül a / szemed a könnytől hihetetlen jelen...” (48).

A *Hosszú*, úgy vélem, egyenetlen, hullámzó színvonalú kötet lett. Ez talán annak tudható be, hogy annak nem titkolt ambíciója erős atmoszférát teremteni, s elsősorban a versben megszólaló én érzületeit és hangoltságát színre vinni, csakhogy épp az ezekre utaló szövegrészeket és a jelentéskonstruáló nyelvi mechanizmusokat a szöveg sok esetben túljelöli, túlbeszéli, ezzel csökkentve a vonatkozó részletek nyelvi potenciálját. Egyetlen kézenfekvő példa: „nincsenek látogatód attól félnek megfertőződ őket telefonon / se hívnak mintha a betegség átkúszhatna a készüléken” (30). Az első sor többértelműségét, melyet egyébként igen leleményes módon itt is a soráthajlás biztosít, a második sor – a túljelölés révén – felszámolja, hiszen didaktikusan elmagyarázza, pontosan mi is az esetleges zavar vagy értelmezési nehézség oka, majd meg is szünteti azt. A kötet legmeggyőzőbb részei tehát éppen nem az érzelmi-
leg szaturált epizódok, hanem a beszélő szikár, önmagával is kíméletlen megszólalásai. A szöveg ezt jellemzően vagy a megrázó, olykor egyenesen sokkoló jelenetek leírásába illesztett, azokat eltérítő, *ironizáló* hétköznapisággal, tehát stílusteréssel éri el („az / utolsó kenet után a testben gyulladássá válik a folytonos várakozás / *reggel kéne megtörténnie akkor lehet lebonyolítani a hivatalos ügyeket* / a patológia két óráig dolgozik utána napokig meztelenkednek a testek / nem ad rájuk senki ruhát reggelre pedig kiülnek a bőrre a szégyenfoltok / és nem győzik púderrel eltakarni a kéket a zöldet a sárgát / a hátadnál félbevágják úgy terítik rád *valami olyat kéne amit kevésbé sajnálsz*” – 19; kiemelés tőlem), vagy az érzelmi működést mintegy felfüggesztő vagy kizáró orvosi-kórházi, illetve hivatali magatartásminták plasztikus ábrázolásával („doktor úr csak egy percre / jöjnek szerdán hogy az orvosával beszéljek ő csak / vizitelt de mégis hányra egész napra mert szerdán már reggel / becsöngetek az osztályra ezt így nem lehet megsértettem a házirendet [...] hagynak

ezek megvakulni alig várják a végső lecsukódást / utolérem az orvost hazamehetsz meghalni napok kérdése” – 16–17). Ezek a szövegalkotó eljárások a magasztost a puszta realitáshoz láncolják, rámutatva ezáltal a halál és a haldoklás esszencializáló és tapasztalati megközelítéseinek feszültségére, amely, úgy vélem, Bíró Tímea kötetének legfontosabb tanulsága.

TÓTH RAMÓNA MIRTILL

A te fájdalmad az enyém helyett

Terék Anna: *Háttal a napnak*. Forum–Kalligram, Újvidék–Budapest, 2020

Az ég közepén feketedik a Nap, a lírai én újra és újra önmagát szólítja meg, a *Háttal a napnak* pedig saját gravitációs mezőt teremt. Ez beránt, lehúz, de legfőképpen *kicsordít* önmagunkból. Terék Anna kötete nem apa-, Isten- vagy traumaverseket számlál. A kötet darabjai egytől egyig énversek, a kifejezés legkiválóbb értelmében. A szoros kompozícióval, a hagyománnyal, az el- és odafordulással ügyesen játszó kötet a világon ütött résként vall a hiányról és a hiány értéklehetőségeiről.

Ez a rés- vagy törés-élmény pedig nemcsak a lírai én test- és valóságtagpaszatalatában üti fel a fejét – „Áll a levegő a porban / és ahogy közeleg az este, / úgy töri fel apró repedésekkel / az eget.” (*Gombostűk*) vagy „És kibújik belőlünk. / Mert tele vagyunk résekkel, uram.” (*Állat*) –, nemcsak a kötet nyelvének központi szerveződése, hanem létmódja is egyben: Terék Anna lírája megállítja, *kinyújtja*, átírja az idő és a tér menetét, vákuum- vagy sokkal inkább résponstot ütve a világ testén. Mindehhez egy áldialógus lehetőségéhez, a gyász és ima beszédmódjához nyúl. Terék Anna lírai énje nem monologizál, hanem *önmagával lép dialógusra*. Az egyik oldalon tehát mindig ott áll a könyörgő, suttogó, testszerű lírai én, a másikon pedig az Isten, a Nap, az Apa, és végső sorban önmaga tekint vissza. A látásmetaforák szemléletesen vezetnek mindezt végig, hiszen a lírai én beszédpartnere a homályba vész, önmaga megpillantását újabb és újabb tényezők akadályozzák. Látjuk az Apát, az Istent, Szabolcsot. A hiány pedig nem szűnik, hiszen a szöveg minduntalan jelzi, hogy a világon ütött lyuk, mindig és mindenkor az egyén testén feketedik. „Az es-téhez hegeszti / az ég alját a nap. / Kapar belülről valami, / és nem találja

a belőlem / kifelé vezető utat." (A szív mögött). A kör bezárul, és nyughatatlanul ott lebeg a szövegek felett annak az érzése, hogy a dialógus igazából öndialógus, az apa-trauma pedig én-trauma. Így a *Háttal a napnak* nem alfa vagy omega, hanem nullpont, saját gravitációval rendelkező origó, amely többé nem rendezhető egyazon görög betűk sorába.

Mindeközben mégis bátran nyúl a hagyományhoz, és az nem őrli fel, nyomja el vagy zárja béklyóba a versnyelvet. Szoros, meglepően konvencionális kötetkompozícióval dolgozik, a linearitást, a fel-felütő belső ritmikát és az aposztrophé tagadhatatlan erejét használja, de nem fullad bele a konvenciókba. Ehelyett magabiztos és sajátos lírát beszél, átöleli a régi, miközben az „*Apámnak*” ajánlással a referencialitás rettegett csapdájával játszik. Teszi mindezt úgy, hogy bebizonyítja, nem a tematika teremti a nyelvet, hanem a nyelv teremti a tematikát.

A kötet hagyományos narratívát épít, a sötétségtől halad a fény felé, egy vélt (vagy valós) megváltás irányába. Ez a szorított linearitás vagy fejlődés-elv a gyásztematikával karöltve bár tradicionális utat fest fel, mégis hozzásegíti a kötetet ahhoz, hogy az apahagyomány fullasztó konvencióit visszatükrözhesse. Így a *Háttal a napnak* maga is csapdává válik, egy levethetetlen vonzaskörzetté, amely bele-beleszorít a determináltság és a szabadságvesztés alapélményébe.

A szövegek, mikor az apa- vagy az istenvers-formulák mögé bújnak, felkínálják a dualitás lehetőségét. Sőt, nem is felkínálják, hanem belezárnak abba. A dualitásba való beleragadás, a kényszeres aposztrophéhasználat, az *uram* kifejezés mind-mind tengelyt képeznek a kötetben, lehatárolnak, becsalnak egy nagyon zárt és nagyon szűk térbe. Ahogy az alkoholizmus, a trauma, az apa-trauma teszi ezt az egyénnel, a szövegek is kényszeres pályára állítják a befogadót, az pedig súlytalanul lebeg egy körkörös rendszerben, melynek közepén az elfeketedő Nap, az apa, az Isten, vagyis a *Háttal a napnak* foglal helyet.

Mindehhez „túlhangsúlyozott” tematikával, újra és újra ismételt motívumokkal él, ezzel pedig a kötet nemcsak nyelvet teremt, hanem *tanít* is. Ismétél, értelmez, megjegyztet. A trauma egy olyan nyelvét beszéli és beszélteti, amely szinte már-már úgy nehezedik rá a befogadóra, mint az anyanyelv elsajátításának első pillanatai. Egyszerre természetes és ide-

gen. Kényszer és feloldozás. A nem-beszélés vagy inkább a saját fájdalom nyelvének áthelyezése a másokra a Terék-kötet fő tétje.

Egy seb a világon, egy rés a múlton, egy ütésfolt a testen. Ezek tapasztalatában veti meg a lábát a kötet, jobban mondva beköltözik ezekbe. Hiányverseket kapunk, de pont azért nem apaversek ezek, mivel bár a lírai én az aposztrophé segítségével a hiány tárgya, az apa mögé bújik, a nyelv elválaszthatatlanul sajátja marad. Mégpedig azért, mert ahhoz talál nyelvet, hogy kifejezze, mit is jelent az a fajta „összeköttetés”, de-termináltság, mikor a saját nyelv, a saját üresség, a saját seb maga is rejtőzködni kezd, mindaddig, míg észre sem vesszük, hogy *csak arról nem tudunk beszélni, ami igazán a lényeges volna*. Arról, ami saját.

A *Háttal a napnak* tehát nem a látható és láthatatlan, a sötétség és a fény bináris tengelyein érthető meg, hanem pont abban a „közé szorultságban”, ahogy a lírai én önmaga felfedésén fáradozik, miközben kénytelen más mögé rejtőzni. A fájdalom, az elmondhatatlan erotikája ez. Bár a Nap égetve világítja meg a lírai én arcát, mi újra és újra édesapját láthatjuk csak viszont. A sok-sok megszólított mögött pedig tagadhatatlanul egyvalaki áll, a lírai én lecsupasztva, némán, átégetett szívvel.

BITTNER MÓNIKA

Nem kell a halálról írni

Zvonko Karanović: *Mindennapi pusztság*. Forum, Újvidék, 2020

A Forum Könyvkiadó *tranN(S)zakció* sorozatában jelent meg Zvonko Karanović *Mindennapi pusztság* című verseskötete. A szerb költő hat könyvéből válogatott Benedek Miklós, aki 2019-ben Zvonko Karanović verseinek fordításával nyerte el a Babits Mihály műfordítói ösztöndíjat, valamint a 2021-es Bazsalikom Műfordító Díjat.

A gyűjtemény eklektikus volta már csak a válogatás miatt is adott, a műfaji sokszínűség ellenére a kötet mégis egységes. A kapcsolódási pont az utószóban Fenyvesi Ottó által megfogalmazott „reflexiók sorozata arra az időszakra, amelyben élünk adatik”. A korszakunkra adott költői válasszokból aligha meríthetünk vigaszt, a kötetben található kilencvenkét költemény lírai alanyai perifériára szorult (anti)hősök, akik szenvednek és nem akarnak a globális kultúra résztvevői lenni. Nyugtalanító atmoszféra uralkodik a versekben, a szereplők elmélkedései néha olyanok, mintha az apokalipszis félkész állapotú forgatókönyvéből idéznének. *A visszhang szobájában* jelenik meg ez a kép: „A külváros áthelyezésével / foglalkoztam, / a csápjaimmal a holdat simogattam, / kerültem az epilepsziás bohócokat / és az áttetsző gyíkokat, / hátrafelé haladtam, kelet felé / néha ugrálva / néha kúszva.” A recenzió címét a kötet egyik sorából kölcsönöztem, amely a második ciklus – meglehetősen markáns üzenetű – nyitóverse, az elemzésem vezérfonalát a happyend-kultúra leírására mint társadalomkritikára fűzöm fel. A fogyasztói társadalom a középszerűek játszótere, nem preferálja a régi, klasszikus értékeket, az emberi élet társadalmilag elfogadott célja az egyre növekvő számú javak és szolgáltatások birtoklása és használata. A *Holdra akasztva* című versben olvas-

hatjuk, hogy „hozzászoktunk ahhoz hogy a dolgokat / vagy túl lassan vagy túl későn kapjuk meg / és ez a sebesség / semmit sem jelent / túl lassan vagy túl későn kapni / de gyorsan elfogyasztani / a tehetség / hátrány a happy end felé”.

Karanović több szempontból is rendkívüli, nemcsak a szövegformai, hanem a versszerkezeti megoldásai is figyelemreméltóak. Témáját nem a világ szépsége adja, sőt, kifejezetten a kiábrándító dolgokat jeleníti meg, bár érdekes módon mégis abban a költeményében tűnik fel a legcsodálatosabb metafora, amit a koszovói háború idején írt: „és te Szerbia / szilvafa alatt alvó szépség / leszegett fővel emlékezz a történelmedre”. A művekben olyan meghökkentő és rendhagyó verstani szerkezeteket találunk, amelyeket nehéz definiálni, Karanović felrúgta a hagyományos verstani struktúrákat, és megalkotott egy eddig nem létező műfajt, amely a verses és prózai forma, a dal, az episztole és a novella egyvelegként írható le. A *Mindennapi pusztság* nem hagyományos poétáknak való vidék, igazság szerint semmi sem áll tőle távolabb, mint a líra konvencionális megközelítése. Ez a gyűjtemény azoknak szól, akik szeretik az intertextuális szövegjátékokat és járatosak a szimbólumok világában. A szerző közvetlen vagy közvetett utalásokkal vezeti az olvasót a beatnemzedék nonkonformista kulturális miliójétől a nem mindennapi prózaverseken át a háborús versekig.

Az *Életünk legszebb évei* címet viselő első ciklus fő motívumai a beatnemzedék és az underground köré épülnek, ebben a szakaszban Karanović többször megidézi Ginsberget. Az amerikai költőt legnyilvánvalóbban az *Üvöltés az álmok önkiszolgálójából* című költeménye jeleníti meg, ami egyértelműen (és többszörösen is) hommage-vers, de az egész cikluson érezhető Ginsberg hatása: mindenből merít, ami csak szembejön vele, bármiből lehet költészet, ami áthalad az emberi elmén. A szakasz legdöbbenetesebb darabja a bevezetésben is említett *Nagy fáradtság* című költemény, amely – csakúgy, mint Ginsberg *Amerika* című alkotása – cinikus hangvételű és vádló politikai állásfoglalás. Ez a kötet egyetlen verse, amelynek szerepel a végén a dátum: 2000 május. Az keltezés feltűntetésének oka, hogy a vers 2000 tavaszán – egy évvel a NATO-bombázás után – nem jelenhetett meg. A költő nyílt véleménynyilvánítása az akkori

helyzetről, amelyet az eredetileg *Szerbia* című versben megfogalmaz, mindenhol be volt tiltva. A műben nem ír halottakról vagy lerombolt helyszínekről, nem jelenik meg sem fizikai sem verbális erőszak, „pusztán” a háború miatt elszalasztott lehetőségeket és egy végletekig kimerült ember könyörtelen kérdéseit olvashatjuk. A ciklusra jellemző sajátosság, a felsorolásszerű helyzetismertetések, az írásjelek és a nagybetűk hiánya ebben a versben még erőteljesebbé teszik a mondanivalót.

A második, *Ketrecek* elnevezésű ciklusban Karanović olyan társadalmat rajzol meg, amelynek hősei egyre távolabb kerülnek a kapitalista értékrendtől. Van, aki nem akar részt venni benne, valamiképpen figyelmen kívül hagyja a valóságot, és valamilyen múltbeli világban él. A lírai helyszíneket azonban bármennyire szürreálisan ábrázolja a költő, mégis beazonosítható a jelenlegi civilizációnk, és ez a felismerés rendkívül nyugtalanító. Ez a neonfényű, kiüresedett disztópikus megapolisz sajnos a mi térségünk, a mi ketrecünk. Látszólag rendezett, mások által boldognak mondott, közös lakóterületen élő emberek összessége vagyunk. Az erkölcs és az együttérzés luxussá váltak, az érzelmek pedig árucikké silányultak. Véleményem szerint még senki sem ragadta meg ilyen kíméletlenül a valóságot, amiben élünk, egyetlen kifejezéssel: happyend-kultúra.

Eláraszt bennünket a nehézségekről tudomást sem vevő, sikerorientált, kritikátlan derűlátás. Ami nem öl meg, megerősít. Minden okkal történik. Minden fejben dől el. A felénk áradó, ellentmondást nem tűrő életigenlésbe fogunk belefulladásni. Karanović alakjai ezt az emberi természetet meghazudtoló, „csakazértis” boldogságot utasítják el, és egyfajta belső emigrációba vonulnak. Az *Átalakulás* hőse beismeri, hogy: „Haraggal telve bosszút forral azok ellen, akik a hetilapok ragyogó homlokzata mögül leskelődtek. / Akik a napilapok ragadós szürkeségében éltek. / Akik a weboldalak virtuális sűrűjében rejtőzködtek.” Műfajilag egyébként meghatározhatatlanok a második ciklus írásai, a prózaversek meglehetősen széles határain is túllépnek, de ez a típusú határsértés ugyancsak inspiráló. Ha mindenképpen definiálni akarnánk a műfajt, akkor nevezhetjük az alkotásokat szituációtöredékeknek. Ezekben a jól követhető narratív történetekben az a közös, hogy (többnyire magányos) hősei valamiféle

válságba kerültek, és úgy próbálnak meg ebből kikeveredni, hogy nem adják fel a saját elveiket és hűek maradnak önmagukhoz. Szintén az *Átalakulás* című vers szereplője ébred rá, hogy: „Önmagát is meglepte azzal a vágyával, hogy ellenálljon”. Az elképzelés eleve kudarcra van ítélve, a jelenlegi társadalomban vagy az elvek buknak el vagy az egyén. A történeteket Karanović művészeti szimbólumokkal teszi színesebbé és az üres hotelszobába, szemeteskonténerbe, autóba, ágyba, intenzív osztályra, erkélyre vagy az éjszakai utcára belopja a legnagyobb 20. századi ikonokat. Olyan elődök szövegét hozza játékba, mint Rimbaud, Dosztojevszkij, Prévert, Bolaño, Ginsberg, de találkozhatunk filmművészeti utalásokkal, Godard, David Lynch vagy Dušan Makavejev is megjelenik a művekben.

Bevezetés a szépirodalomba ez az intertextuális szöveggyűjtemény, amelyet sajátos és magával ragadó stílusban szervíroz a szerb költő, bámulatos, ahogy a provokáció fogalmát tökéletesen kimerítve teszi fel a kérdést a Prévert-re utaló versben: „Nem érzékeli a szavak jelentéktelenségét?” Karanović a végletekig ironikus, nem kímél senkit ebben az egzisztencialista pokolban, még önmagát sem. „Az embernek tennie kell azért, hogy komolyan vegyék!” A posztmodern kelgyő enfarkába harap. A harmadik, *Aranykor* ciklusban találjuk a legkonkrétabb utalásokat a jelenkor társadalmi és művészeti mozzanataira. Az elnevezés, ami olyan korszakot jelöl, amikor a társadalom virágzik és összhangban van minden-
nel, számos kérdést vet fel. Most lennének abban az időszakban, amikor a kultúra és művészet a csúcson van? Aligha. Újabb fricska az olvasónak.

Az *Aranykor* szereplői hétköznapi emberek, akik a társas kapcsolatok kiüresedésétől szenvednek, és nem tudnak (vagy nem akarnak) alkalmazkodni ehhez a világhoz. A mindennapokban szembesülnek a társadalom igényeivel, tudják, hogy milyennek kellene lenniük ahhoz, hogy beálljanak a sorba, de nem tesznek eleget ezeknek az elvárásoknak. A terv és valóság közötti szakadék klasszikus frusztrált állapota ez. A tömegkultúra globális univerzumában elég nehéz megőrizni az identitásunkat, kiváltképpen akkor, ha nem illeszkedünk az aktuális kritériumokhoz. Lehetünk egyéniségek, de a jelenlegi kíváncsi, hogy az előírásoknak megfelelően legyünk egyéniségek. Csomagolva, sorba rakva, megszámlolva.

Vallomások, paradoxonok, ismétlődő szimbólumok, furcsa helyzetek jellemzik ezt a melankolikus világot, melyben a történetek (vagy történések) szinte lényegtelené válnak, a versek a szereplők belső világát mutatják meg.

A helyszínek nem a ténylegesen létező, közönybe fulladó emberek nyomorát akarják megmutatni, hanem az egyetemes nihilt. A történet helyett csak az idő ragadható meg, de az sem múlásában, hanem egy jövőtlen statikusságba ragadva. „A pokol lent van, és mindenki ott van.” A verssorok szándékosan széttöredeztettek, mozaikszerűek, visszatérő megoldások a szavak és szótagok ismétlése.

A ciklus másik fajsúlyos témáját a háborús versek adják, melyekben Karanović dísztelen költői képekkel mutatja be a valóságot. A precíz helyzet-ábrázolás mentes minden szentimentális sallangtól, ezzel olyan érzelmi többletet hordoznak magukban, hogy szükségtelenné teszik bizonyos dolgok kimondását. Metaforamentes, egyenes beszéd jellemzi az alkotásokat, a versek címe is puritán, lényegre törő: a *Háború volt* vagy a *géppuska, géppuska, géppuska*. A sorok közötti zaklatott távolság a hiányt, a semmit, a háborús sebeket jeleníti meg.

Lázár Tibor illusztrációi értőn közvetítik Karanović világát. Melankolikus, meghökkentő vagy éppen humoros, a fogyasztói társadalmat bíráló pop-art hatású alkotásokat fedezhetünk fel a versek között. A monokróm megjelenés jól illeszkedik az atmoszférához, ráerősít a monotóniára, és kölcsönöz a tartalomnak valamiféle időtlenséget.

Állandóság, körforgás és visszatérés a legfontosabb motívumai Zvonko Karanović költészetének. A változás és megváltás egy folyamatosan jelenlevő illúzió marad, a valahova tartó, de sehová sem megérkező lírai alanyok Tarr Béla szereplőire emlékeztetnek. Az ikonikus filmrendező egyik sokat idézett gondolata belesimul a szerb költő univerzumába: „Gyűlölöm a történeteket, a történetek ugyanis elhitetik az emberekkel, hogy történt valami.” A *Mindennapi pusztaságot* olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy itt „valójában semmi sem történik”.

PISZÁR ÁGNES

Folyamatos jelen

Fenyvesi Ottó: *Paloznak overdrive*. Scholar Kiadó, Budapest, 2021

Új verseskötetében a felgyülemlett életrajzi élményanyag Fenyvesi Ottót a költői narráció felé vezet el. A rock, a punk és a blues eddigi lírai kifejezésformáit egyféle elbeszélői forma váltja fel. Paradigmaváltás ez, bármennyire is tiltakozott ellene a költő még a *Minimum rock & roll*-ban: „ha még egyszer olyat szólok, / hogy paradigmaváltás, vagy valami hasonló, / úgy rúgok alá” (52), hat évre rá pedig már a következőket mondja új kötetében: „az aktuális paradigmaváltás óta / mélyültek ráncaink” (76). Két sikerkönyve, a *Halott vajdaságokat olvasva* I. és II. nyomán az epikum felerősödik, és a vers megkapja téridejét. A *Paloznak overdrive* egy egész élet emlékéanyagából áll össze: a korai gyermekkortól, az *Új Symposiont* megelőző, majd az ehhez kapcsolódó időszaktól kezdve a Balaton melletti Lovasig, az egykori római útig, ahol az 1991-es Magyarországra való áttelepedése után talált otthonra a szerző. Irodalomtörténeti tény aztán az az élményanyag is, melyet korábbi köteteinek sorai jelentenek számára: „a szabadság foglyai leszünk, / mert lételemünk a szabadság” (78) (*A szabadság foglyai*) vagy „egész életemben rend után // kutattam a káoszban” (80) (*A káosz angyala*) etc. A narráció kiindulópontja a lovasi ház terasza, innen indul el és ide tér vissza az emlékezés, melynek terei adottak, csak időfelfogása sajátos. „Az évek a múltba mosódnak, / a memória örök jelenné sötétül” (37). Előbb pedig „Agyamon átsuhannak az angol igeidők: / folyamatos, befejezett múlt, / folyamatos, befejezett jelen, / folyamatos, befejezett jövő” (35) – írja a *Folyamatos jelen* című versében. A vers középpontjában a nosztalgia áll, amely átírja az ismert filozófiai kérdést: „Miért van egyáltalán létező, és miért nincs inkább semmi?” Feny-

vesinél ebben a versben: „Semmi esztétika, / semmi valami” (40). Az általa kedvelt Heidegger így vezeti el a költőt a *nemlétező*be. A folyamatos jelen egy olyan időállapot, melyben nála a múlt, a jelen és a jövő egy valóságosan kiszülő villámcsapás által érkezik el a *semmibe*.

A kötet nyitóverse a vajdasági gyermekújság, a *Buksi* története, benne a felejthetetlen képregényekkel. Ez azért is fontos, mert az egykori Jugoszlávia a képregényeiről volt nevezetes. Fenyvesi Ottó első olvasmányélménye fontos kiindulópont munkássága alakulástörténetében. Kép és szöveg a későbbi kollázsaiban találkozik ilyen erőteljesen. Életrajzi sorozatának második darabja, az *1968* a kamasz költőt idézi meg, csak mellékesen szól benne a szovjetek bevonulásáról Csehszlovákiába, túl fiatal még, hogy az eseményt megértse, az 1968-as diákforrongásokról pedig mit sem tud. Életének és irodalmának legfontosabb mozzanata ebben az időben a *rock and roll*al való megismerkedése, amely majd központi szerepet játszik költészetében. A további versek is életrajzi jellegűek, *hommage*-ok és alkalmi versek, melyekben életművének legfontosabb mesterei és pályatársai sorakoznak föl: Benes József, akitől a képzőművésznek induló költő köszönhet sokat, Mócsi Ferenc, Tolnai Ottó, Tandori Dezső, a költői barát, Sziveri János és új arcok Nagy András, Péterfy Gizella etc.

Érdekes, hogy noha utal egyes verseire, a *Polaznak overdrive* nem *ars poetica*, inkább költői elszámolás ez eddigi munkásságával és annak hátterével. Nem mintha a kritika ezt eddig nem tette volna meg, de Fenyvesi Ottó mintha korszakhatárt akarna húzni, mintha most érkezett volna be. „Minden megvan – mintha tegnap / történt volna” – írja a *Folyamatos jelen* című versében, majd hozzáteszi: „és mégisincs” (40).

A hosszúvers Tolnai Ottó, Domonkos István, Sziveri János és mások, majd pedig Fenyvesi Ottó által vált *symposionista* hagyománnyá. *Hom-*

mage-aiban meg is idézi a nagy mestereket és a pályatárs Sziveri Jánost. A harmadik generációs költő legújabb versei a Tolnai Ottó által művelt hosszúvershez kapcsolhatók, amelynek epikussága leginkább megfelel koncepciójának. A kritika Fenyvesi Ottót a szubkultúra felől vizsgálja, és legsikeresebb alkotásait Ginsberg teljesítményéhez méri. A szubkultúrát behatóan vizsgáló Fenyvesi a konszolidálódott szubkultúra végét jelzi, és mint mondja kötetében: „divatjamúltak már az avantgárdok” (79). Ginsberg klasszikussá lett, Fenyvesi Ottó pedig új utakra tért. Ezt jelzi legújabb kötete is. Az életművet egészében szemlélő kritikus nem tehet mást, mint hogy a római úton Polaznak felé kerékpározó Fenyvesit nézze: *overdrive*.

JÓDAL KÁLMÁN

Mindannyiunk Rokon Ilonkája

Vass Szabolcs: *Rokon Ilonka evangéliuma*. Forum, Újvidék, 2021

Rokon Ilonkája, sőt Rokon Ilonkái mindenkinek vannak. Nekem ugyan a szűkebb családi körömben nem található egy Ilonka sem, de a tágabb családi és ismeretségi körömben bizony akadnak, ha jobban belegondolok, akár tucatnyian is (többen közülük már megboldogultak). Nem rurális hátterüek ugyan, de a városi lumpenproletár vagy a felsőfokú végzettségű tanárnő is lehet Rokon Ilonka. Mert „rokonilonkásak” például az olyan megnyilvánulások, hogy mondjuk a veszekedés hevében odacsap valaki a földhöz hat-nyolc tányért, a konyhája gondosan fehérre meszelt fala telis-tele van aggatva a néhai jugoszláv tengerpartról hazacipelt legkülönbözőbb emlékekkel, a szobájában pedig, az ágy fölött, egy legolcsóbb, papírból készült, berámázott Mária-nyomat, attól balra pedig egy Muppet Show-naptár feszít. Mondjuk a műveltebbnél ezek helyett például minden cserepes növényen masnik sora, a hűtőszekrényen mágneses tapadású parányi „domborművecskék” vannak, minden ceruzán, bögrén, még a fogmosó poháron is levonós rózsa díszeleg, és ha megkérdem, hogy van, arra válaszként elmeséli valamelyik filmsorozat 2837. részét. De Rokon Ilonka lehet akár egy külvárosi házaspár is, akiknél egy kiadós veszekedés végén az asszony simán elküldi a búsba a férjét, majd tüntetőleg a tévét kezdi bámulni, a férj pedig válaszul belevág a képernyőbe egy pálinkásüveget (mert épp az van kéznél). Vagy akár az az egykori középiskolai ismerősöm, akivel együtt néztük végig a *Godot-ra várva* egy újabb változatát, és amikor utána megkérdéztem, hogy tetszett, csillogó szemmel így idézett a darabból: „te trádzsalé!” Vagyis, annyi bizonyos, hogy Rokon Ilonkákkal vagyunk körülvéve. Ön-

nön nagyszerűségükről szemernyi kétely sincs bennük, és ostobaságukban elpusztíthatatlanok.

Ám – ha az ember jól ismeri őket – szerethetőek is a mi Rokon Ilonkánk. Ezer szállal kötődünk hozzájuk, lépten-nyomon beléjük ütközünk, és bizony gyakran hasznos – szintúgy megkérdőjelezhetetlen életrevalóságukban – a mindennapi életben segítenek eligazodni minket, mindannyiunkat. Tudják, hol van leárazva épp a krumpli vagy a ketchup, és azt is tudják, kihez forduljunk, ha bármi elromlik.

Időnként egy kicsit mi magunk is Rokon Ilonkákka transzformálódunk, ha csak utólag vesszük is észre.

És hogy ez az egész: giccs? Egy ismerősöm mondta harmincegynéhány évvel ezelőtt, de megmaradt bennem: nyugi, a fél életünk az. Ugyanakkor a szándékos, barokkosan, sőt, cyber-barokkosan hömpölygő, már-már fokozhatatlan giccs mögül kikacsint a szerző, miszerint: tréfálok, gyerekek! Mintha valaki bajszot vagy pöcsöt rajzolt volna valamelyik politikus plakátjára. Mert a könyvet lapozgatva bizony pompásan lehet nevetni, nevetgélni; én legalábbis jól szórakoztam.

Vass Szabolcs mindenesetre bemutat nekünk egy olyan tudat- és létállapotot, amit nem állhatunk meg fergeteges kacagás, vagy legalábbis jóízű kuncogás nélkül. Pedig valahol véresen komolyak ezeknek a humoros kötetlapoknak az üzenetei. Sok olyasmivel szembesít bennünket a könyv, amire különben talán fel sem figyelnénk. Tulajdonképpen tükröt tart – ha görbe tükröt is – elénk. Útravalóul pedig azzal a sugallattal bocsát el bennünket, hogy nem kell annyira komolyan vennünk egy rakás dolgot, ami esetleg zavarna bennünket, vagy az idegeinkre menne. És ezt a bájosan bumfordi, angyaldömpingesen trágár, szellemes, sajátos üzenetet hordozó kis könyvet áttanulmányozva, annyi következtetést vonhatunk le, hogy az élet úgyis rövid, don't worry, be happy, ahogy a sláger mondja.

A Duna perspektívája

Palásti Andrea képzőművésszel Dancsó Andrea beszélget

D. A.: Egyedülálló irányvonalat képviselsz a vajdasági magyar művészeti szcénában, összhangban a legfrissebb nemzetközi művészeti irányzatokkal és tendenciákkal. Alkotásaid projektszerűek, közösségi és edukatív jellegűek, valamint hosszú kutatómunka eredményeiként születnek meg, és a közvetlen környezetünkről próbálsz elmondani valamit általuk, legtöbbször a fénykép és a videó médiumán keresztül. Egy interkulturális újvidéki művészeti közegben gyökerezik a látásmódod, alkotásaidban pedig felfedezhetőek a vajdasági magyar gyökerek, amikor például a Magyar Szó fotóarchívumát kutatod. Művészként hogyan viszonyulsz a kulturális, szociológiai és természeti értelemben vett környezetedhez, miként próbálsz alakítani azt?

P. A.: Magyar, horvát, szerb, angol és német nyelvi közegben és kultúrában cseperedtem. Mindegyik látásmód érdekel, még akkor is, amikor az egyik ellentmond a másiknak. Háborús korszakban nőttem fel, magyarnak és horvátnak lenni, valamint ugyanabban az időben szerbnek is érezni magam igazán kontradiktórus identitásproblémát okozhatott volna. Mindegyiknek a saját igazát próbáltam megkérdőjelezni, átgon-dolni, átvenni, megérteni, elfogadni és persze megtagadni. Ezek a tapasztalatok nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a munkában is többféle, alternatív perspektívát vegyek fel, sokszor komoly témákat humorosan, önironikusan, önkritikusan közelítsek meg.

D. A.: A kortárs fotográfia egyik újabb irányvonala a fényképeket és azok szerzőiségét sokkal tágabban kezeli és értelmezi: a fényképtárgy szabadon használható eszköz, ezzel pedig teret ad archív vagy akár családi felvételek újraértelmezésének is. Te hogyan alkalmazod a kamerát, illetve a fényképet önmagad kifejezésére?

P. A.: A fényképet dokumentumnak tartom. De nem annak a dokumentumának, ami a fényképen van, hanem annak, ami nem került rá a fényképre. Ebben különbözik a dokumentumfotótól, mivel a dokumentumfotó bizonyítani akar, ennek az esetében a kép egyfajta bizonyítéka annak, ami történt. Én éppen ennek az ellenkezőjét, vagyis a másik oldalát próbálom felmutatni. Engem nem annyira érdekel, mi van a főtón, hanem hogy mi vezetett addig, hogy az adott fotó megszülessen. Számomra sokkal fontosabb, hogy mi az, ami a fényképen kívül maradt, mint az, ami éppen el van kapva. Éppen ezért a családi fotók vagy a különböző archívumokban lévő fényképek nagyon értékes nyomot adnak ahhoz, hogy a fotó felületén túl keressük az igazi sztorit. A *Bühnenbilder* című munkám, melyben a második világháború alatt készült zsidó családi fotók után kutattam, éppen erről szól. Gyakran hamis dokumentumokat használva, egyes zsidó családok turistáknak álcázták magukat. Szóval egy „örömteli” családi pillanat egészen mást jelenthet, ha felfedezzük a kép keletkezésének körülményeit.

D. A.: Hogyan találsz rá a témáidra, és hogyan változott az évek során az érdeklődésed?

P. A.: Az első lépés mindig az, hogy felteszem magamnak a kérdést, hogy mi az, amit még nem tudok. Persze sok mindent nem tudok, és nem is fogok megtudni, de a projektjeim során legalább egy picit közelebb próbálok hozni magamhoz a világot. Mindig van egy fókusztemám, egy eset-tanulmányom, de valóban szerteágazóak ezek a témakörök. Mindegyik projektem több hónapon át zajlik, és ezek során más-más helyzetekbe, egy egészen más közegbe teszem magamat. Egy művész és most már kutató tanár előtt majdnem minden ajtó nyitva áll. Csak egy hivatalos kérvény kell ahhoz, hogy ajtót nyissanak az egyébként szüleesebb közönség előtt zárt intézmények. Így kaptam belépőt például a schönbrunni állatkertbe is, ahol pár hónapig zoológusnak érezhettem magam, majd az újvidéki vízművekbe és a csatornázási kövvállalatba, amit a szennyvízcsatorna segéd munkásaként próbáltam bejárni, valamint az Újvidéki Egyetem herbáriumába, ahol kvázi botanikust játszottam.

D. A.: Amikor belekezel egy művészeti projektbe, legtöbbször egy adott problémát jársz körbe. Miről szól a legújabb projekted, a Hydrophytes?

P. A.: A *Hydrophytes* csak egy munkacím, mert valójában még mindig alakulófélben van a fotósorozat. A fényképek az Újvidéki Egyetem Természettudományi Kar Biológia és Természetvédelmi Tanszék herbáriumának egy részét, pontosabban a Duna vízínövényeinek préselt gyűjteményét térképezik fel. A Duna-tematika már két éve foglalkoztat, tanulni próbálok róla és tőle, valamint mindazoktól, akik vele dolgoznak. Így keletkezett a woodiana.today weboldal is, egy időjárás-előrejelzési rendszer, melyet egy kínai idegenhonos kagyló-jósló üzemeltet a Duna jövőjéről spekulálva. Egy másik projekt, a *Fatberg anatómiája* az újvidéki szennyvízcsatorna hatását kutatja, megszemélyesítve a „fatberg”-et („zsírhegy”), mely valójában semmi más, mint egy közetszerű hulladéktömeg, mely a csatornarendszerünkben „él”, és emberi hulladékokból „táplálkozik”. Valószínűleg a *Hydrophytes* fotósorozat is egy spekulatív fabulációba fog áttérni, amelyben egy jövőbeli hidrobotanikus visszatér a Duna üres medrébe, és a kiszáradt növényeken keresztül próbálja megfejteni a folyó kiszáradásának okát. Ha figyelembe vesszük, hogy a dunai növénytársulásoknak nagy biológiai jelentőségük van, mert a víz állapotának kiváló javítói, valamint közreműködnek a folyam öntisztulásában is, megfigyelésükön keresztül meg lehetne állapítani, hogy milyen katasztrófa okozta a Duna eltűnését. A fotósorozat esztétikája digitális manipulációval jött létre, ezzel a jövőbeli laboratóriumi eljárással keletkezett, újmódi „röntgenfelvételt” visszhangozva.

D. A.: Számos nemzetközi projektben veszel részt, és a gondolkodásmóddobban is meghatározó a határok feszegetése.

P. A.: Számomra nagyon fontosak a nemzetközi kapcsolatok, mert csakis azok között érzem magam professzionális, hivatásos művésznek. Sokszor azzal viccelek, hogy itthon egyetemi tanár vagyok, a művészetet pedig csak amatőr szinten művelem. Itt persze nem csupán arra gondolok, hogy művészként nem vagyok megfizetve, vagyis hogy a művészetből nem lehet megélni, hanem egyszerűen nálunk nincs megfelelő infrastruktúra – múzeumok, galériák, pályázatok, továbbképzések, közönség és aktív művészeti közösségek, ahol egymást támogatjuk. Sokkal többet tanultam, tapasztaltam, értem el a határainkon túl.

D. A.: Ez a két aspektus, a tanítás és az alkotás azonban mondhatni kölcsönhatásban állnak egymással, kihatnak egymásra. Sokszor bevonod a projektjeidbe a diákjaidat, így egyfajta közösségi alkotás során formálódik a művészi mondanivaló.

P. A.: A Művészeti Akadémián a *Vizuális elemek és a formaelmélet* tantárgyat tanítom. Ennek célja, hogy a diákok elsajátítsák a törvényszerűségeket, hogy megértsék, milyen vonalak léteznek, hogy megtanulják a színkeverés alapjait, hogy ráérezzenek a lineáris perspektívára. Kimondottan esztétikán, matematikán (perspektíva), fizikán és kémián (színelmélet) alapuló definíciókat kellene tanítanom ahhoz, hogy kiváló, esztétikus műalkotásokat készíthessenek a diákok. Sajnos mindezeket a törvényszerűségeket a mai világ már megcáfolta, ugyanis elvesztettük a perspektívát, manapság már minden homályos, és a színek is kifakultak. Az antropogén éghajlatváltozás, a covid, a háborúk, a nacionalizmusok és faszizmusok, a globális gazdasági válság destabilizálta a világot és ezzel a művészetet is. Most érezzük leginkább, hogy fogalmunk sincs, mi vár még ránk. Ezért úgy érzem, itt az idő, hogy a kimondottan esztétikán alapuló pedagógiát is újraértelmezzük. És éppen ebből kiindulva elgondolkodjunk azon, hogyan lehet művészetet tanítani, és hogyan kapcsolódhat be a művészet ezekbe a kilátástalan, válságos időkbe. Úgy döntöttem, hogy szubvertálom a vizuális elemeket, azzal, hogy az egész tantárgyon keresztül a Dunát vesszük esettanulmányként, nem pedig a közönséges művészeti példákat. Ha formatervezésről van szó, testünkkel például különböző hullámokat és vízi formákat próbálunk megtestesíteni – dagály és apály, aszály és árvíz. Ha a színelméletről tanulunk, a Duna vízének színét szemléljük különböző kontextusokban: például 1942. január 21. és 23.-a között a Duna vize piros volt; manapság a legnagyobb problémát és a Duna vízének az elszíneződését a nemlétező városi szennyvíztisztító rendszer okozza, így a szennyvízcsatorna kimeneténél a Duna vize sötétbarna. Ezeket, és még más pontokat a Dunán meglátogatjuk, és így vezetem rá a diákokat arra, hogy tágabban értelmezzék a színelméletet, mert a Duna színe a zűrzavaros történelem, a lomha gazdaság, és a változó földrajzi viszonyok szerint változik. Persze ezzel nem csak a szín változik, hanem a folyam formája, a tere, és a mi lá-

tásmódunk is. Úgy érzem, ha rávilágítunk arra, hogy a történelem során milyen változás érte a Duna vizét, akkor ez egy jó kreatív tréning lehet arra, hogy nemcsak másképp lássák a világot, hanem hogy a jövőben más lehetőségeket is képesek legyenek elképzelni. Ezután talán képesek lesznek megmenteni bennünket a kilátástalan jövőnktől (*nevet*).

Számunk szerzői

ANGELI Maja (Janáky Marianna, 1955) író, költő

BALÁZS Attila (1955) író, újságíró

BENE Adrián (1977) irodalomtörténész, filozófus

BETHLENFALVY Gergely (1993) költő

BITTNER Mónika (1978) költő, kritikus

CSORBA Béla (1950) költő, néprajzkutató, pedagógus

DANCSÓ Andrea (1993) szerkesztő, kritikus

JÓDAL Kálmán (1967) író, kritikus

LOSONCZ Márk (1987) filozófus

ORCSIK Roland (1975) író, költő, műfordító, egyetemi tanár

PALÁSTI Andrea (1984) képzőművész, egyetemi tanár

PISZÁR Ágnes (1962) kritikus, könyvtáros

SZABADOS Attila (1999) egyetemi hallgató

TATÁR Sándor (1962) költő, kritikus, műfordító

TÓTH Ramóna Mirtill (1999) szerkesztő

VUKMAN Péter (1980) történész, egyetemi tanár

ZAKINSZKY TOMA Viktória (1980) újságíró, író, egyetemi tanársegéd

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Град Нови Сад

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2022. április.
Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114